

tiszatáj

1974. DEC. * 28. ÉVF.

12

Kányádi
Sándor,
Pilinszky

János, Szepesi Attila versei;
Csoóri-Sára: Madéfalva, 1764;
Tóth Béla kisregénye;
Féja Géza és Görömbei

András
tanul-
mánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-4916 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1974. DECEMBER

KÁNYÁDI SÁNDOR versei: Öregek, Pehely, Vannak vidékek, Citerára, Képeslap, Majd, Prométheusz, Hallomásból, Festmény, Tölgy, Vágy?	3
SZEPESI ATTILA versei: Ébredések, Sáska-évszak, Si-rató a gyermekkori fákért	8
CSOÓRI SÁNDOR—SÁRA SÁNDOR: Madéfalva, 1764 (filmregény)	10
PILINSZKY JÁNOS versei: B. I. kisasszony, Mi és ők, Van ilyen	40
TAMÁS MENYHÉRT: Talált napló (vers)	42
TÓTH BÉLA: Álarcban (kisregény)	44

TANULMÁNY

FÉJA GÉZA: Gion Nándor	68
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Utassy József	74

KRITIKA

GREZSA FERENC: Csoóri Sándor: Utazás, félálomban	79
SZAKOLCZAY LAJOS: A novellista Páskándi	81
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Fábry Zoltán kortársai szemével	87
VÖRÖS LÁSZLÓ: Lukács József: Igent mondani az em-berre	91

KÓSA LÁSZLÓ: Erdélyi Zsuzsanna: „Hegyet hágék, lőtöt lépék...”	93
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Balog Tünde munkája a 7. oldalon

Hézsó Ferenc rajzai a 41. és a 67. oldalon

Salló István munkája a 10. oldalon

Szenti Ernő rajza a 9. oldalon

KÁNYÁDI SÁNDOR

Öregek

ülnek a kopárló fák alatt
mint valami színdarabban
vagy festményen
térdeik között egy-egy pálca
(sose lesz többé bot belőlük
legfönnebb egy ronda kutya
vagy komisz kölyök felé
suhannak már amitől
a kutya még dühösebb
a kölyök még komiszabb lesz
számárfület mutatva s röhögve
hajlik el — apróka kopogások
pörölnék fogatlan motyogással
aztán újra a padok valamelyikére
nyugszik a trottyos nadrág s a
térdek közé a bot mintha ki se
mozdultak volna a képből)
mintha örökkön-örökké

nagy messze fönn a kopárló fák fölött
sugárhajtású gép íveli át a
visszhangos eget s mire a fejek
lassan a hang irányába törnének
már csak a hosszú csóva mutatja
merre tűnt

más járat indul most a félig csukott
pillák alól fénynél sebesebben oda
ahol egy lustán szénát szálalगतó
szürke számár volt az ősz
és a favágó gép s a kés-alá-hízott
süldők visításával kélt a szelíd
mészárosképző hajnal

Pehely

*most már bizonyos hogy örökre
elmarad abban az álombéli
menedékházban az álmodott
csodálatos téli éjszaka
azzal a lánnyal aki
az első pillámra-hulló
hópehellyel mindig
megkísértett*

Vannak vidékek

*vannak vidékek ahol
a fölösleges
kutya- s macskakölyköket
vízbe ölik vagy elevenen
eltemetik
de mielőtt még a szemük
kinyílt volna*

Citerára

*volna kedvem volna
nemcsak egy tavaszra
számát se nyitanám
sohase panaszra*

*ülhetne énrajtam
akármilyen felhő
hogyha én volnék a
szemközti nagy erdő*

*így egyszál-magamban
kedvem is csak loppal
takarózhatom a
saját árnyékommal*

Képeslap

Szász Endrének

*most tél van itt nálunk nagy hó békebeli
a föld szintjét jó fél öllel megemeli*

*az éjszakák megannyi mammuthallgatás
az ember mást se tesz napokig csöndet és*

*befagyott magányunk jégpáncélja alatt
dédelgetünk egy-egy piros szemű halat*

*kaparja kitartóan a tájat a tél
hatalmas zsilettje a szél*

*míg bruegheli tökélyel zúzmarát
virágozik olt mentén a fűzfaág*

*és átüt mindenben mint tépésen a vér
a hófehér*

Majd

*nyelv nélküli
nagy harang
lesz a csönd
s valaki lassan
leborít vele*

Prométheusz

*nem a lánc
nem az óraműpontossággal
visszajáró sas
csőre karma*

*az árulás füstje fáj
a fuldoklás szégyene
miért kellett körém
gyújtókat az erdőt*

Hallomásból

*és kalandok sem voltak
egyszer talán a helybéli
tisztelendő vagy a tiszteletes
amikor még nőtlen volt
meg a tornatanár is
egyik május elsején
vagy szilveszterkor talán
mikor a lámpákat el szógtuk
oltani meg akart vagy talán
meg is csókolt*

*felnőttek a
gyerekek istennek hála
mind az öt férjhez is
mentek tisztességgel már
unokák is kezdenek jövégetni
nem volt könnyű még ebben a
mai világban sem öt leányt
ötöt férjhez adni*

*eltelik
lassan ami még hátravan
de valahogy nem voltak
ünnepek s nem voltak igazán
hétköznapiak sem*

Festmény

*egy lány a napsütésben
egy barna lány
kezében szál virág
egy szál sárga virág*

*csak áll a fényben
árnyék és háttér nélkül
áll és mosolyog
árnyék és háttér nélkül*

Tölgy

hirtelen támadt
ítéletidőben
mindenüket eldobó
ijedt kapások
hátukba süvítő
nyilakkal
meg-megcsúszva
orra bukva
sárba lapulva
amikor dörren
csattan az ég

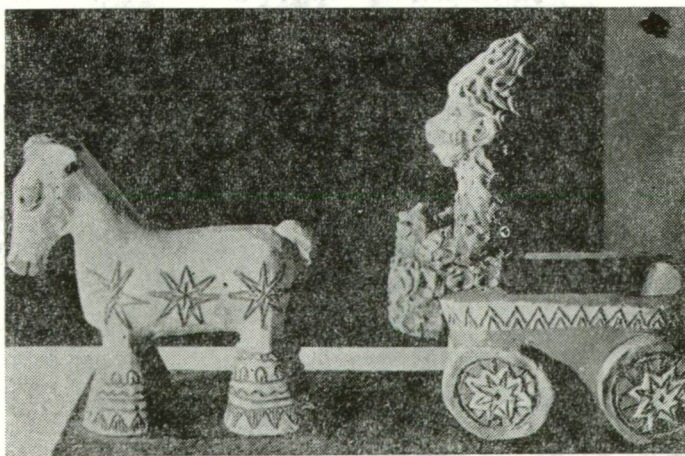
futottam én is
de félelmem
gyökeret vert
villámok bénítottak
maradásra

fussatok
meneküljetek tovább
menedéket alattam
ne keressetek

Vágy?

az esti folyó illatát
aratás idején
a küküllő esti illatát
aratás idején

s egy marék vizet
hogy arcom visszamosdjam

SZEPESI ATTILA

Ébredések

*nyitott ablakra ébredek
a derengő szobában a
bércek és cseppkövek
kertjében Kékszakáll
nincshó a háztetőn
nincslomb nincséjszaka
recseg a padló légy
dönög az asztalon a télről
maradt csokoládé havas
akol sötét mezőben*

*

*én ettem én
utcákat éveket
hidakat énekeltem billegő kövön
folyóparton hogy tudtam én
zenét kacagni lány
sugarában delelni tudtam én
zörgetni önfeledt
redőnyt mezítláb
indulni pincebálba címerem
üres szobában égő telefon*

*

*szital a hó a Sirius felől
akárha elektronok suhanását hallani
nélküled nevem aki adta
alászálok gyönyörű örületbe
futok futhatnék őzekig
keserű Herakleitosz fehér
hegyek csukló forrásait
hallgatnám elalvás előtt
lennék a lehetetlen
a nincs-időből száműzött király*

Sáska-évszak

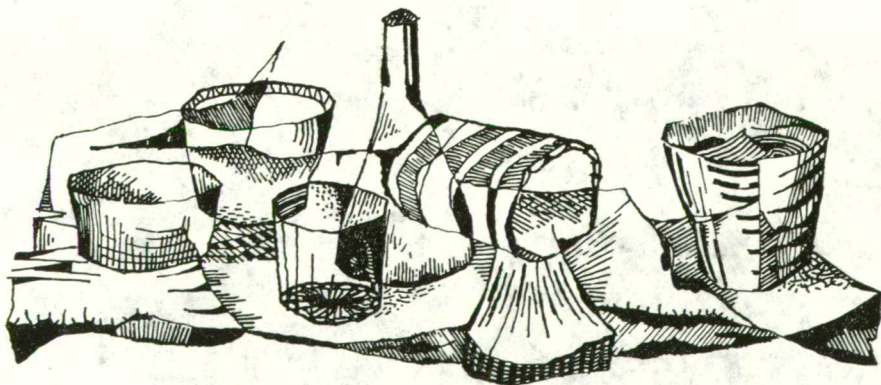
sáska-évszak a varjak eltévedtek április
előbb álmomban datolyafák aztán a fű
ecsetszálai a pityang ejtőernyői
valaki fekete gépen szálldos
lepkék csigák vakondok városában
mindig szívemen a fegyver célzókeresztje

két év után megláttam a katakombák
az átvágott falak a koponyakupák a csigolyagyűrűk
negatívját a mező röntgenképén
virágok véletlenül fák kapitulációján
tyúkszar hamufehérén át az idő
torzó szomorúságát holnapom vacogó ünnepeit

Sirató a gyermekkori fákért

volt csönd hó
volt lomb szél
tücsökfa tó
volt ködhegedű
gesztenye hold
halálfa vasfa
út éjszaka kő
volt csönd szél
diófacsillag
hársfa kopár fa
varjúfarsangfa

volt lámpafa hó
füst fakigyó kút
szél rázza szél
néz öregember
néz öregasszony
ó én ének
eső átszivárog
hó átvérzik
kő kövön mozdul
jelenléttelen

CSOÓRI SÁNDOR —
SÁRA SÁNDOR

Madéfalva, 1764

*„Nekünk a legszebbik estét
fekete gyászra festették,
fekete gyászra festették.”*

KRISZTUS URUNK SZÜLETÉSE UTÁN
1764. ESZTENDO SZÁMLÁLTATIK.

KRISZTUS KINSZENVEDESE ÉS FELTÁMADÁSA
UTÁN 1731.

VILÁG TEREMTÉSE UTÁN 5713.
VIZÓZÓN UTÁN 4056.

MAGYAROKNAK KERESZTÉNY LÉTEK 773.

A MÉLT. AUSZTRIAI HÁZNAK
FELEMELTETÉSENEK 491.

MÁRIA THERESIA KEGY. ASSZONYUNK G.
FEL. KORONÁZTATÁSÁNAK 24.

KASZÁRNYAUDVAR

A bécsi Burg kaszárnyájának udvarán 15 vasalt társzekérre fegyvereket s töltenyeket raknak a Trautmansdorf-vasasok egyenruháját viselő katonák. A raktárajtóktól a szekerekig zárt, fegyvelmezett láncot alkotva adják át egymásnak a fegyvereket. Mindez némán történik. A csöndet csupán a puskák tusához csattanó tenyerek zaja szaggatja meg ütemesen.

A magas kőfalakkal körülkerített udvaron Carato Emanuel császári alezredes jelenik meg. Közeledésére a rakodást irányító s ellenőrző altiszt vezényszava csattan föl:

— Habt acht!

A rakodás néhány másodpercig abbamarad.

— Weiter! — mondja tovahaladtában az alezredes.

Folytatódik újra a megszakadt fegyveradogatás gépiesen, keményen, egyhangúan.

A fegyverekkel megpúpozott társzekerekre ponyvát feszítenek.

SZÉKELYUDVARHELY. A KORMÁNYSZÉK ÜLÉSTERME

A Kormánysház üléstermében öt, magas tisztséget viselő férfi várakozik. Bajtay püspök egy valahai püspökről festett arcképet néz elmélyülten. Az élethűen megfestett szemek szigorúan néznek Bajtayra.

Hárman — gróf Lázár, gróf Haller és gróf Bethlen — beszélgetnek.

Bornemissza főkirálybíró az ülésterem ablakán át néz ki az épület előtti térre, ahol hintók, fölnyergelt lovak, lovászok, cselédek csoportja várakozik.

Nyílik az ajtó. Egy hosszúra megnyúlt, de keszeg férfi lép be rajta: Halmágyi István titkár. Mélyen meghajolva üdvözlí a bent levő urakat, akik alig vesznek róla tudomást.

Bajtay püspök most Mária Terézia királynő arcképe előtt áll meg. Egy — arcával és testiségével is uralkodni tudó — női képmás és egy megzavarodott püspök tekintetváltása.

Bajtayt heves ajtónyitódás zökkenti ki. Báró Kemény, a Kormányshék elnöke siet be a terembe, kezében papírlapok.

Megáll az elnöki asztalnál; maga elé mered, vár s hosszú másodpercek után most néz először a jelenlevőkre.

— Üljetek le — mondja idegesen, és fejével intve parancsolóan küldi ki a teremből a két őrt álló katonát. Aztán fáradtan, elgyötörtén beszélni kezd: — Ebben a szokatlan órában azért kérettelek ide benneteket, mint a Kormányshék tagjait és mint a barátaimat, hogy ismertessem veletek Mária Terézia elhatározását, mely nemcsak személyesen minket érint, de örök időkre eldöntheti népünk sorsát.

Felvesz az asztalról egy pecsétés pergamentet, s arról olvassa a következőket:

— „Mí, Mária Theresia, Isten kegyelméből római császárné, és Tótországoknak királynéja, Ausztriának érchercege, et cetera, et cetera... A Kormányshék tudomására hozzuk, hogy birodalmaink határainak védelmére, a régi zsoldos katonaság helyett — önkéntes, nemzeti határőrség felállítását tartjuk szükségesnek... A határőrség feladata az eddigiektől eltérően nemcsak a havasi ösvények és messi áutak ellenőrzése és a belső rend megtartása, hanem ha idő és szükség úgy kívánja: minden ellenség elűzése és soknépű országaink védelme... A hadi dolgokban való változásokat és jobbításokat a keresztény Európa megszilárdítása és Birodalmunk sokat szenvedett népeinek az érdeke egyaránt megköveteli... Az önkéntes, nemzeti határőr katonaság megszervezését hű emberünkre: báró de Buccov lovassági tábornokra bizzuk. Jótéteményünket hálaadó szívvel fogadjátok, s mindazok ellen, akik üdvös szándékainkkal titkon vagy bármiként ellenkezének, szigorúan eljárjátok... Kelt a mi városunkban Ausztriában, Bécsben, húsvét havának nyolcadik napján, az Űrnak ezerhétszázhatvanharmadik, Birodalmunknak huszonharmadik esztendejében.”

A felolvasás után báró Kemény néhány másodpercig még állva marad, aztán leül, ezzel is jelzi, hogy az elhangzottakhoz nincs hozzáfűznivalója.

Mindenki magába roskadva hallgat.

A csendet Bornemissza töri meg.

— Gondoskodni — ellenünkre?

— A mezítlábas gyereke is ráparancsolja az anyja a csizmát, ha hidegöl a föld — fordul Bornemisszához gróf Lázár. — Úgy tetszik, a főkirálybíró úr elfelejtette, hogy ugyanaz a Birodalom óhajt most magához emelni bennünket, amely már többször is tanújelét adta áldozatkészségének... Mért lenne ez ellenünkre?

Bajtay püspök föláll, s Bethlen Gábor fejedelem képmására emelve ujját, megszólal:

— Nemcsak a hit — az aggodalom is embervoltunk gyümölcse. Bethlen Gábor példája arra tanít bennünket, minél kisebb egy nép: a gondját viselő államférfiaknak annál messzebblátó bölcsességet kell kérniük Istentől... Még negyven éve sincs, hogy országunkat a krími tatárság földülta s testvéreinknek vérét vette. Aggályoskodás helyett ne hálát érezzünk-e inkább a felséges Ausztriai Ház iránt, midőn most gondoskodni kíván határaink védelméről?

— Akik egyenjogúak, püspök úr, azok nem gondoskodni szoktak egymásról — veti közbe gróf Bethlen —, hanem gondot vállalni közösen.

— Éppen erről van szó — szökken föl a helyéről gróf Haller. — Alkotmányos jogaink sértetlenek. A katonaság felállítását sem parancsal sürgeti a királynő, csupán alkalmat ad híveinek az iránta való hűség kifejezésére. Büntetés csak azokra vár, akik az önként vállalt szolgálatot akadályozzák.

— Jó, jó, Haller uram — mondja csöndesen Bornemissza főkirálybíró — hűségben mi se vagyunk restek, mégse hallgassuk el, hogy aki rólunk határoz, de nél-

külünk, az már eleve nem velünk tart. Buccow generálist csak hírből ismerem, de tudom, ha egy főkatonát bárhol és bármikor útra indítanak, az tűzön-vízen át győzni akar. Parancsolni még a fáknak is, a köveknek is, a madaraknak is.

— Igen... Lehetséges, hogy a katonaság fölállítása idegen főtisztekkel próbára tesz mindnyájunkat — fordul Bornemisszához Lázár gróf —, de fogadjuk el végre a sors vastörvényét: jövőt csak az a nép láthat, amely összeköti szabadságát a fegyverekkel.

Súlyos, lélekre nehezedő szavak. Nyomukban ugyanilyen súlyos csönd támad. Mindenki báró Keményre, a Kormányzók elnökére néz, aki fölállva kezd beszélni ismét:

— Megtörténhet, hogy az idő majd azokat igazolja közülünk, akik népünk továbbélését a hűség, az alkalmazkodás, a beolvadás távlatában látják, de... igazságot nem nekik szolgáltat, sőtül hiszem... Végezetül, miután bölcsességgel átíratott szavak is elhangzottak itt, fölolvastam a császári és királyi leirat záradékát: „Tudatjuk továbbá, hogy gróf Kemény Lászlót saját kérésére, egészségi okokból, kormányzói tisztjéből fölmentjük s évi 4000 aranyforint nyugdíjjal kegyelmesen el látjuk s mindaddig, amíg a szokásos és törvényes választás létre nem jöhet: a királyi szolgálat, a nyugalom, a folytonosság, a közjó érdeke azt kívánja, hogy a kormányzói széket Adolphus báró de Buccow generális foglalja el. A közügyek gyorsítása érdekében pedig elrendeljük, hogy a Kormányzókhoz előterjesztett beadványok magyar nyelvről latinra fordíttassanak. Kelt a mi városunkban Ausztriában, Bécsben, húsvét havának nyolcadik napján.”

Báró Kemény László átadja Halmágyinak a királyi leiratot. Tekintetét végighordozza a Kormányzók tagjain — akik a záradék szövegét állva hallgatták végig —, és ha keserűen is, de méltósággal a következőket mondja:

— Tisztelt Kormányzók! Ti láthatjátok, hogy egészségemben nem rendített meg Isten. Az ő színe előtt jelentem ki: fölmentésemet nem kértam s nem akartam. Így aztán bátor vagyok kimondani: ami velem történt, lehet még pusztá félreértés is. De ha ez a félreértés egy egész néppel történik — törvényeivel, kiváltságaival, nyelvével, véren szerzett jogával —, az már maga a félreérthetetlen sors. Az oltathatlan lángoktól óvjon bennünket Isten.

FŐ TÉR. TEMPLOM MELLETT

Orgonaeső és jázmineső.

Barkavesszőkön szentelt vízcseppek ringatódnak.

Imbolygó körmeneti zászlók sűrűjében s a magasra tartott oltáriszentség körül röpök, csapong az emberi torkokból kiszakadó ének:

Feltámadt Krisztus e napon

Halleluja!

Hála legyen az Istennek

Halleluja!

Hála legyen az Istennek!

A tér egyik sarkában zöld ágakból font kegysátrak sorakoznak. Tolong körülöttük a nép. A tér másik sarkában hasonló tolongás, de már vásári felhangokkal. Az ide hallatszó áhítatos éneket egyre határozottabban a mézeskalácsosok, a sajtárusok kikiáltó szövege nyomja el:

Aki nem vesz, arrébb álljon,

Hogy a szomszéd is jól lásson!

Az egyik ponyvasátor oldalán megfestett életjelenetek láthatók. Egy férfi hosz-

szű pálcával mutogatja a „képes történet” soron következő részleteit. S énekli is a történetet:

*Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja bé van zárva.*

— *Turai bíróhoz szaladott —*

*Bíró, bíró, Turai bíró,
Szabadítsd meg a bátyámat.
Háljál velem egy éjszaka,
Bátyád meg lesz szabadulva.*

— *Fehér Anna a börtönhöz szaladott —*

*Bátyám, bátyám, Fehér László
Halld mit mond Turai bíró:
Háljak véle egy éjszaka,
Bátyám meg lesz szabadulva.*

*Anna, Anna, Fehér Anna,
Ne hálj véle egy éjszaka:
Bátyád fejét is elteszi,
Lányságodat is elveszi.*

— *Fehér Anna nem nyugodott,
Véle aludt egy éjszaka.*

*Bíró, bíró, Turai bíró,
Mi zörög a nagy udvarban?
Lovam viszik itatásra,
Annak zörög a kantárja.*

— *Fehér Anna börtönhöz szaladott.*

*Kiszóltak a többi rabok:
Ne itt keresd a bátyádat,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.*

— *Fehér Anna Turai bírót megátkozta:*

*Tizenhárom szekér szalma,
Rothadjon el az ágyadba!
Törülköződ tüzet hányjon,
Mosdóvized vérré váljon!*

A szomorú történetnek számos nézője akad, de legtöbbször mégis egy olasz talál-
mányát csodálják, amelyet macskazongorának is elkeresztelhetnénk.

A találmány ördögi és ötletes is ugyanakkor. Egy hiteles szemtanú így számol
be róla följegyzéseiben: „...Az olasz megpróbálván egynéhány macskának véko-
nyabb és vastagabb nyávogását, ládába rekesztette őket, de mindeniknek kinn
hagyta a farkát, amelyeket egy clavicordium verőjé alá tett. Minden ütőben hegyes
vas volt, melyeket midőn nótára vert, a macskák is mind nótára nyávogtak...”

Az olasz mutatványát izgatott kiáltások szakítják félbe:

— *Katonák!*

— *Hol?*

A déli kapunál.

A katonák Buccow katonái.

„...Buccow generális megérkezésekor igen nagy pompával vonult be a vá-
rosba. Lóháton ült, lova cafrangjának széleit urak fogták, a feje felett való superla-
tot szintén...”

Báró Kemény kivételével a Kormánysház tagjai mind jelen vannak Buccow bevonulásánál: Bajtay püspök, gróf Lázár, gróf Haller, gróf Bethlen stb. Bornemissza főkirálybíró az alkirálybírák bandériumát vezeti.

Buccow jószágosan integet és időnként pénzt szór az ámuló tömeg közé.

ÜLÉSTEREM

„...Bornemissza főkirálybíró a falvak bírait összehívatta és eléjük terjesztette a királyné rendeletét a határőrség felvételéről. A bírák azonban állandóan amellett maradának, hogy katonáskodni nem akarnak...”

A várakozásra készített bírák türelmetlenül álldogálnak az ülésteremben, melynek falain már nemcsak Mária Terézia képe látható, hanem az egész királyi család. Sőt a birodalom hercegségeinek, grófságainak a címerei és zászlói sem hiányoznak. Buccow generális lovas képét most akasztja föl két katona, akik egy tiszt irányításával a terem földszítését végzik. Mikor az ajtót őrző két katona meglátja a generális képét, vigyázállásba merevedik és tiszteleg.

Az ülésterembe Bornemissza főkirálybíró lép be, két osztrák katonatiszt kíséretében. Láthatóan ideges, megalázott, de fegyelmezi magát. Zsebéből teleírt papírlapot vesz elő. A törvényes rendelkezést betartva, az első sorokat latinul mormolja.

— Illustrissimi indices, domini fratres. Intimabo vobis eventum colliqui mei cum domini Buccow generali...

Jelképesen eleget téve a hivatalos szabálynak, a papíron levő szöveget magyarázatosan olvassa:

— Tisztelt bírák, atyámfiai! Mielőtt közölném veletek Buccow generális úrral folytatott megbeszélésem eredményét, bemutatom méltóságos báró Nicodemus Schröder urat, a Trautmansdorf-vasasok vezérő ezredesét; és a Terézia-rend kis-keresztjével kitüntetett Ludwig Ernst alezredes urat.

Bemutatásukkor a két tiszt kissé előbbre lép. Schröder nyomatékosan Ernstre néz, aki Bornemisszát félbeszakítva beszélni kezd:

— Hálás vagyok a sorsomnak, hogy anyanyelvemeteken szólhatok hozzátok. Nyugodjatok meg, Bornemissza főkirálybíró úr hűen tolmácsolta aggodalmaitokat, Buccow generális úr pedig megígérte, hogy gondos tanulmányozás után a Felső udvar elé terjeszti azokat. De addig is, amíg Mária Terézia Asszonyunk válasza megérkezik, kiadott rendelkezései érvényben maradnak. Akik üdvös szándékával nyíltan vagy titokban ellenkezének, azok ellen a legszigorúbban eljárjatok.

Bornemissza Ernstre néz zavartan.

— Nicht davon war die Rede! (Nem erről volt szó!)

Schröder lángvörösén sziszegi maga elé:

— Es hat den Anscheinen, Sie erkennen ihre Lage nicht... Herr Oberstleutnant Ernst, lesen Sie den Befehl vor! (Úgy látszik, ön nem ismeri fel a helyzetét... Ernst alezredes, olvassa föl a parancsot!)

Bornemissza fejét lehajtva, de keményen válaszol Schrödernek:

— Ich protestiere! Herr Oberst, Sie überschreiten ihre Zuständigkeiten. (Tiltakozom! Ezredes úr, ön túllépi hatáskörét.)

Schröder hideg tekintettel végigméri a főkirálybíró, és kimegy a teremből.

Zavart csönd nehezkedik a teremre.

A bírákon látszik, hogy semmit se értettek a ropogó, kemény német szavakból. Nézik Bornemisszát, várják, magyarázza el, mi történt. De Bornemissza helyett váratlanul Ernst alezredes szólal meg. Mondatai parancs erejű mondatok.

— „Öfelsége, a Királyné nevében elrendeljük, hogy összeírásra és a fegyver felvételére minden szabad székely ötszáz forint büntetés, jószág- és fővesztés terhe alatt megjelenni köteles.”

„... A nép a várossal határos szobatfalvi mezőn gyűlt össze...”

Schröder parancsának különös módon tettek eleget: eljött mindenki, nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok, sőt a gyerekek is.

Falvanként csoportosulva foglalnak helyet, és mintha egy nagy majálison lennének: esznek, isznak, nevetgélnek.

A szekerekből kifogott lovak, ökrök, bivalyok szabadon legelésznek; volt, aki a juhait is ide terelte.

A mező közepén a felzászlózott díszemelvény még üres, de az emelvény jobb és bal oldalán az összeíró, illetve mérő bizottság már munkához készülődik: névjegyzékeket vonalaznak, mérőléceket helyeznek el.

A gyerekek leplezetlen kíváncsisággal nézik, fogdossák a császári hadsereg különböző egyenruháiba öltöztetett panoptikumkatonákat — lovasokat, gyalogosokat —, melyeket nyilvánvalóan a katonáskodás iránti kedv fokozására állítottak ki az emelvény körül — teljes fegyverzetben.

Ugron Ferenc kapitány katonái hegedűsök és gardonosok kíséretével vidám, rövid jelenetekkel tarkított verbunkost járnak.

— *Hej, haj, legény vagyok... huszár leszek,
hej, haj, kardot, csákót teszek!
hej, haj, sárban nem tapickolok,
hej, haj, sárga lovon lovagolok!*

A verbunkosok táncát, mulatozását a nép megcsodálja, de a felkínált csákót senki sem teszi a fejére, kardot sem köt senki az oldalára.

A verbuválásnak Bornemissza főkirálybíró, az alkirálybírák, Schröder ezredes, Ernst alezredes, Magdeburg és Röhmer de Raveinstein kapitányok hatást keltő bevonulása vet véget. Lovas díszörség kíséretében, dobpergés és trombitaszó közepette foglalják el helyeiket a díszemelvényen.

Amikor a dobpergés, a trombitaszó megszűnik, Ernst alezredes rövid beszédet mond:

„... — Kedves testvéreim! Azok a jogok és kötelességek, amelyek a fölállítandó katonaságra vonatkoznak, mindenki előtt ismeretesekek, s így az összeírást és megmérést minden szabad férfiúnak elrendelem... A felséges Udvar teljes szabadságot biztosít az őt híven szolgáló alattvalóknak: lehetővé teszi, hogy tizenöt évestől hatvanéves korig ki-ki szabadon válassza meg: lovas lesz-e, vagy gyalogos...”

Ernst beszédét félbeszakítva, innen is, onnan is közbekiabálnak:

— Nem leszünk gyalogosok!

— Porba fingók?

— Lovasok is csak idehaza!

— Csönd legyen, emberek!

— Nem leszünk katonák!

— Halljuk a főkirálybíró!

— Halljuk, halljuk! — csöndesedik le a nép. Bornemissza föláll az emelvényre, lassan előre lép:

— Ne várjatok tőlem ékesszólást... Ha mostantól kezdve új törvények szerint kell is élnünk, széthúzást nem szíthatunk magunk között...

— De mi azt kérdezzük: kell-e nekünk külföldi országokba is háborúzni? — kiált ismét közbe valaki türelmetlenül.

Schröder ezredes, akinek mindent németre fordítanak, határozottan bólint:

— Gewiss!

— Igen! — ismétli magyarul Bornemissza, és leül.

A beállott csendben Ernst határozottan kiadja a parancsot:

— A katonaságra kötelezett falvak népe a következő sorrendben járul a sorozó bizottság elé: Almás, Atyha, Báty, Bogdánfalva, Bencéd, Delne, Docó, Dán-

falva, Etéd, Farkaslaka, Fenyéd, Keményfalva, Korond, Kéncs, Kecset, Lövéte, Lokod, Killyénfalva, Madéfalva, Madaras, Parajd, Remete, Sófalva, Siklód, Szentlélek, Szépvíz, Szenttamás, Tekerőpatak, Ülke, Vágás, Váralja, Zetelaka.

Amikor Ernst az egyes falvak nevét sorolja, különös dolog történik: majdnem minden falu felnőtt férfiai falubíráik mögé sorakoznak, és mire Ernst a felsorolás végére ér — mintegy a díszemelvény bizottságát körbevéve, körbezárva —, szabályos szakaszokba, századokba rendeződnek.

A felsorakozottak közül kiválik három ember: Ambrus Ferenc madéfalvi, Szilveszter Márton killyénfalvi és Szóts Péter szépvízi falusbíró, és az emelvény elé lép.

Ambrus Ferenc szólal meg elsőül:

— Főkirálybíró Urunk! Mi, szabad székelyek, hazánk oltalmazását legfőbb kötelességünknek tartjuk —, de ismételten kijelentjük: idegen tisztek vezénylete alatt, kik sem nyelvünket, sem szokásainkat nem ismerik, katonáskodni nem akarunk. Szülőföldünket semmilyen parancsra el nem hagyjuk, határainkat idegen földön, idegen zsoldért védelmezni nem akarjuk...

— Úgy van! Úgy van! — zúg fel a nép.

— Mi, szépvíziek, belátással vagyunk: kinek katonaságra kedve van, nem gátoljuk —, de mi ezután is Ófelsége szárnya alatt adófizetők akarunk lenni és nem fegyverviselők! — mondja Szóts Péter.

Újra kezdődik a kiabálás:

— Nem leszünk katonák!

— Ófelsége adóját megadjuk, de a katonaságot nem!

— Nem leszünk katonák. Ha önkéntes — azért nem; ha kötelező — azért nem!

— Ófelsége nem is parancsolta!

— Követeljük a parancs felmutatását!

— Lássuk a parancsot!

— Látni akarjuk!

Fenn az emelvényen összesúgnak a katonatisztek. Ernst alezredes feláll, csendet kér:

— Méltóságos Schröder úr tiszti becsületszavát adja az itt egybegyűlteknél, hogy királyné Asszonyunk parancsában senki sem kételkedhet.

Miután Ernst semmilyen parancsot nem tud felmutatni, a nép ismét kiabálni kezd:

— Lássuk a parancsot!

— Lássuk! lássuk!

DUNÁN

Egy uszályon elöl két ágyú, és hátul is kettő. — Köztük a fegyverrel megakott társzekerek.

Most nincsenek ponyvával letakarva. A kísérő Trautmansdorf-katonák az uszály közepén tisztítják, olajozzák a fegyvereket. Dunnyogva énekelnek:

— *Felszántom a császár udvarát...*

A hátsó két ágyú között egy katona van kikötve, mellette fegyveres őr. Háttérben a parton tehéncsorda, jegenyék.

MADÉFALVA. AMBRUS FERENC HÁZA

Hajnalodik.

Egy karámmal kerített kicsi ház előtt két fegyveres katona és öt felnyergelt ló várakozik.

A házból először egy katona lép ki, aztán Ambrus Ferenc madéfalvi bíró, még egy katona, majd egy asszony.

Ambrus Ferenc és a négy katona lóra ül.

Amint eltávoznak, az asszony, Ambrus Ferenc felesége, rohan a szomszéd házhoz, és kétségbeesetten dörömböl az ajtón.

KERESZTÚT

Hajnali párak a földek felett.

A középkori vaskos kő-Krisztus tövében tíz lovas várakozik: nyolc katona és két parasztférfi: Szilveszter Márton killyénfalvi falusbíró és Szabó Bertalan dánfalvi.

Megérkezik Ambrusék csoportja.

A tizenöt katona körülveszi a három férfit — megindulnak.

Két deszkával megrakott szekér jön velük szembe.

Alighogy elhaladnak a szekerek mellett, a két lövétei szekeres egymásra néz. S mint akik egyet gondolnak: megfordítják lovaikat, és máris zötyögnek a katonák után.

Porfelhő, csattogó deszkahang marad utánuk.

VÁRUDVAR

Az egyenként összeszedett falubírákat a megyeszékhely központjában levő régi vár udvarába vezették, ahol Ernst alezredes újra elmagyarázta nekik Buccow kívánságait s feltételeit. Atyai rábeszélését „ajándék” aranyakkal is megtoldotta: kinek-kinek aranyláncot tűzött a gomblyukába. Mikor azonban a falubírák tiltakozni próbáltak volna az ilyen erőszakos ajándékozás ellen, Ernst nem riadt vissza az erőszaktól sem. Katonáival vetette körül a tisztséget viselő férfiakat. Közük hátuk mögé parancsolta, a fejükbe pedig katonasapkát nyomtatott.

Fedetlen fejű katonák gyűrűjében állnak a bírák. Ernst a hátuk mögött lépked, és így szólítja őket sorban, vallató hangon.

— Keresztes János?!

— Megmondtam.

— Szilveszter Márton?!

— Mást én se mondhatok.

— Ambrus Ferenc?!

— Megmondtam.

Ernst most szembekerül a bírákkal, s hangot vált:

— Jó, rendben van. Én megértem, hogy maguk nem akarnak katonák lenni. Ne is legyenek! Ennek azonban egy feltétele van: vállalják föl színleg a szolgálatot. Így, katonasapkásan végigmasíroznak a népek előtt, s elég, ha csak a nevük lesz katoná... Világos? Csak a nevük...

Hosszabb szünet után szépvízi Szóts Péter válaszol, csöndesen, visszautasítóan.

— Uram, maguk itt vannak, ott vannak, jönnek-mennek, de mi... ilyen áldatlan színészkedéssel... még ha javunkra változna, akkor se.

Ernst mérgesen fölcattan:

— Tehát se a tisztességes alku, se az arany.

Aztán odalép a bírákhoz, és indulatosan letépi a gomblyukaikba akasztott aranyláncot.

Hosszú ideig csak jár-kei a katonasapkás bírák előtt. Majd leül velük szemben egy székre.

— Hát igen — kezdi higgadtan —, az erény nagy kincs, főként, ha szüzlányok gyakorolják... De tudják-e, bíró urak, mit utasítottak vissza? Ófelsége Mária

Terézia királynőnk aranyláncát. S ezzel együtt az ő személyes nagylelkűségét... Ilyen ajándékot csak nagyérdemű grófi és hercegi személyeknek adományozott eddig, nem pedig rühes parasztoknak... És ez felségsértés! Kössék be a szemüket — parancsolja Ernst a katonáknak.

A katonák kendőket kerítenek, s végrehajtják az utasítást.

A bírák viselkedéséből érződik, hogy a legrosszabbra is felkészültek.

Ernst a bekötött szemű parasztok előtt sziszegi elmenőben:

— Fajankók, csak zabálják a hurkát, isszák rá a borvizet, és bőfögnek.

SZÉKHÁZ ELŐTTI TÉR

Lenn, a székház előtti téren, a két lövétei deszkás szekér körül jókora embergyűrű verődött össze. Tanakodnak, beszélgetnek. Időnként föl-fölnéznek a székház ablakaira, mintha várnának valamit.

Innen-onnan az utcákból újabb lovas és gyalogos csoportok közelednek.

Váratlanul Buccow generális és kísérete jelenik meg a téren. S közeledik a székház felé. Mögötte Bajtay püspök, Bornemissza és Schröder lovagol, és néhány fegyveres lovas katona.

A téren összeverődött tömeg morogva, kelletlenül nyit nekik utat.

Buccow, mielőtt belovagolna a székház kapuján, szembefordul a tömeggel. Megfordulnak a kíséretében levők is.

A téren megszűnik minden mocorgás. Az egymással farkasszemet nézők fenyegető, feszült csöndje ereszkedik a tömeg és a generális közé.

Buccow fölméri a helyzetet. Gőgje ingerlő kihívás. Kapóra jönne neki, ha a tömeg elveszítené önuralmát. De — néma marad.

VÁRUDVAR

Buccow és kísérete belovagol a várudvarra. Katonák szaladnak oda az érkezőkhöz, és feszesen tartják a nyugtalan lovak kantárszíját.

Ernst tiszteleg, jelenteni akar, de Buccow leinti. Egy pillanat alatt fölméri, mi történhetett itt.

— Was geht da vor, Herr Oberstleutnant... Schauspiel? (Mi folyik itt, alezredes úr? Színjáték?)

Ernst kínosan érzi magát, nem tudja, mit válaszoljon.

— Herr Obergespann, alle sind da, die Sie rufen lassen haben? (Főkirálybíró úr, mindenki megjelent, akit hívatott?) — kérdi Buccow Bornemisszától.

Bornemissza, aki a bekötött szemű bírakat nem ismeri föl, zavarában megkérdi tőlük:

— Mindnyájan eljöttek, akiket ide kértem?

A bírák nem válaszolnak.

Bornemissza rosszat sejtve Buccowra néz, de a generalist egyáltalán nem izgatja a bírák némasága. Sőt mintha a leghétköznapibb jelenet főszereplője volna, beszédet tart a bírának. Első mondatát magyarul kezdi, nehézkesen, botolva. Kiejtésén érződik, hogy a megszólítást betanulta.

— Vitéz emberek, édes hazánk megoltalmazására kiválasztott hű alattvalók... Es ist wahr, der blinde Widerstand von manchen hatte unläugnet Erfolg... (Tagadhatatlan, hogy az elmúlt napokban némelyek vak ellenkezése sikerrel járt: a tudatlan nép megtagadta a fegyverek felvételét. Királynénk őfelsége erről érzékeny fájdalommal értesült. Már-már elhitte, hogy a harc zajához szokott nemzet többre becsüli silány és terméketlen földjének művelését, mint a fegyverrel szerezhető dicsőséget. Épp ezért úgy döntött, hogy a hagyományaihoz ragaszkodó nép katona és földművelő is lehet egyidejűleg. S ha netán szülőföldjét külföldi háborúk miatt olykor

el is kell hagynia, zsoldjával mindig többre juthat, mint munkálkodása hitvány jövedelmével.)

Buccow kigombolja zubbonya felső gombját. S mintha csak most venné észre, hogy bekötött szemű férfiaknak szónokol, rápillant Ernstre.

— Ab mit den Hadern! (Vegyük le azokat a rongyokat!)

Ernst int két, közelében álló katonájának, hogy teljesítsék a parancsot. A katonák egyetlen rántással leszakítják a bírák szeméről a kendőt.

Buccow közelebb léptet lovával a hátrattett kezű férfiakhoz. Szembenéz velük. Amit mond nekik, Bornemissza folyamatosan fordítja:

— A magamfajta katonának nem az a dolga, hogy meggyőzze ellenfelét, hanem hogy legyőzze. Aki ezt a törvényt nem ismeri, azt mondják mifelénk: nem üdvözl. ... Jóllehet az Osztrák Ház veleszületett kegyessége folytán még a halálraítélteket se kívánja elhamarkodottan kivégezni, de van határa a türelemnek is. Önöknek, mint a nép választott vezetőinek, tudniuk kell, hogy a fegyver fölvételére két lehetőségük van: önkéntes, vagy erőszakos!

Buccow elhallgat, fürkészve méri le szavai hatását a megdöbbszent bírák arcán.

SZÉKHÁZ ELŐTTI TÉR

A székház előtti téren tolongó embertömeg. Zömük azokból a falvakból kocsi-zott-szekerezett be, ahonnan a bírákat összeszedték, de hozzájuk csapódtak olyanok is, akik a hetipiacra jöttek. Bárányok bégetnek, kislibák zsebzsebznek, almás-, tojásoskosarak púposodnak itt-ott a sokaság között.

Dobpergés némitja el a téren összegyűltek lármáját. A székház kapuján átföltűzőtt szuronyú katonák nyomulnak ki zárt rendben, és a tömeggel szemben fősorakoznak.

A tömeg értetlenül nézi, mi történik, de pár pillanat múlva magára ocsúdva fölmozdul. A morajból, mint szétröppenő kartács, éles mondatok szakadnak ki.

— Nem leszünk katonák!

— Lesz a nyűvek!

— Inkább adót fizetünk!

— Nem leszünk Buccow kutyái!

— Ki hívta ide? Kusti haza!

— Magyarul se tud!

— Minket az Isten óv, menj haza, Buccow!

— Minket az Isten óv!

— Minket az Isten óv — zúgja fenyegetően a nép.

A székház erkélyén Bornemissza főkirálybíró és két osztrák tiszt jelenik meg: Magdeburg és Röhmer kapitány. Bornemissza megpróbálja kezével csendre inteni a tömeget, de nem sikerül.

— Minket az Isten óv!

— Menj haza, Buccow!

— Minket az Isten óv!

A két osztrák tiszt, látva Bornemissza hiábavaló igyekezetét, más módszerrel kísérletezik. Márékkal szórja az aranyat a tömeg közé...

„...A pénzt bőven hányták a nép közé, de — amely csoda volt azon falusi emberek között — még egy sem találkozott, ki a pénzhez nyúlt volna, sőt akinek kalapjára vagy bocskorára esik, legottan lerázza.”

Aranyak gurulnak a földön.

Aranyak koppannak löfejekeken.

Mindegyiken Mária Terézia királynő arcképe villog.

Mégis akad valaki, aki lehajol és szedni kezdi őket a földről.

— Megrohadsz te... Júdás — szólal meg mögötte egy hang.

Ebben a pillanatban Bornemissza szólítja meg a tömeget, hogy lecsitíthassa:

... — Kedves nemzetem, előttetek van Ófelsége...

A szónoklásban azonban nem jut tovább, mert az imént Júdásnak nevezett férfi elszégyelli magát, és nehogy a gyanú árnyéka rávetüljön, bizonytalanul elkiáltja magát.

— Árulók! Nem kell a pénzetek! — és visszadobja az aranyat az erkélyre.

A dobás túlságosan erőse sikerül: csörren, törik az ablaküveg Bornemisszáék mögött.

Szikra a riadt kiáltás, szikra az ablaküveg csörrenése is: lobbannak az indulatok.

— Árulók!

— Nem kell a pénzetek!

— Kotródjatok!

— Árulók!

Röpülnek vissza az aranyak, törnek az ablaküvegek.

Röpülnek almák, dinnyék, utcakövek.

Egy megrémült fiatal katona kezében elsül a fegyver, valahová a levegőbe lő.

Pillanatnyi bénító csönd után meglődül a nép.

Reccsen a kerítés, törik a székház kapuja — egyetlen katonánál sincsen már fegyver, eldobták, vagy elvették tőlük, sodródnak ők is a tömeggel előre, amely pillanatok alatt a várudvar kapujának feszül.

VÁRUDVAR

Katonák csuknák be a várkaput, de már késő. A tömeg ennek is nekifeszül, és a kapu két szárnya recsegve-ropogva sarkig tárul.

Néhány lövés ugyan eldördül, de a katonákat itt is villámgyorsan lefegyverzik.

A vár belső udvarán a betóduló tömeg hirtelen megtorpan. A bírakat — akiket már árulónak hitt — ott látja maga előtt kikötve, fejükön katonasapka.

Töredék pillanat alatt kiszabadítják, s vállra emelve viszik őket diadalmenetben a főtér felé.

— Minket az Isten óv!

— Minket az Isten óv! — zúgja megrészegülten a tömeg.

SZÉKHÁZ ELŐTT

Alkonyodik.

A két lövétei deszkás szekéren, mint ravatalon: három halott, kiterítve. Az egyik kettő, a másikon egy. Katonáktól zsákmányolt fegyvereket raktak oda melléjük.

Prágai János gyertyaöntőmester pedig vastag templomi gyertyákat állítgat a szekérravatalokra a halottak mellé.

A zsúfolt téren itt is, ott is gyertyák, fáklyák, mécsek gyúlnak.

A két szekér csendesen megindul. Ahogy gyászosan távolodnak, egyre több gyertyát, méceszt raknak rájuk — egyre nagyobb tömeg szegődik utánuk.

Besötétedik.

Már csak a két égő, lassan távolodó szekérravatal látszik.

VÁRUDVAR

„...Ernst némelyeket ígérekkel és fenyegetésekkel arra bírt, hogy titkon a fegyvert felvegyék... Akadt 30 ember, kik vállalkoztak a felesküvésre...”

Hajnalodik.

A várudvaron fáklyás katonák között harminc férfi várakozik.

Dobpergés közeledik. Egy szakasznyi osztrák katona a Trautmansdorf-vasasok császári zászlaját hozza és az erdélyi címet.

Ernst a fősorakozott harminc „önkéntes” újoncnak fennhangon olvassa az eskü szövegét. A rászédettek akadozva, szerencsétlenül ismétlik utána a mondatokat.

— Esküszünk, hogy a mi felséges és győzhetetlen fejedelemisszonyunknak, Mária Terézia római császárnénak, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország királynőjének, ausztriai nagyfejedelem asszonyának, burgundiai, brabantiai, majlandi, stájerországi...

Buccow Schröder ezredes és Magdeburg kapitány kíséretében közeledik a jelenet színhelyéhez.

Megáll Ernst háta mögött, s egy ideig hallgatja az egyre kínosabbá váló eskü szertartást — mivelhogy az emberek képtelenek kimondani az idegen helyneveket —, majd hirtelen támadt ingerültséggel kitépi Ernst kezéből az eskü szövegét, és szó nélkül visszasiet újra kész hintójához, amely mögött — kissé távolabb — lóháton Bajtay püspök, gróf Lázár és Bornemissza várakozik.

Ernst kutyahűséggel megy utána. Buccow beül a hintóba. S anélkül, hogy az alezredesre nézne, goromba hangon kirobban:

— Herr... Oberstleutnant Ernst! Wollten Sie mich um jeden Preis beschimpfen? Sie treiben hier dreissig Verräter: warum nicht dreitausend? Es ist noch schön, dass Sie nicht dreissig Kühe Laiserlich uniformiert haben! Und Säbel für sie! Lernen Sie lieber hebräisch... Herr Oberst Schröder! Die Haupter der Revolte und die Hetzer sind festzunehmen. — Kriegsgericht! (— Ernst alezredes úr! Ön mindenáron csúffá akar engem tenni?! Összekapar harminc árulót? — Ha már árulókat: miért nem háromezret! Még jó, hogy nem harminc tehenet öltöztetett be császári egyenruhába! Kardot az oldalukra! — Tanuljon inkább héberül... Schröder ezredes! A lázongás fejeit és az izgatókat elfogatni! Hadbíróság!)

Buccow, hogy a magyar urak közül is mindenki értse, latinra vált:

— Si Monarchia exigit, dui milia militum morti offeri possunt pro octo milibus! (Ha a Monarchia érdeke úgy kívánja, nyolcezer katonáért cserébe kétezret fel lehet áldozni!)

FŐ TÉR

Virrad már, amikor Buccow a fáklyát tartó katonák sorfala között kirobog a várudvarból.

A főtéren, amerre megy, eldobált fegyverek s egy-két arany csillan meg a reggeli fényben.

A házak ablakaiban gyertyák világítanak. — Minden ablakban.

A tér egyébként néptelen.

HAVASI RÉT

Tíz-tizenkét kaszás vágja a fűvet. Egyszerre dűlnek a testek, egyszerre suhintanak a kaszák.

Távolabb, a kaszások mögött, ritka fenyves, s a havasi legelőn juhnyáj.

Lenn, a domb aljában, patak melletti út.

A kanyarban négy bivaly tűnik fel, aztán egy ágyú, aztán a fegyveres társzekerek, mellettük, mögöttük a kísérő Trautmansdorf-vasasok. Aztán a másik ágyú — Carato serege.

A férfiak abbahagyják a munkát, és kaszájukra támaszkodva nézik a vonuló katonákat.

FŐ TÉR

Buccow ingerült távozása után néhány napra két század vasas német és egy zászlóalj gyalog-német jelent meg a városban, két tábori ágyúval. A katonák azt hitték: lázadókat kell leverniük, de ámulatukra békés népet találtak az utcákon. Sőt még ünnepélyes fogadtatásukról is gondoskodtak.

A székház előtti téren hosszú deszkákból rögtönzött kecskelábú asztalok, padok. Az asztalokon kenyér, cseréptányérok, boroskupák.

Zárt harci rendben Carato lovasai ügetnek be előszörre a térre; begördül mögöttük a két ágyú is.

Furcsa, különös kép: vendégváró asztalok között szigorú lovas katonák, ágyúkkal.

A város bírása: Hutter János, esküdt társaival együtt, Carato császári alezredes előtt megáll. Fatálon kenyeret, diót, s ónkupában bort tart a kezében.

— Mi szívesen látunk vendéget országunkban — mondja Hutter János városbíró —, de kegyelmed ágyúkkal jön... engedelmes népre. Embert igen, de ágyút hogyan vendégeljünk meg azzal, amit Isten adott?

Hutter jelképesen iszik a borból, s utána nyújtana föl Caratónak, de az alezredes lovaglópalcájával fölborítja.

— Wien hat entschieden, dass ich Herr über Leben und Tod bin. Und wenn auch der liebe Hergott dagegen ist, ich werde es erreichen dass die Szekler Soldaten werden! (Bécsben elvégzetett: élet és halál fölött jogom van. — Még ha Isten nem akarná is, el fogom érni, tűzzel-vassal: katonákká lesznek.)

Hutter János, aki érti Caratót, csendesen így válaszol:

— Kemény szavak ezek, uram... Engesztelődjék...

Némelyik ló éhes. Hiába tartják vissza a katonák: harapdálják az asztalokra felrakott kenyeret.

KALYIBÁNÁL, FÖNT A HAVASON

Futkosó, riadt bárányok. Katonák hajkurásszák őket. Egyikük hosszú, horgas bottal próbálja lábukat elkampózni; mások rávetik magukat a gyöngé állatokra. Nagy hasalások, káromkodások, nevetések.

Vannak, akik sajtot, túrórt falatozva igazi szurkolóként biztatják a bárányvadászokat.

Eldördül néhány lövés.

Bárányok fordulnak föl és rúgkapálnak.

Kések villannak: folyik a vér.

Távolabb, a hegy oldalában, összebújik egy birkanyáj.

Lent, az úton, kenyérrel megrakott négyökrös szekér döcög el. Zsoldos határőrök kísérik.

Két katona — a bárányra vadászók közül — levesz néhány komiszkenyeret a szekerről, aztán fölballag vele a kalyiba mellé.

Egy lapos „sziklaasztalra” teszik le a kenyereket, ahol párolgó, sült bárányhúson osztozkodik nyolc-tíz osztrák katona.

Az asztalfőn a kalyiba gazdája, Dobra Péter. Előtte nem étel, fegyver van: egy puská és egy pisztoly, karddal.

Dobra Péter választhat: lovas akar lenni, vagy gyalogos.

Jobb kezét szabadon hagyták ehhez a választáshoz, bal keze a lábai között a bokáihoz van kötve.

Dobra elszántan ül, nem néz a katonákra, nem néz a fegyverekre sem — így ő veszi észre először, hogy az ösvényen felmálházott kis szamarat vezetve a felesége közeledik. — Kiveri a hideg veríték, fel akar állni, hogy jelt adhasson magáról.

— Vízelnem kell! — szólal meg kétségbeesve.

— Was sagt er?

Valaki fordít a katonák közül:

— Er sagt, er muss harnen.

A katonákból egyszerre pukkan ki a röhögés, térdüket csapkodják, mintha vas-kos tréfát hallottak volna — élvezik Dobra fokozódó kínlődását, hiszen az asszony, akit ők eddig még nem vettek észre, ahelyett, hogy visszafordulna, a szamarat nó-gatva, sietve közeledik a kalyiba felé.

Az egyik katona megfordul, és elismerően füttyent. Pajkos, férfias füttyére a többiek is megfordulnak.

Az asszony megtorpan. Ott áll pár méternyire a katonáktól, kipirulva a sie-téstől, mohó férfiszemek pergőtüzében, s képtelen fölfogni: mi történik.

Az asszony nézi a katonákat.

A katonák az asszonyt.

Dobra Péter is reszketve-féltve nézi feleségét, aztán a katonákat, majd az eléje rakott fegyvert, újra a feleségét, végül a káplárt, aki — mint csapdába esett vadra — kárörvendően visszanéz rá. Dobra Péter megérti, hogy ha nem választ azonnal, jóvátehetetlen gyalázat eshet meg asszonyával. Szabadon hagyott jobb kezét ráteszi a pisztolyra és a kardra.

A káplár még egyszer végigméri tekintetével az asszonyt, mint aki sajnál vala-mit, nagyon sajnál. Aztán odadobja a gúzsba kötött férjnek a tölténytáskát. Né-hány töltény szétgurul a „sziklaasztalon”.

VÁRUDVAR

„...A katonaságtól vonakodókat keresett ürügyek alatt elfogták s a csíksze-redai várba hurcolták, ahol Carato alezredes székel, s ott megvasalva bebörtönöz-ték, megbotozták és kínzás által kényszerítették a fegyver önkéntes felvételére...”

Mintegy ötven férfit, ötven rabot sorakoztattak fel a várudvar közepén. Lá-buk egymáshoz bilincselve.

Előttük, egyméternyire, mellmagasságban gerendasor húzódik. A gerendák alá minden rab elé, fegyvereket raknak a földre a katonák.

A rabok nézik a fegyvereket. Nézik a szolgálatvezető káplárt, s nem tudják, még milyen újabb kínzáspróbát talált ki számukra.

A káplár egy papírlapot vesz elő, egy darabig gyűrögeti, aztán nem túl han-gosan megszólal.

— Vén Mihály! Van ilyen?

— Itt vagyok!

— Írt maga valamit?

— Amit kellett... azt írtam.

— Tehát írástudó... el is tudja olvasni?

Vén Mihály nem válaszol.

A káplár kezébe nyomja a papírt.

— Na, olvassa, öreg!

— Én, Vén Mihály...

— Hangosabban, mert süket vagyok!

— „Én, Vén Mihály, adópénztári tisztviselő, nem akartam felvenni a katonaságot, egyéb okok mellett azért sem, mert ha katonának állok, nem gyűjthetem be szorgalmasan az adót, miáltal felséges királynőnk kincsestára károsodik. — A csík-szeredai káplár, Fazekas Mihály, három gyalogos katonát küldött rám, és megvere-tett. Én, mint jog szerinti szabad ember, elégtételt kívánok a káplár részéről...”

Vén Mihály abbahagyja az olvasást, a káplár kiveszi a kezéből a papírt.

— Csináljam föl elégtételben a lányát, hogy legyenek unokái?

...Na, düljön rá a gerendára...

A káplár visszamegy középre, a felsorakoztatott rabok elé, s megemeli a hangját.

— Mindenkinék mondom: Én, Fazekas Mihály káplár, senkit se kényszerítek arra, hogy felvegye a fegyvert, de ha valaki egyszer is megöleli, hozzáér, akár a hajsztálával, akár a kisujjával is — az életével játszik, ha szabadulni akar tőle... Mondtam, amit mondtam! ... egy... kettő!

Mint ahogy az imént Vén Mihály, előrenyújtott karral mindenki nekitámaszkodik a gerendának. Láb-, kar- és nyakizmok feszülnek meg.

A megfeszülő izmok csak rövid ideig tudják tartani ebben az állapotban a test súlyát, így aztán várni lehet, hogy ki előbb, ki utóbb, de holtbiztosan összecsaplik.

Carato tűnik föl a várudvaron, osztrák tisztjei kíséretében.

Fazekas vigyázott vezénnyel a szolgálatot teljesítő két katonájának, s ő maga díszlépésben Carato elé megy, és szabvány sutasággal jelent:

— Herrn Colonel Emanuel Carato melde gehorsemst: zwölf Mann. (Carato alezredes úrnak jelentem: a létszám tizenkét fő.)

— Wer sind die? (Kik ezek?) — kérdi Carato, de Fazekas német tudása a katonai szabványmondattal kimerült, áll csak bambán, nem érti, mit kérdeznek tőle.

— Fahnenflüchtige? (Szökevények?) — kérdi türelmetlenül az alezredes.

Előlép egy tiszt, és fordít.

— Azt kérdezi az alezredes úr, kik ezek? Szökevények?

Fazekas föllélegzik.

— Megesküdtek, hogy önként nem veszik föl a fegyvert... és hát úgy gondoltam, jobb ma erőszakoskodni, mint holnap.

Caratónak fordítják Fazekas válaszát.

Carato bólint.

— Die such nicht? (Tehát ők sem?)

Aztán rövid gondolkodás után parancsot ad:

— Der Bauer soll vorgeführt werden! (Hozzák ide azt a parasztot!)

Az egyik tiszt intézkedésére két katona futólépésben eltávozik.

Carato végigsétál a gerendához támaszkodók sorfala előtt. Pattanásig feszülő halántékekre lüktetnek. Ájulás előtti arcok és szemek.

Carato visszamegy a tisztek csoportjához, s mint akinek jó gondolata támadt, határozott és közlékeny:

— In den Dörfern... geht die Kunde von der Einführung des freiwilligen Dienstes. — Die Königin kann den freiwilligen Dienst erlauben, denn sie ist die Königin. — Ich aber bin Soldat, und ich brauchen Soldaten, und sollte ich, sie aus Holz schnitzen müssen. (Sok faluból halljuk, hogy az önkéntességet emlegetik. A királynő megengedheti az önkéntességet, mert ő királynő. Én katona vagyok, nekem katonák kellene. És ha kell, akkor én fából is csinállok magamnak!)

Az imént eltávozott két katona Ambrus Ferencet vonszolja ki a várudvarra, a karjánál fogva. Ambrust császári egyenruhába öltöztették.

Carato körüljárja, aztán odalép egyik tisztjéhez, leveszi oldaláról a kardot, és Ambrusra köti.

Tiszteleg az erőszakkal felfegyverzett Ambrusnak. — Mozdulataiban és hanghordozásában is gúny van:

— Vitam et sanguinem pro patria et pro regina Maria Theresia. (Életünket és vérünket a hazáért és Mária Terézia királynőért.)

Ambrus, aki érti a szöveget és a megaláztatás mélységét is, fojtottan megszólal:

— Sem ezt a ruhát, sem ezt a csákót, sem ezt a kardot én nem akartam, és nem akarom. Istennel együtt ti lesztek a tanúim, hogy nem öltözöm és nem vetkőzöm, kivárom, amíg ez a ruha ronggyá nem lesz, amíg ez a kard le nem rohad...

— Interessant... (Érdekes) — jegyzi meg Carato.

A gerendához támaszkodó emberek nem bírják már tovább. Egymás után buk-

nak, rognak rá a fegyverekre. Ami azt jelenti, hogy „érintették” őket, és ha mostantól kezdve viselésüket megtagadják, hűtlenség bűnével vádolhatók.

SZÉRÜSKERT. (KILLYÉNFAI)

Asszonyok kévéket oldanak széjjel, leterítik, előkészítik a gabonát a kézi csépléshez. Feltűnő, hogy sehol egy férfi.

Az assztagok mögül német vezényszavak hallatszanak:

— Angriff, Zurück! — Rechtsum! Zurück! Kehrteuch, Zurück! Linksum, Zurück!

A falu férfiai — tizenöt évestől hatvanévesig — fegyverfogásokra oktatják a kirendelt káplár és négy katona.

Az asszonyok végeztek már az előkészítéssel, cséphadaróval a kezükben állnak, nézik a férfiak értelmetlen gyakorlatoztatását.

— Angriff, Zurück!... Rechtsum, Zurück!... (Támad, vissza. Jobbra, vissza. Támad, vissza. Balra, vissza. Hátra, vissza!...)

A férfiak most kerülnek szembe az asszonyokkal, s most érzik meg mindannyian, hogy helyzetük milyen megalázó.

A káplár még rá is játszik erre, mert állandóan ugyanazt vezényli az asszonyokkal szembe fordított férfiaknak.

— Angriff, Zurück! — Angriff, Zurück! (Támad, vissza, támad, vissza.)

Ekkor az egyik asszony megindul, ösztönösen megy utána a többi is.

Kiveszik a férfiak kezéből a fegyvereket, és a katonák elé dobálják.

Halomba hulló fegyverek.

Egy cséphadaró hangja.

Kettőé.

Háromé.

A férfiak csépelik a gabonát.

Asszonyi kezek kévét oldanak.

ÚTKERESZTEZŐDÉS

A Trautmansdorf-vasasok kirendelt százada — és egy tábori ágyú — próbál tájékozódni egy útkereszteződésnél.

Az irányjelző táblák láthatóan összevissza vannak forgatva.

Agyagkorsókban borvizet szállító egylovas szekér éri utol őket.

A tisztt a szekér elé lovagol:

— Halt. Wie kann ich nach Killyénfalva?

A szekeres nem érti, nem akarja érteni, mit kérdez a tisztt.

— Én csak vizet viszek. Borvizet.

A tisztt előveszi a pisztolyát:

— Killyénfalva... Das oder das?

SZÉRÜSKERT

Riadtt fiatalasszony menekül. Szaladna, bújna el két kazal között — katonák felbukkanó sorfala állja el az útját.

Fut a kazal másik végéhez: ott is katonák.

Az asszony meztelen. A katonák vigyorogva, ijesztgetve körbekerítik. Az asszony szégyenében vinnyogva a földre kuporodik.

Katonanadrágot, zubbonyt dobna neki, az asszony kapkodva felöltözik.

Nagy röhögés közepette kardot kötnek rá, úgy engedik el.

Az eszét vesztett asszony rohan a falu felé, ahonnét lövések hallatszanak.

„...Röhmer kapitány executorai Lázár Andrásné asszonyságot fegyveresen a faluban körülhordozták, Bíró Albertné tisztas asszonyt a csikszeredai várba fogságra vitték...”

FALUBAN. (KILLYÉNFA) LVA)

„...Letevén pedig a killyénfalvi lakosok a fegyvert, érkezik Szt. Miklósról a gyalog limitrophusok strázsamestere, Benedek Lőrincz ötven fegyveres legénnyel, és azért, hogy a fegyvert ismét felvegyék, hosszasan inpertinenskedtek a faluban...”

Négy lábát megvetve, szétterpesztve, a nyakára szoruló kötélről fulladozva egy kisborjú vergődik, egy katona húzza maga után. A katona elunja a küzdelmet, pisztolyához nyúl, lő: a borjú felfordul, másik két katona egy szekérre dobja, kitékert nyakú tyúkok, szalonnák, sajtok közé.

A katonák minden élelmet összeszednek, minden kamrát, istállót, tyúkólat, vermet kiürítenek, minden padlást felsöpörnek.

Riadat, megfélemlített, tehetetlen tekintetek követik a katonák szabad rablását.

PINCÉKNÉL. (KILLYÉNFA) LVA)

A férfiak zömét a pincéknél lepték meg. A földre ültetve dézsákhoz és fegyvereikhez kötötték őket, lehetőleg úgy, hogy lássák, mi történik a faluban.

Kiszolgáltatottságuk, megaláztatottságuk tagadásaként, aki csak tehette közülük: pipára gyújtott.

A strázsamester, Benedek Lőrinc megérzi ebben a katonák iránt tanúsított megvetést, és ekkor pokoli ötlete támad:

A pincék környékén fellelhető szőlőskadakat a kikötözött férfiak fölé boríttatja, s alattuk kényszeríti pipázni őket.

— Tovább pipáztok, vagy belétek lövetek, a hétszűzmáriás isteneteket!

Szavai nyomatékaként valóban sortüzet vezényel, igaz, hogy a levegőbe, de ezt a kádak alatt kuporgók nem tudhatják, s így nyilván azt élik át, hogy a másik kádba valóban belelőttek.

Vékony füstcsíkok szivárognak a kádak alól.

A FALUBAN. (KILLYÉNFA) LVA)

Ágasfán 6-8 darab köcsög. A katonák jól céloznak, minden köcsög széjjelfröccsen.

Szobák, konyhák faláról tányérok hullanak.

Amit nem lehet összetörni, azt a katonák magukkal viszik: vaslábasok, serpenyők, rézüstök, mozsarak, evőeszközök csörömpölnek. Van, amit szekérre dobnak, s van, amit a nyeregkapához kötnek.

Egy öregasszony rámás tükröt emel a magasba az elvonuló katonák előtt.

Egy ideig nézhetik magukat benne, míg valamelyikük széjjel nem lövi a tükröt.

Az öregasszony továbbtartja az üresen maradt rámát.

ORSZÁGÚTON

Vonulnak a katonák: ágyúval, tehenekkel, lábasokkal, fegyveresen.

Különös hadsereg.

Távolról félrevert harangszó.

Az út mentén halomba dobált, széjjelszórt fegyverek.
„...Losteinek említi, hogy Csíkból Gyergyóba mentében az utak mellett egész halmaz fegyvereket lehetett összerakva látni...”

KÖFOLYÁS

„...Jelentették a Guberniumnak, 278 család hagyta el szülőtte földjét...”
Mindenütt kő.
Sehol egy bokor, sehol egy cserje. Kő, kő, kő...
Teljesen valószínűtlen, mégis így van, ezen a holdbéli tájon két férfi faekét cipel, mások boronát, gereblyét, cséphadarót, rokkát, kaszát, kapát.
Menekülnek a killyénfalviak. Fel a havasokba, át Moldovába.
Amijük megmaradt, azt mentik: a pusztá létüket s munkaeszközeiket.
A legelől kapaszkodó férfi keze alól egy szikla fordul ki a helyéből:
— Vigyázz!... Vigyázz!... — kiáltja rémülten a férfi.
Megindul a kőlavina.
Mindenki félrehúzódik, védett helyet keres.
A lavina köveket sodor magával, és egy faekét meg egy nagy gereblyét.
Lezúduló kövek robaját visszhangozzák a hegyek.

FORRÁSNÁL

Sziklák közötti mélyedésekben forrásvíz. A killyénfalvi menekültek rávetik magukat a vízre: a fejük összeér, hasalva, szürcsölve isznak.

Észre sem vették, vagy ha igen, nem törődnek vele — a fejük fölött faoszlopra kitűzött tábla:

AKI GYANÚS VAGY RAGÁLYOS HELYRŐL TILTOTT ÖSVÉNYEKEN ÁT MEGSZÖKIK, ÉLETÉTŐL MEGFOSZTATIK.

Azt is későn veszik észre, hogy két határőr — egy magyar és egy osztrák — botlik beléjük.

A két határőr ugyanúgy megijed, mint a menekülők. Tanácstalanul néznek egymásra ebben a váratlan, szokatlan helyzetben. A magyar határőr végre megszólal:

— Fussanak! — és a levegőbe lő.

A menekülők összekapdossák a szerszámaikat. Az osztrák határőr — kinézésre burgundi paraszt — most már felfogja, mi zajlik a szeme előtt, s a levegőbe lő ő is.

A menekülők futnak a szerszámaikkal a ritkás borókabokrok között.

A két katona tüzel a levegőbe. És mégis, egyszerre csak két menekülő férfi találatot kap, fölbukik. Egyikük kiterül a hátára kötött borona alatt, a másik kezéből messzire vágódik a cséphadaró.

Az ellenőrző káplár lép elő a sziklák mögül. Odamegy a két halotthoz, csizmájával megpiszkálja őket.

Mozdulatlanok.

A káplár intézkedik:

— Umrehen! Alle zwei! (Megfordítani... mind a kettőt!)

A két katona megfordítja a halottakat, s megáll. A káplár rájuk rivall:

— Worauf warten Sie? (Mire várnak?)

A két katona száraz gallyakat, ágakat dobál a holttestekre; végrehajtják, amit a szabályzat előír:

„...Ha pedig valaki a hegyeken át fertőzött helyről erőszakkal béjőnni merészelne, az olyat tüstént le kell lőni és a lelőtt testet, minden óvatossággal, egy felügyelő jelenlétében, megfelelő távolságról nyújtott fával meg kell égetni...”

Lentről a völgyből dobpergés hallatszik.

A FALUBAN. (KILLYÉNFAI)

A kifosztott, elhagyott falu főterén: három lovas katona.

Kettő dobol, a harmadik felolvasna valamit a szétgöngyölt papírlapról, de nincs kinek.

Allnak, néznek egymásra tanácstalanul.

FORRÁSNÁL

Az alkonyatban messzire világít a két égő máglya.

Két határőr katona őrzi: az egyik osztrák, a másik magyar.

Mozdulatlan bámulják a tüzet.

FALUSI FŐUTCA. (MADÉFALVA)

„...A királyné Buccow generálist visszaküldte Erdélybe. Buccow Csíkon keresztül átvonulva, nagy katonái tüntetéssel ment...”

Bezáródó kapuk, behajtott zsalugáterek. A falu főutcája teljesen néptelen.

A nép tiltakozását és elszántságát, a kapuk elé kikötött tehenek, borjúk, bivalyok, malacok, bárányok jelzik és az ágafákra akasztott lábasok, serpenyők, kések, villák, kanalak.

Az állatok bögnék, visítanak, bégetnek ebben a szokatlan helyzetben, csörrennek, zörögnek a felakasztott háztartási eszközök.

Csak a falu bolondja követi a visszatérő Buccow színpompás katonai kíséretét.

Zsindelyes tetők, zsalugáterek réseiben: gyűlölettől izzó szemek.

Buccow egyetlen lehetősége: minél gyorsabban átvonulni a falun. Fölperegnek a dobok, s a bolond, aki eddig mellettük ugrált, értetlenül bámul a tovaszáguldók után, s tapogatja véres arcát — korbáccsal vagy karddal vágta rajta végig.

DIADALKAPU. SZÉKELYUDVARHELY. FŐ TÉR

„...Bajtay püspök olyan tiszteletadással fogadta Buccowot és br. Siskovitsot, amit eddig püspök még nem tett meg: személyesen eléje ment, s úgy kísérte a diadalkapuhoz, dobbal, trombitásokkal, templomi zászlókkal. A pompás diadalkapu Mária Theresia arcképével, Buccow generális lovas képével, továbbá a kegyesség, szabadság, tudomány és nagylelkűség szimbólumával volt díszítve; alul egy szív körül Erdély jelvényei állottak e felirattal: a legkedveltebb fejedelem Asszonynak adjuk ajándékkul e szívet...”

A diadalkapuhoz kényszerített bírák és a nép egy része előtt — körben mindenütt Kálnoky-husárok állnak — Buccow és tisztjei, Bornemissza főkirálybíró és az alkirálybírák jelenlétében báró Siskovits előszóval kihirdeti a királynő parancsát:

— Öfelsége Mária Terézia az erdélyi fejedelemség régi törvényeit pontról pontra megvizsgálta, s a Kormányszék javaslatát elfogadva, hosszú és érett megfontolás után elhatározta, hogy a határőr katonaság kötelezően felállíttassék. Mostantól kezdve tehát minden szabad ember, akár jutott neki fegyver, akár nem — a nemes haza törvénye szerint — fegyverviselő emberré lett, és hadi hatalom alatt van. A gyalogság száma tizenkétezer, a lovassága háromezer, összesen tehát tizenötezer fő lesz. Nem kételkedhetünk abban, hogy a föllelkészített székely nép hálaadó szívvel fogadja öfelsége kegyelmes rendelkezéseit.

Siskovits beszéde után a kirendelt zenekar a császári himnuszt játssza.

Házak falára, kerítésekre nyílt rendeletet ragasztanak a katonák:

RESOLUTIO

Significatur, quibus expedit universis, quod omnes siculi liberi secundum gratiosam Suae Maiestatis ordinationem et inclytæ patriæ legem, viri armigeri facti sunt, sub militari potestate existentes.

MARIA THERESIA
Gabriel de Bethlen.

(RENDELET)

Adatik mindenek tudtára, hogy minden jog szerinti szabad ember, ő Felsége kegyelmes rendelése és a nemes haza törvénye szerint fegyverviselő emberré lett, és hadi hatalom alatt van.

MARIA THERESIA
Gabriel de Bethlen.)

KOLOSTORUDVAR

A kolostor udvarán gyertyabeszolgáltatás folyik. Ki kosárban, ki csak kézben hozta el otthon tárolt gyertyáit.

Prágai János gyertyaöntőmester azonban egész családjával itt van: kézikocsira rakott kosaraikban nemcsak a vastag templomi gyertyákat és a halottak napjára készítetteteket kellett ide hozniuk, hanem még a házi használatra öntött gyertyákat is. Üstbe boríttatják velük, vékánként.

Hosszú nyelű, lekvárt kavaráó kanalakkal feltűrt csuhájú barátok kavargatják a sárgás-fehér pépet.

Prágaiék, négy fegyveres katona közt megsemmisülve nézik: hogyan olvad szét kicsi vagonkájuk.

VÁRUDVAR

A vár udvarán egy vadonatúj díszemlévény magasodik. Annyira új ácsolatú még, hogy a szétröpködött forgácsot fönt, a dobogóján most söpri össze egy töpördött vén ember.

Hátrébb, a várudvar mélyén, fölsorakoztatott új határőr katonák gyakorlatoznak.

Gyakorlatuk azonban homályos, furcsa — egyáltalán nem hasonlít a szokásos kiképzéshez.

Két különálló katona kezében nagyméretű, hófehér papírlap.

A parancsnok jeladására mindketten vigyázba vágják magukat, aztán a magasra emelt üres papírlappal elindulnak a fölsorakoztatott „újonc” határőrök előtt.

Amikor a sor végére érnek, három új határőr lép ki, és díszlépésben a díszemlévényhez vonul.

Mindhárman tisztelegnek.

A díszemlévény üres széksorainak és a forgácsot söprő öregember hátának jelentenek.

— Az itt fölsorakozott határőrség nevében mélyseges alázattal kérjük Öfelsége királyi rendeletének magyarra fordított másolatát...

A ropogó mondatok után mind a három katona egyszerre fordul meg, s indul vissza a helyére.

— Noch einmahl! — hangzik valahonnét a vezényszó.

A háttérből hangzó parancsra öt osztrák ruhába öltöztetett katona fut föl a díszemlévény lépcsőjén, s foglalja el helyét a fönt levő székeken.

A jobb szélen ülő föláll, s a kezében levő üres lapról szertartásosan olvassa:

— Koronás királynőnk az alábbi Bizottságot jelölte ki, hogy a határőrséget megszervezze és rend alatt tartsa... Méltóságos gróf Gyalogkúti Lázár János urat, öfelségének tanácsadóját, alkirálybíró, a Kormányzék tagját...

A gróf Lázárt megtestesítő katona föláll helyéről s meghajol.

Ugyanígy áll föl s hajol meg az is, aki gróf Bethlen Miklós nevét hallja, aki Ontopai Siskovits Józsefét, aki Halmágyi Istvánét, a Kormánysszék titkáráét.

A neveket „olvasó” katona rövid szünet után, mint a leckét fölmondó iskolás fiú, a következő mondatot fűzi hozzá az egészhez:

— A Királyi Bizottság Mária Terézia felséges kezének aláírásával ellátott pá-tensét ezennel kihirdeti.

A színházi próbának is beillő gyakorlat közben hallani lehet néha a forgácsot söprő vén ember ágsöprűjének a sisergését.

FŐ TÉR

Másnap a Királyi Bizottság tagjai a maguk testi valójában megjelentek a Fő téri díszemelőnyen Carato és Schröder társaságában. Kísératükben ott volt a fölállított új határőrcsapat s két ágyú.

Gróf Lázár beszédet intéz a határőrség tagjaihoz.

— Őfelsége deák nyelven írt pá-tensét, melyen szentséges kezeírását s királyi pecsétjét láthatjátok — kívánságotok szerint magyarra is átfordíttattuk. Amit kér-tetek, íme, teljesült!

Ebben a pillanatban két katona — a tegnapi főpróba két szereplője — minden-kinek fölmutatja Mária Terézia leiratát.

— Minden székhelyen, mint örökös privilégiumot hűséggel őrizték — mondja gróf Lázárt kiegészítve Bornemissza főkirálybíró.

A két katona elindul, s a fölállított határőrök sorfala előtt oly lassúsággal vi-szi el a pecsétes írást, hogy aki akarja, olvashatja is.

Míg tart a különös szemle, Siskovits szónoklata hangzik.

— Őfelsége statáriumot és amnesztiát hirdet egyidejűleg. Statáriumot azoknak, kik a fegyver felvételét megtagadják, illetve a felvétele ellen nyíltan vagy titok-ban lázítanak. Viszont amnesztiát ígér mindazoknak, akik a könnyelműen letett fegyvert készséggel újra fölveszik. Sőt akik bujtogatóik nevét böcsülettel megne-vezik, jutalmul még húsz aranyat is kapnak. A Bizottság tagjai nem kételkednek abban, hogy ki-ki képes megkülönböztetni a jót a rossztól.

Ahogy Siskovits befejezte szónoklatát, két fegyveres katona kíséri a dísz-emelőny elé Vén Mihály adószedőt, kit a fegyverfelvétel elleni izgatás miatt le-tartóztattak. Vén Mihály fejét lehajtva beszélni kezd.

— Én, Vén Mihály, a királynő alázatos adószedője, vakságom áldozata, köteles jobbágyi tisztelettel Őfelsége katonája óhajtok lenni. Utolsó erőmig, a Szent Evan-gélium és Jézus Krisztus által, ámen.

Carato lemegy az emelőnyről, és Vén Mihálynak ő adja át személyesen a fegyvert.

Carato Vén Mihálynak, Vén Mihály Caratónak tiszteleg.

Ezzel az ünnepélyes fegyverátadással elkezdődik az általános felfegyverzés.

A fegyverrel megrakott társzekerekről egyenként adogatják le a fegyvert. Min-denki a sorban mellette állónak adja tovább. Mikor azonban a fegyver az utolsó emberhez kerül, hangosan jelenti:

— Kész!

Újabb sor következik.

És újabb jelentés.

— Kész — Kész!

TEMPLOM ELŐTT. (MADÉFALVA)

A templom falának támasztva egymás mellett fejszék és tarisznnyák. Szabályo-san, az ismétlődés szigorú törvénye szerint: fejsze, tarisznnya, fejsze, tarisznnya.

A kifeszülő égről félrevert harangszó verődik vissza.

A templomból férfiak lépnek ki, hajadonfővel. Fölteszik kucsmájukat, aztán nyakukba akasztják a tarisznyát, s végül a fejszét fogják kezükbe.

Szótlanul indulnak meg a hegyek felé.

Az asszonyok, akik a templom másik ajtaján jöttek ki, ugyancsak szótlanul nézik az elvonuló férfiakat.

Szótlanáguk súlyából érződik, hogy ami most itt történik, az végleges elhatározás.

A férfiak kivétel nélkül elhagyják a falut.

Az asszonyok elborult arccal és elborult lélekkel kezdenek szétszéledni.

A félrevert harangok is elhallgatnak.

Kapukból visszaforduló riadt asszonyi tekintetek néznek a semmibe.

A meg-meglődülő szél a környék falvaiból is félrevert harangkondulást sodor.

ERDŐBEN

Köd ül az erdőn. Nyirkos, vastag fák mögött emberek rejtőznek: a faluból elmenekült férfiak.

A Trautmansdorf-vasasok egy százada jön velük szemben a mélyúton. Először csak a fegyverek látszanak, majd előtűnnek maguk a katonák is. — Ahogy közelednek, a férfiak úgy csúsznak tovább a fákhöz tapadva, hogy mindig takarásban legyenek.

A katonák nem veszik őket észre — föléjük magasodva eltávolodnak.

A bujdoklók tovább indulnak, de egy fiatal férfi váratlanul visszafordul, és szó nélkül rohanni kezd a katonák után, a falu felé.

Néhányan elállják az útját, s rövid dulakodás után földre teperik, megkötözik.

A fiatal férfi küszködik, dobálja magát, társai néma részvéttel állnak körülötte.

A Trautmansdorf-vasasok százada lassan ereszkedik le a ködbe vesző falu felé.

KONYHÁBAN

Ambrus Ferenc családja az asztal körül ül: felesége, két menyje, három unokája.

Hatan vannak, mégis kilenc tányér van az asztalon. Megterítették a hiányzó, az eltávozott férfiaknak is.

Csak a gyerekek esznek turkálva, étvágytalanul. A három asszony alig leplezett nyugtalansággal s félelemmel a kinti zajokat figyel.

Lónyericítés, káromkodás, asszonysikoly, dörömbölés, menekülés. hangfoszlányai hallatszanak.

Ambrus Ferenc felesége a belső padlásfeljáróhoz támasztja a létrát:

— Ha jönnének... — mondja a két fiatalasszonynak.

Összekapkodja a három érintetlen tányért.

Közelgő hangok az udvaron, csikordul a kilincs, távolról elhaló asszonysikoly.

— Aus schlissen! — dörömbölnek az ajtón.

A két menyecske halálsápadtan mászik föl a létrán. Eltűnőben megvillan a lábuk.

— Kinyitni! — hallatszik magyarul is.

A gyerekek riadtan bújnak egymáshoz.

Kintről már puskatussal verik az ajtót.

FŐ TÉR. TEMPLOM

Zúgnak, bongnak a város harangjai.

„... A tágas téren rendbe állították az új-határőröknek 4 gyalog és egy lovas századát, melyeket két szárnyon az Okelli-gyalogezred egy zászlóalja és a Kálnoky-huszárok kettéosztott csapata zár be. A gyalogság előtt kétoldalt egy-egy ágyú volt felállítva.

Előhozták a törzstiszti lakban őrzött két gyalogsági zászlót, 60 fegyveres kíséretében. A zászlókat két altiszt vitte, követte két káplár és a pattantyúsok, akik a templom ajtajánál állottak fel.

A zászlót a nagy oltár előtt előkészített asztalra helyezték. — Carato és tisztársai az oltár jobb és bal oldalán állottak illő rendben.

Siko József esperes a szokott szertartással megszentelte a zászlókat, melyeket aztán kivittek a katonák elé, és egy asztalra téven, szögeket vertek bele.

A pattantyúsok sortűzet adtak, és a két ágyút kilőtték...”

A szögbeverést a felszentelő esperes kezdte:

„— A Szentháromság nevében.

Siskovits felesége folytatta:

— Zur Ehre der heiligen Jungfrau. (Boldogasszony tiszteletére.)

Majd Carato felesége:

— Zur Liebe der Königin. (A királynő szeretetére.)

Aztán gróf Lázár:

— A nemzet dicsőségére.

Aztán gróf Bethlen:

— A Fejedelem dicsőségére.

Aztán Bornemissza főkirálybíró:

— Csik—Gyergyó—Kászon-székek díszére.

Halmágyi:

— A Kormányzók díszére.

Réhm:

— Zur Angst der Feinde. (Az ellenség félelmére.)

Carato:

— Zur Ehre des Oberkommandanten Buccow. (Buccow főparancsnok díszére.)

Magdeburg:

— Zur Ehre der ungarischen Nation. (A magyar nemzet dicsőségére.)

Turi István:

— A nemzet dicsőségére.

Vén Mihály:

— A királynőnk szeretetére.

Fazekas Mihály:

— A Trautmansdorf-vasasok tiszteletére.

Ugron János:

— A felséges Ausztriai Ház tiszteletére.

„...Azután a zászlókat a sorok közé vitték, mint Őfelsége látható jelvényét.”

A pattantyúsok tüzet adtak egyszerre a két ágyúból.

SZÉPVÍZI ERDŐBEN

Bornemissza főkirálybíró harmadmagával a falujukat elhagyó férfiak keresésére indult.

A szépvízi erdőben talált rájuk.

Az erdő bejáratánál azonban tizenkét fejszés legény állta útjukat.

A fejszések szabályosan foglyul ejtették Bornemisszáikat, sőt szemüket bekötve kísérték őket a tisztáson tanyázó elbujdosottak elé.

Szálltől kifordított hatalmas gyökerek védik a tisztást. Nemcsak tanácskozó-helye ez a menekülteknek — egy részüknek a szálláshelye is.

Most mindenki a tisztáson szorong, figyel.

A bekötött szemű Bornemisszáék mögött fejszés legények vigyázkodnak.

Bármennyire érződik is, hogy a tanácskozás életbe vágó, még sincs fennkölt vagy komor gyűlés jellege. Vannak, akik töprengés közben vesszőt fonnak, farigcsálnak: játékokat, betlehemes jászolt és fa-Jézuskát — a közelítő karácsonyra készülődnek.

Egy vastag, asztalszerű rönkön Zöld Péter, a bujdosók papja ír. Az egyik, jászolt faragó férfi fölnéz a faragásból:

— Adjunk annak a gyalázatnak is hangot, miszerint a gyergyaiaknak a szemükre hányták: ha nem akartátok volna fölvenni a fegyvert, nem vettétek volna föl soha. Hát minket ilyen rágalomokkal ne mocskoljanak.

— Én pedig azt fűzném még hozzá: ami erőszakkal történik, az nem érvényes — mondja a szakadozó ruhájú Ambrus Ferenc.

Bornemissza főkirálybíró a hang irányába fordulva válaszol.

— Jegyezd meg, fiam: ezen a földön csak az érvényes, amit az erőszak akar. A többi: óhaj. Ezért is tanácsolom nektek: még idejében van visszafordulnotok s megőrizni családotokat, javaitokat az örökös veszedelemtől.

Egy fejszés legény válaszol Bornemisszáának:

— Bornemissza uram, a szokott fenyegetésre sem leszünk a császárné göndör birkái. Ijeszthetnek akár az akasztófával is!

Aztán egy idősebb férfi szól közbe:

— Nyolc gyermekem életére esküszöm, hogy a királynő nem akarhatja családunkat földönfutóvá tenni, házunkat lerombolni.

— Úgy van, úgy van — hangzik föl a férfiak sűrűjéből.

Bornemissza nagyon csöndesen válaszol.

— A királynő nem akarja, de meg kell tennie. Mert minél nagyobb valaki, annál nagyobbak a kényszerei... Láthattátok, micsoda összevont, erős csapatokkal jöttek be országunkba. Csak a bolond hiszi, hogy nem a hódító szándék hozta ránk őket... Én, a ti előljárótok, keserűen tanácsolom: menjetek engedelmesen haza.

Most Zöld Péter, a pap áll föl:

— Mi semminek kezdői nem voltunk, így bármi förtelemre kényszerítenek is, okai sem leszünk semminek...

— Ezt is írjuk bele, ámen — javasolta egy hang.

Zöld Péter visszaül a helyére, s fogalmazza tovább a bujdosók kívánságait, feltevéleit.

HATÁRBAN. (MADÉFALVA)

„...Az Udvarhelyről és Háromszékről átrendelt rendes hadseregbeli csapatok megérkezvén, a havasalji falvakat megszállották, hogy az erdőbe futottakat a falvaktól és élelemszerzéstől elzárják...”

Húsz-huszonöt asszony vág neki a havasoknak, hogy a férfiaknak ételmet vigyenek: ki kézben, ki feje tetején, ki hátí kosárban.

Alighogy elhagyják a falut, lovas katonák vágatnak utánuk. Az asszonyok nem futnak, nem menekülnek: tudják, hogy úgylis reménytelen.

A katonák körbezárják, körbenyargalják őket — majd vezényszóra kivont karddal az asszonyokra támadnak.

Felbomlik az asszonyok csoportja — suhannak, lesújtanak a kardok: kettészelik a fejtetőn vitt kosarakat éppúgy, mint a védekezésül feltartottakat.

Minden, amit vittek: kenyér, szalonna, hagyma, pogácsa, alma — a földre hull, lópaták tapossák a hóba.

A katonák vidám kurjongatások közepette visszaterelik az asszonyokat a faluba.

KIVÉGZÉS AZ ERDŐBEN

Ágakon, bokrokon jéggé fagyott zúzmara: kristályvilág.

Két férfi — láthatóan apa és fia nem értik, ami velük történik: egy fenyőfa alatt állnak, egyikük kezében hatalmas sajt és korsó, másikuknál élő bárány és kosár.

Velük szemben néhány méterre három székelő katona térdel a hóban, mögöttük három osztrák áll.

A káplár vezénnyel — vállhoz emelik a fegyvert —, újabb vezényszó:

— Feuer!

És szétfröccsen a mell előtt tartott sajt. Kristályágak csörrennek, hullanak le dermedten. A bárány kiesik a kézből, s mintha tudná a járást, elindul, meg-meg-süppedve a hóban.

A két kivégzett férfit már fedik is be ágakkal a katonák, amikor mintegy ötven fejszés madéfalvi menekült veszi körül őket.

A katonák szó nélkül megadják magukat.

A kivégzést végrehajtó katonák közt ott van Dobra Péter is, akire a kalyibánál elsőként kényszerítették a fegyvert.

FENNSÍKON

Két fekete bivaly fújtat, töri a havat — nyomukban, a letaposott hóban, emberek haladnak.

Ismét két bivaly — zömök, parasztszánkót húz. A szánkón egyetlen középkori, nagyméretű rezes láda.

A szánkó mögött is emberek — a menet végén ismét két bivaly.

Konokul törnek felfelé a hóban.

SZÉPVÍZEN

A kifordított gyökerekkel határolt térségben egy rönkön helyezték el a rezes ládát.

Előtte a kivégzést végrehajtó katonákat térdepeltetik. Körben mindenütt az éhes, elcsigázott menekültek.

A láda ki van nyitva. Zöld Péter, a pap, egymás után mutatja fel belőle a székelők privilégiumait:

„— Approbata!

— Compilata!

— Jeruzsálemi András okirata!

— Mátyás király alapítólevele!

— Bethlen Gábor fejedelem megerősítő levele!

— A Szent Római Birodalom adománya!

— Diploma Leopoldinum!

— Mária Terézia királyi határozatai!...”

Egy meggyötört, lázas tekintetű férfi, igazuk tárgyi bizonyítékait látva, nem tudja türtőztetni magát, előugrik a többiek közül, s ujjal mutat a foglyokra:

— Öljük meg őket!

Szavait egyetértő morgás kíséri, s máris röpül néhány kötél, átlendítve a fák ágain, hurokkal a végükön.

A lincshangulat teljes kibontakozásának a pap próbál gátat vetni:

— Emberek! Emlékezzetek az Írásra! Mit mondott Jézus urunk Péter apostol-nak? Aki fegyverrel harcol, fegyver által vész el!

Ambrus Ferenc is csillapítja a felzúdult népet:

— Elegendő okunk volna, hogy az erőszaknak erőszakkal álljunk ellent. De a fegyvert, melynek viselésére erővel kényszerítenek, azért tagadjuk meg most is... hogy dolgainkról és sorsunkról annál szabadabban dönthessünk. Láthattátok: én rólam is lerohadt a kard, tisztán állok ellenségeim előtt... Engedjétek őket szabadon.

— Álljatok fel! — mondja a pap a foglyoknak.

Valaki előhozza fegyvereiket, s ledobja eléjük dühösen, a hóba.

A foglyok bizonytalanul felszedik a fegyvert, és elkotródnak.

FALUBAN. (MADÉFALVA)

„...Az Okelli-ezred egy százada Madéfalván a szökevények fiait visszatartván, az asszonyokat és a leányokat a faluból kiűzte...”

Fáklyafények imbolyognak, vágatnak a hajnali szürkületben: a portugál század félelmetes csatakiáltással és iszonyú lövöldözéssel tör rá a falura.

Agyongyötört asszonyok, gyerekek szédülnek ki az udvarra, utcára: űzik, hajtják a katonák őket.

Látszik, hogy felkészültek arra, ami most bekövetkezik, hiszen mindenki talpig feketébe öltözött.

De ha mindenre számítottak is, arra nem, hogy a fiúgyermeket anyjuktól elszakítják.

A katonák korbáccsal és lasszóval dolgoznak egyidejűleg: korbács az asszonyoknak, lasszó a gyerekeknek.

Saját bőrükön szánkáznak a gyerekek a vágató lovak után.

Asszonyok rohannak, bukdácsolnak a hóban. Jajveszékelve menekülnek a faluból, korbácsoktól terelve.

SZÉPVÍZEN

A rezes ládán, vesszőkből, vesszőhancsokból font betlehem: fából faragott kisdéd, József, Mária, térdelő királyok — és a ládának talapzatul szolgáló rönk mellett két élő, fekete bivaly.

Tüzek égnék. Körülöttük az elbujdosott férfiak ülnek. Megilletődve, komoran énekelnek:

Krisztus Urunknak áldott születésén

Angyali verset mondjunk szent ünnepén.

Mely Betlehemnek mezején nagy régen zengett ekképpen.

A magasságban dicsőség Istennek,

Békesség legyen földön az embernek,

Jó akarat mindenféle népnek és nemzetségnek.

A betlehem körül kifordított subákba, báránybőrökbe öltözve a betlehemes játék szereplői csoportosulnak álarcosan: József, Mária, fehér pásztor, gazda, meddúpásztor, király, szolga, angyal stb.

Váratlanul az örök izgatott kiáltozása hallatszik:

— Asszonyok! — A mieink!

A férfiak felugrálnak a tüzek mellől:

— Feketében vannak!

Az erdő alatti kaptatón maradék erejüket összeszedve, rogyadoznak az asszonyok. Rohannak feléjük a férfiak.

Fekete pontok találkozása, hősivatagban.

SZÉPVÍZI ERDŐ

Alkonyodik.

A tér közepén egyetlen máglya parázslik.

„...Csoportokban körbe állott s úgy esküdött meg a nép...”

„...Mi, csíkiak és háromszékiek egymás közt esküszünk, hogy életünk utolsó órájáig egymást el nem hagyjuk, s ha valaki erőszakosan reánk jó, egymást oltalmazzuk. Mindenki egy a többivel, s állhatatos marad haláláig...”

Közvetlenül az eskütétel után két hatalmas fejszecsapás villan: az utolsó két bivaly is lerogyik a hóba. Ők az éhség áldozati állatai. Útőrerükből fröccsen a vér.

A látványban összeszikrázik a biblia világa és a pogánysága is.

DOMBOLDAL. (MADÉFALVA)

„...Jan. 5-én a nép fölkerekedett a Szépvízi-erdőből, és a határhegység aljából a csíki völgyalapály nyugati oldalán, az Olt folyó mellett fekvő Madéfalva irányába vonult...”

A falu felett ritkás erdőből nyílt domboldalra érnek a hidegtől, éhségtől úzó menekültek.

Alattuk a falu mozdulatlan és csendes.

Mozdulatlanok, határozatlanok ők is, míg valaki el nem kezdi az éneket:

*A magasságban dicsőség Istennek,
Békesség legyen földön az embernek,
És jóakarát mindenféle népnek,
És nemzetségnek.*

Csak ezt a versszakot éneklik, ismétlik, mialatt leszállnak, leereszkednek a faluba.

TEMPLOM ELŐTT

A templom kertjében tíz-tizenkét felszerszámozott katonaló.

A menekültek tudják, hogy gyerekeiket a templomba terelték, de az őrzők magatartása kiszámíthatatlan — így közvetlen a templom ajtaja előtt megállnak. Még mindig énekelnek:

*A magasságban dicsőség Istennek,
Békesség legyen földön az embernek,
És jóakarát mindenféle népnek,
És nemzetségnek.*

Nyílik a templom ajtaja, kisorjáznak rajta a fegyveres osztrák katonák.

Megállnak, szemben, testközelben a végsőig elgyötört éneklő menekültekkel — néhány másodperc után együtt énekelnek.

Váratlanul két század Kálnoky-husár bukkan fel a templom körül, aztán egy díszszázad, és fekete szánkóján maga Buccow generális.

Abbamarad az ének.

Mindenki mozdulatlan.

Bármilyen megtörténhet. A katonák a fegyvert szorítják erősen, a menekültek a fejszét.

És ekkor Zöld Péter, a pap, az oltáriszentséget magasra tartva megjelenik a

templom ajtajában. Négy karinges ministránsgyerek csöngetve kíséri. Mögöttük a többi elfogott gyerek vonul.

A nép letérdepel.

Zöld Péter a gyerekektől kísérve, Buccow felé tart. Amikor a közelébe ér, letérdepel a szentséggel. Letérdepelnek mögötte a gyerekek is.

Buccow generális kiszáll a szánkóból, és letérdepel ő is: szembe a pappal, szembe a néppel.

Valaki újra kezdi az éneket:

*A magasságban dicsőség Istennek,
Békesség legyen földön az embernek,
És jóakarat mindenféle népnek,
És nemzetségnek.*

Mindenki térdepel. Mindenki énekel.

A katonák is.

MADÉFALVÁN

„...Carato az éjszaka leple alatt hajnali 3 órakor Tapolczáról megindítván hadait, Madéfalvát minden oldalról körülvéttette: az Okkeli-ezred négy századával, a Trautmansdorf-ezred vérteseinek másfél századával, 50 Kálnoky-huszárral és két ágyúval.”

A német gyalogság egy része az Olton túl, az Udvarhely felé vezető úton a dombon állott fel, a falu főutcája felé irányított egyik ágyúval.

A gyalogság más része a másik ágyúval a Tapolcza felé vezető utat állotta el.

A német vértés lovasság a Szépvíz, illetve a Gimesi szoros; a magyar Kálnoky-huszárok a Rákos, illetve a Gyergyó felé vezető úton állott.

Carato hajnali négy órakor, még virradat előtt beléágyúztatott a csendes faluba.

Az ágyúlövések a falut felgyújtották, s az elharapódzó tűz, mely a falunak több mint harmadát felégette, kiszorította a népet a házakból.

Az első ágyúgolyó egy szobába hatolt, s ott a kemencét és egy bölcst szétzúzván, a mellékszobában az ágy alá fúródott.

A népnek rettenetes volt az ébredése. Senki sem tudta, mitévő legyen, ellenállásra senki sem gondolt, inkább a menekülésre.

A vezetők kegyelemkérő levelet íratnak Szóts Péterrel, s a levelet egy fehér kendővel együtt hosszú póznára tűzve, sípolván vitték a szépvízi országút felé, ahol a parancsnokot vélték; de a remélt kegyelem helyett puskalövésekkel fogadták őket. Szóts és társai ott veszték el.

Akik az Udvarhely felé vezető úton akartak menekülni, azok a német gyalogság golyói elé kerültek.

Akik az Olton próbáltak átsurranni, a vékony jégréteg leszakadt alattuk, s a folyóba veszttek.

Az Olt hidját felszedték éjszaka. Az asszony-, legény-, gyermeknépek bátran sietvén a hídra, nyakra-főre hullottak s veszték az Oltba.

A háromszékiek és felcsíkiak legnagyobb része Szépvíz felé kísérelvén meg a menekülést, a német vértesekre bukkant, és ezek kardcsapásai alatt vérzett el.

A háromszékiekkel halálos tréfát űztek.

— Ki háromszéki? — kérdezték kiáltva a katonák.

A kétségbeesettek azt hitték, hogy nekik megkegyelmeznek, s örömmel kiáltották:

— Mi vagyunk... Háromszékiek vagyunk...

A vértesek erre:

— Három, három, három! — kiáltással három vágást mértek a szerencsétlenek fejére.

TAPOLCÁN

„...Buccow generális és a Királyi Bizottság a szomszédos Tapolczán megelégedetten hallgatta az ágyúdörgést...”

Bárá Siskovits Buccowhoz fordul:

— Damit sie gesund bleibt... muss man der szekles Nation in jedem Jahrhundert die Ader öffnen. In diesem Jahrhundert öffnen Sie ihr die, Ader, Herr General.” (Hogy egészséges maradjon... a székely nemzetén minden száz évben eret kell egyszer vágni. Ebben a században Ön vag eret rajta, tábornok úr...)

Buccow nem válaszol.

MADÉFALVÁN

„...A menekülőket részint lelőve s lekaszabolva, részint megsebezve széjjelvervén, a katonaság minden oldalról behatolt az égő faluba, ahol a nép csoportokba verődött, de ellenállást nem fejtett ki. A katonák ennek dacára közelíttek a népnek, s kit megöltek, kit megsebesítettek, néhány százat pedig elfogtak.

Gécző Tamás becsületes személy mondotta:

„...Midőn az militia behatolt a faluba, a nép az utcán lévő utot nyitott és kétfelé állott, minden zenebona kezdés nélkül. — Az militia mégis tüzet ad, de senki nem hull egy darabig, miből a nép azt gyanította, hogy nem ártalomra célzó lövöldözés volt, hanem kevés idő múlva a nép hullani kezdett, és így aki még tehetett, minden maga-oltalmazása nélkül elszaladott.”

Madéfalvi Tankó Antal referálja:

„...Talán négyszázan egyhelyen állván egy cifra csákó süveges Kalnokianus lovas katona hozzájuk rugaszkodván kiáltá:

— Tedd le magyar a fegyvert!

És így bottal, lándzsával, vasvillával, puskával is kik voltak, mindent levetettek. Mégis hozzájuk lődözött azon katona, melyre a nép is megrugaszkodott, ki mentségére, ki veszedelmére.”

Miklós György mondotta:

„...A gyalogság az Olton által a malomnál elénkbe jött. Ezt látván kinél mi-féle fegyver volt, a réten letettük, fehér ruhát mutattunk s így gratiáztunk meg.

A vérengzésnek és az azt követő rablásnak 10—11 óra tájban lett vége...”

MEZŐN. (MADÉFALVA)

„...A halottak egy része a madéfalvi tágas mezőn szanaszét hevert... Néme-lyeket a rokonok tisztességes temetés végett elvittek: kinek nem voltak rokonai a közelben, az országút mellett közös sírba temettette Röhmer kapitány...”

Alkonyat után gyertyával, méccsel, fekete ruhás asszonyok járnak a halottak között.

Megfordítják a halottakat, s ha nem az, akit keresnek, tovább mennek. Ha ismerős, hangosan kiáltják a nevét:

— Köblös Péter.

— Bocskor János.

— Zámbo Farkas...

Egy-egy asszony ilyenkor futni kezd a halottak között a hang irányába.

Ambrus Ferenc felesége egyik menyé kíséretében járja a halottakat. Karján férje ünnepi ruhája.

Amikor megtalálják Ambrus Ferencet, kiről teljesen levásott az erőszakkal ráhúzott császári egyenruha, szótlán letérdelnek melléje, és öltöztetni kezdik.

Fekete négyszög: a közös sírt csákányozza tizenkét katona. A sír szélén, mint az ölfák, halottak vannak összerakva. Mellettük egy dragonyos döglött lóva.

A malomnál, a zúgó alatt — hosszú csáklyákkal — felbukkanó halottakat halásznak ki az életben maradt férfiak.

Viszik a csonttá fagyott halottakat: kit szánkón, kit saroglyán, kit csak úgy kezénél, lábánál fogva.

„...A katonák közül a támadásnál mindössze egy dragonyos káplár szenvedett könnyű sebet, s egy Nagy nevű Kálnoky-huszárs sebesült meg a kezén, s egy dragonyos ló lövetett agyon...”

FŐ TÉREN

„...A nagytemplom melletti térségen állították fel a Felcsíkon szervezett négy gyalog- és egy lovas századot, körülvéve a rendes katonaság csapataitól és a két ágyúval.

A díszemlévény főhelyén a Bizottság — gróf Bethlen, gróf Lázár stb. — közép-pontjában Buccow generális ült, körülötte illő rendben hadi tisztjei: mögöttük Bornemissza főkirálybíró és az alkirálybírák.

Négy zászlót szentelt fel a templomban Sikó József esperes. Az ünnepélyes actus után hálának, processio, ágyúlövések és az új katonaság eskütétele fejezte be a felavatási ünnepélyt...”

„— Esküszünk, mindenható Úristen, hogy a mi felséges és győzhetetlen fejedelem urunknak, Ferencnek, kiválasztott római császárnak, német és jeruzsálemi királynak, lotharingiai és bari fejedelemnek, Toscania nagyfejedelemének etc. etc. Hasonlóképpen: felséges, hatalmas fejedelemasszonyunknak, Mária Theresiának, római császárnénak, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország királynéjának, Austria nagyfejedelem asszonyának, Svábsország és Erdélyország fejedelemasszonyának, továbbá: Ófelsége minden generálisának, tisztjeinek, hogy szófogadó hívei leszünk. Az ő parancsait és tiltásait megtartjuk. Állást és strázsálást éjjel, nappal híven véghez viszszük; ellenség ellen harcban, ostromban, víjásokban, vízen, szárazon oly erősen, oly emberül kívánjuk magunkat megmutatni, amint az jó katonának kötelessége. Soha a mi regimentünktől, compániánktól, zászlónktól el nem távozzunk, azokat el nem hagyjuk, hanem azoknál élni és meghalni kívánunk mindenkor, akár mezőben, akár quartélyban, akár garnisonban. Isten minket úgy segeljen és a szent evangélium Jézus Krisztus által. Amen...”

ÜTKERESZTEZŐDÉS

„... Foglyul ejtettek 400 embert, kiket Csíkszeredára a várba vittek, de közülük a sebesültek nagy részét, hogy otthon gyógyíthassák magukat és elrettentő példaul szolgáljanak, hazabocsájtottak; csupán kettőt-hármat tartottak vissza minden faluból, hogy a megejtendő vallatásnál tanúságot tegyenek...”

Se út, se nyom, se útszéli bokor vagy fa — csak a hó.

Öt bekötözött sebesült vánszorog: fegyveresen.

Hárman vállon viselik a fegyvert, kettő húzza maga után a hóban.

A középkori kő-Krisztus tövében elválnak egymástól.

Köszönés nélkül.

Se út, se nyom,

— csak a hó.

PILINSZKY JÁNOS

B. I. kisasszony

*Küldj fésűt és konzervet.
A régi fésű, szóval, eltörött.*

*Küldj cipőt. Meleg alsót.
Képzeld, úgy hívnak: Vasgolyó.
Még három év. A kert vacak.*

*Vigyázz, hogy ne kerülj ide.
Bár a karácsony szebb, mint otthon.
De két golyó, mondjuk, hogy összekoccan.
Az is mi? Nincsen folytatása.*

*Holnap vagyok itt utoljára.
Kezet csókoltam mindenkinek.
Más okból voltam én itt. „Fedő bűnnel”
sikerült eltakarnom azt az igazit,
azt, amit nem, nem, nem lehet
se elviselni, se kimondani.*

*Bűn az, minek nyomát is
sikerül eltüntetnünk.*

*Holnaptól ellenállás nélkül
egyenletesen gurulok.*

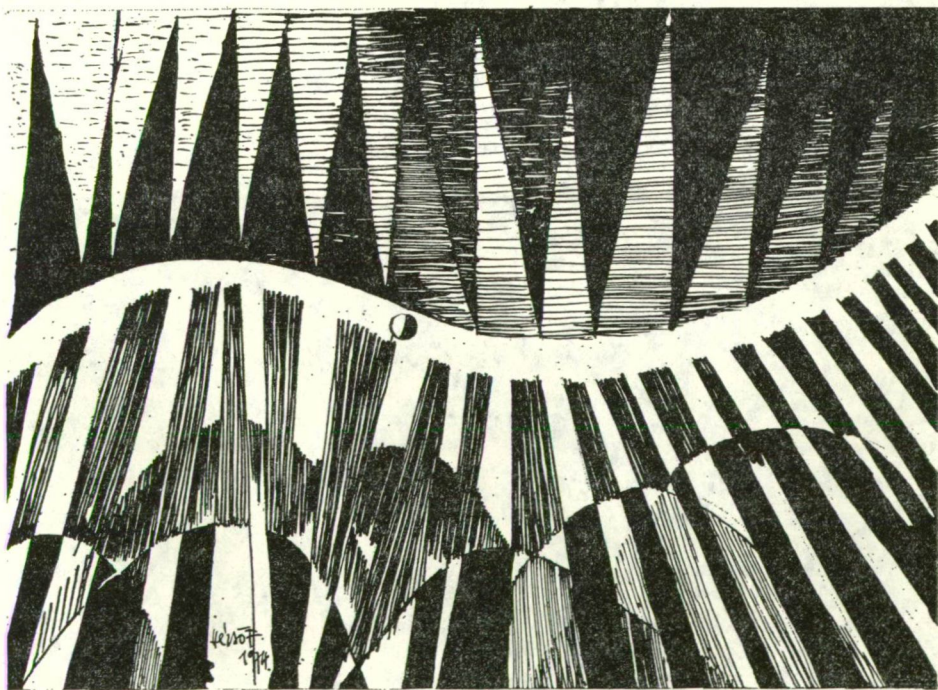
Mi és ők

*Hogy elkárhoztunk, rendbe van,
de hogy a mezítlábas állatok,
még inkább rendjén. Mivel ők
szülik, szoptatják, nevelik
a magatehetetlen Istent,
s a keresztfáról leszedett Fiút
még Mária elől is rejtegetve
mindenüvé magukkal cipelik.*

Van ilyen

*Cseléd akartam lenni. Van ilyen.
Teríteni és leszedni az asztalt.
Ahogy az áldozat föllépked
és a hóhér lejön a dobogóról.*

*Most az emelvény fokai között
betűz a nap, és ugyanaz a nap,
mintha senkit se vittek volna fel,
ki nem jött vissza. Csönd akartam lenni
és dobogó. Lépcső közé szorult világ.
Senki és semmi. Hétvégi remény.*

Talált napló

(RÉSZLETEK)

Buda, július 28. 1850

(TIZENHÁRMAK)

Térdre!

Térdre?

*Milly nehéz leírni a' zsarnokság jelszavát. S milly
titkos öröm továbbgondolni: a' zsarnokság mindig
a' halhatatlanságnak pusztít.*

*Honnan is tudhatná a hóhér: a' porig alázott erkölcs
nő a' legmagasabbra.*

*

Halmazni már csak a' csönd maradt...

*

*Mindig-vertest gyalázní,
árvultakra mordulni,
Igazait is kövezni,
szégyenes, mint ahogy
méltatlanok vagyunk...*
..... (olvashatatlan)
S mégis hallassék ostoros szavam...
.....

*

Nem tudtunk élni az egyenlőséggel!

*

Egymásban sem bízunk eleitől fogva.

(KETTŐS ÁTOK I.)

*Ellentől veretten,
önkénytől fogyóban!*

Buda, júl. 30. 1850

*Beláthatatlanságot ne rajzolj szemembe.
Eszméletemen túlra ne vezess, de határt se szabj
szabadságomnak.
Hívását halálnak ne sürgesd.*

(KETTŐS ÁTOK II.)

*Külhonban: magyar (mindhányszor biggyedő ajak)
itthon hontalan ...*

Buda, aug. 4. 1850

*Reménykednem kellene; van még remény — győzve a'
szóratás kétségeit, olthatatlan szív a'
maradásra, majdan megmaradásra.
Hibáinkra, mulasztásainkra nincs mentség.
Csetléseink süppedékeit takargatni mihaszna — így
tán' nyomunk az eljövendőknék járhatóbb leszen.*

(KETTŐS ÁTOK III.)

*Védtelen —
magunk-támasztékkal,
vagy hatalmasok közt
óceánmély-roppantásra-ítélt hal?*

Buda, aug. 8. 1852

„Kiáltás csak! Van-é, a ki felelne neked?
Mert a bolondot bosszúság öli meg, az
együgyűt pedig buzgóság vesztí el.
Láttam, hogy egy bolond gyökerezni
kezdett, de nagy hamar megátkozta
szép hajlékát.
Fiai messze estek a szabadulástól, a
kapuban megrontatnak, mert nincs a ki
kimentse őket.”

Jób könyve 5.

*Mi kinságos bennem: minden kiáltás hasztalan, minden
ébresztő-másító szándék tehetetlen. Fájdít a'
magamnak-ének. Sokasul, már-már bolondulásig
íjaz a' ki nem mondott szó.
Még a' gondolat is gyakor rebellál fejemben, amint
vesztéseink jutnak eszembe. Nagy-nagy veszteseink.
Rebellió! Ahányszor hangzásodra igazul nyelvem, siralmam
felejtődik, magasa eget tart tegnapi dacnak.
Vaj' hányakban talált mentelemre? Kovája lészen-e újabb
tüzeknek? — lélegeztetni azon fiakat, kik messze
estek a szabadulástól s mielőtt végképp' megrontatnak,
kimentessenek egyetlen szálíg ...*

*

Hazát cseréljen, ki szívet cserélt!

*

*mának romlasztása,
mának romlasztása;
leend végomlása!*

TÓTH BÉLA

Álarcban

Szombaton délután, ahogy zárom kívül munkahelyem ajtaját, türelmetlenül berzenkedni kezd a telefon.

— Halló! Jó napot kívánok, Sulla Sándor vagyok, tetszik-e rám emlékezni?
— Sulla Sándort meg az együtt töltött kollégiumi éveket hogy lehetne elfelejteni?
— Igazán kedves, mint mindig. Boldoggá tenne, ha néhány rövid órácskát szentelne ma nekem, nyolc után. Szokatlan kérés, nemdebár? (Ha másról nem, választékos szójárásáról ráismernék az öreg Sanyira.)

— Valami baj van? Öröm, bánat? Költözünk a pincelakásból?

— Elmondom, ha módot ad rá, egyébiránt nem telefontéma.

— Legyen szerencsénk. De hol találkozunk?

— Szeretném, ha nem alkalmatlan, a könyvtárban. Egyikünk se kocsmás, a lakásán nem akarom zavarni, az én lakásom nem lakás, amit tetszik is tudni. És, hát sürgős lenne a dolog, nagyon sürgős. Nem szemrehányásképpen mondom, hetek óta keresgélem. Igaz, üzeneteket nem hagytam. Személyesen is próbálkoztam a nagyház ajtaján. Nyolcig fűtök, tetszik tudni, csak aztán tudok mozogni.

— Szólok a fegyveres őrsegek, ha a nevét bemondja Sándor bácsi, kinyitják a kaput.

— Hálásan köszönöm, nyolc után ott vagyok!

Kicsit keresztezi ugyan a napi terveimet, de hát a telefont mintha csak éppen azért találta volna ki Bell mester, hogy elképzeléseink naponta többször más irányt vegyenek. Megindul az ember a tanácshoz, jön a telefon, hogy azonnal a bankba, kezességi papírt aláírni. Onnan visszaindulnék utamra, jön a telefon, futás a műemléki bizottságba.

Hanem ha Sándor bácsi jön, talán nem ártana egy kis kávécskával körülnézni. Nem tudom, megissza-e? Együttműködésünk idején bizony még nem volt divatos a kávé. Amúgy is tej- és vízivó volt világlétében. Tőle folyhatott a bor, mint a Tisza, meg nem kóstolta.

Akadtak koedukált kollégiumunkban a félévi vizsgák végén, farsang táján olyan hejehuják, hogy egész éjjel zengett a trombita, remegett a ház, Sándor bácsi fűtött ránk. Kínáltuk étellel, itallal. A poharakat illendőségből megfogta, míg olajos micijét a hóna alá csapta, fényesre izzadt arccal, fűzetlen bakancsban állt a nagyterem ajtajában. A poharakat, ahogy ment az éljenzés, meg-megemelintette, aztán puhán és észrevétlenül úgy tette le, ahogy fölvette. Az ételt nem vetette meg. Halpaprikás vagy éjfélkor tált disznókocsonya jöhetett tányérszámra. És levesek, mártások, torták, pőszpászok. Vitte lefelé a kazánházba, koszos asztalkán ette, rendezgette az ételhordókban. Fönt nem vett a szájába semmit.

— Illetlenség az, kérem, otrombaság, fehér asztalhoz fűtőruhában ülni! Csak a hőmérsékletet ellenőrzöm, kérem tisztelettel — mondta, és kotort lefelé félszeg osonásokkal.

Furcsaságai, ahogy az évek múltak, ha nem is lettek legendákká, de hírhedtekké váltak a kollégisták között.

Nem szeretett tisztálkodni. Ha valaki vállon veregette, egy-egy jó totóötletért — szenvedélyes totómatador volt —, hát dőlt ruhájából a szénpor, szinte elködlött a tájék körülötte. Kezet a világért sem mosott. Hajnalban, hogy megjöttek az újságok, már égett a tűz a kazánban, ha úgy sikerült, kézbe vett minden lapot. Rajta is maradt a tűz ujjja nyoma. Nagydarab embernek született, alighanem negyvennyolcas bakancsban járt, hanem a lábának illata elérte tán az ötvenötöst is. Ha néha, hárítékosan biztatgattuk, hogy mosson már lábat, nagyon megharagudott. Érzékeny volt, akár egy pártában maradt hölgyemény. Lehúzódt a kazánok mellé, mint csiga a házába. Napokig elkussogott, látatlanul ült a sámlin, s bámult a tűzbe. Rég elfelejtettük, hogy tüske szaladt a lelke talpába, ő még akkor kezdett csak protestálni.

— Azt kívánják talán, hogy fehér kötényben járjon a maguk fűtője, glaszé-kesztyűben lapátoljon, mandula szappannal mosdjon?

Becsültük az öreg szakmai önrerzetét, bár fűteni aztán éppen hogy nem tudott. Megesett, hogy szaladt dél körül a szakács — mivel gőzkonyhánk volt —: — Sándor, az istenségit neki, megfagyott a tökfőzelék a kondérban, félkészben, mert te itt totózol egész délelőtt! Egy döglött számarban több pára feszül, mint a te kazányodban!

Akkor kap Sándor a micihez, mert a portásszobában úgy belekeveredett hetven kedvenc focicsapatának taglalásába, hogy elfelejtett mindent. Különben ismerte az egyesületeket, évekre visszamenő eredményeikkel, erényeikkel, hibáikkal. Ha a totóznak akadémiája lenne, Sullá Sándor elnökölne abban.

Bár sose volt katona, összevágta a bakancsát, akár valami bakakáplár, szaladt, hogy szikrát hányt folyosónkon a patkósarok. Csak a gőz nem indult meg. Ha szándékkal lehetne fűteni, szétégetné tán a házat is az öreg.

Letérdelt a hideg kazán elé, fújta a hamvadó parazsat kikerekedett pofazacskókkal, akár egy trombitás angyal.

— Na, tűz ebből sose lesz, Sándor, hát szájjal akarsz te ekkora kazánt fölfűjni?

— Rossz itt már a huzat, kérem tisztelettel. És szépen kérem a szakács úr türelmét!

— Legalább a porszívó csövét dugd bele visszajáról. Az majd löki neki az oxigént.

— Horribilis, horribilis ötlet egy szakácstól, hiszen az égéshez oxigén kell!

— Meg szén, te jégaszaló!

Szaladt az öreg a porszívóért. Hanem azért a diákok a vacsorával együtt ették meg az ebédet.

A porszívós tűzélesztésre úgy rákapott az öreg, ha elfelejtett szenelni, s haldoklott a kazán, kapta a csotrogány porgépet, nyomta befelé a levegőt.

Történt egy szigorú hideg félévi szorgalmi időben, hogy nem volt a mozgórácsos etetőgaratban szén. Izgalmas focicsaták dúltak a portásszobában órákon át, rúgták szájjal a gólokat, csak úgy repedtek a kapuhálók, a tűz lefakult. A negyedik emeleten csikorgó hidegben, télikabátban, ágyban fekvé készültek a szigorlók. A gondnok megcsípte az öregét.

— Hát maga?

— Ezernyi bocsánatot kérek — szaladt aztán, az ajtót félfástul majd kirántotta a falból. Písla parázs hunyorog a hamu alatt, rutinnal kapja az öreg a gumicsövet, betartja véletlenül a vízeslágót, s zuhé a kazánba. A gondnokot a guta megkerülte hetvenhétszer.

— Hát még a csöveket is szétrepesztgeti, fűtő maga, vagy tűzoltó?

Az öreg megadóan eresztette le kezét, s szinte csak magától kérdezte: — Most mit tegyek?

— Hozzon egy kanna petróleumot, kócot, csihantson be! — mondta a gondnok, s ledobta neki a raktárkulcsot. — Megtudja a dékán, hogy szorgalmi időben fagyaszjtjuk a gyerekeket, hát elmehetünk az alsóvárosi templom küszöbére reszketős

koldusnak, ha bevesznek. Szakemberek kellenek már oda is. Érti. Szakemberek, Sándorkám! Tudja, hány fok van odakint? Mínusz tizennégy!

Trappolt Sándor kőcért, petróleumért, tette a dolgát olyan igaz buzgalommal, azt gondoltuk, fél óra múlva ingben, gatyában hemperegnek a mi diákjaink a hő-ségtől. A kollégium száznál is több szobájában pedig percenként nézik, pattog-e már a radiátor? Az optimistábbak ráülnek a fűtőtestekre, fülelnek, a fázósabbak huhognak, döngölik egymást, döngölik fülüket. Nem is kellett fél óra, kétségbeesett kiáltás hangzik a kazánházból:

— Segítség, segítség, tűz van!

Négyszáz gyerek kacagott, majd eldűtötték a házat. A szétcsurgott petróleum meggyulladt, s az alsó folyosón égett a faburkolat is. Hanem a kazán hideg maradt. Sándort könnyebb égési sebekkel mentőautó vitte a II-es kórházba.

Én meg mondom a kincsház fegyveres őrparancsnokának:

— Ma, nyolc után vendégem jön. Sulla Sándornak hívják, ha a nevét mondja, engedjék már föl. Régi munkatársam. Kazánfűtő.

— Húha — fűttengett Barna Pista puskás ember, csodálkozva.

— Főleresztem.

— Köszönöm. És nem fontos mindjárt belelőni!

— Már csak azért sem, mert én is fűtő voltam.

— Azért mondom.

— Mondja azt maga csúfolódásból is.

— Dehogy. Szébb emlékekben jólesik néha gyönyörködni.

A könyvtár egy malom. Amelyikben örökké örölünk. Unalom egy csöpp sem. Váratlanul megcsörren a telefon.

— Megjött a vendége. Már ballag fölfelé. De ha ez az ember csakugyan fűtő, ahogy maga mondta, akkor én vagyok a mostani pápa. És lefelé jövet majd dicsér-tessékkal köszönjenek!

— Nem értem!

— Én sem.

Léptek közelednek, kopogás. Az ajtóban megjelenik egy hatalmas alak, fényes cilinderben, térdig érő redingotban, kamáslis cipőben, sétatottal, a kabátan fehér szegfű, paszpolos ingmell csillogó gyöngygombokkal, és fekete bőrtáska.

Gondoltam, valaki megelőzte Sándor bácsit. Az első pillanatban nem ismertem meg. De akkor nem engedte volna be Barna Pista. Szent Pétert sem ereszt be, ha nem hivatalos.

Valaki csak megelőzte az én fűtőmet. Netán, ha flúgosnak ismerném magam, azt mondhatnám, félmilliónyi könyveink valamelyikéből lépett ki éjszakai sétára, mondjuk maga Lincoln elnök, úgy állt vendégem az ajtóban. Vagy Dickens Pickwick klubjából egy igazi cilinderes bankfiú.

— Jó estét kívánok!

— Kihez van szerencsém?

— Sulla Sándor, alias báró Gordélius Félix vagyok!

— Ugyan. Valami maskarabálba készül, Sándor bátyó? Megismertem. Gondolom, a hatást, az öltözék hatását próbálja most rajtam.

— Kérem — áll meg komolyan előttem, diákos tartással az öreg, és kihúzza zsebéből levéltartóját. Régi, címeres útlevelet ad kezembe — nem készülök én maskarabálba. Valóban báró Gordélius Félix vagyok.

— Mivel szolgálhatok?

— Ahogy mondtam, pár órára az idejét, figyelmét szeretném megkapni.

— Mint Sulla Sándor, vagy mint báró Gordélius Félix?

— Úgy egyeztünk, hogy Sulla jön.

— De mint báró ért ide. Hogy szólíthatom?

— Ahogy régen. Sándor bácsi.

— Tessék helyet foglalni.

Zavarban van. Zavara is ismerős. Hallgatunk. Leül.

— Egy kis kávéval megkínálhatom?

— Még nem kérnék.

— Cigarettával?

— Nem dohányzom. Ellenben én, ha nem veszi tolakodásnak, fölkészültem egy kis itókával. Könyvtárban ugye, munkaidőben tilos az alkohol. De azon már túl vagyunk.

— Túl.

— Szabad egy kis konyakkal, borral?

A fekete táska kinyílik, ruhák, röcsögő borítékú csomagok, pizsama, neszesszer látszik. És üvegek, itallal.

— Kezdjük konyakkal!

— Egészség!

— Egészség!

Hallgatunk. Ültéből nézi a polcokon sorakozó könyveket. Nem udvariasságból. De zavartan. Nem találja a hangot. Sulla Sándor vagy a báró akar beszélni?

— Elismerem, furcsa madárnak tűnhetek, ebben a maga által is maskarának minősített öltözékben. De hát Zrínyi, amikor kirohant a várból, minden díszait magára rakta.

— S maga hová rohanna, Sándor bácsi?

— Berohanok reggel a rendőrségre. Föladom magam. Eleget éltem álarcban. Nyugdíjba készülök. Az amnesztiarendelet tiszta helyzetet teremt. Nekem is. A magam mivoltában szeretnék végre élni. Nem a rang! Ha azután futottam volna, nem itt élnék! Féltettem az életem, víz alá bújtam. Bűneim voltak. Tán lekoptak már harminc év alatt. Holnaptól kiderül.

Megkérdezheti, mi köze magának ehhez? Semmi. Nem tekintem bírónak, hogy ítélkezzen fölöttem. A hiteselegemnek se mondtam el, ki vagyok. Maga az első.

— Mivel érdemeltem meg a bizalmát?

— Tíz évet dolgoztunk együtt. Ismerhetett. Sok baja volt velem. Tudhatta hibáimat. Hízogató nem voltam soha. Őszinte leszek. Én lenéztem magukat. Magát is. Magamnál alábbvalónak mért hízelegtem volna! Nem vártam, és nem akartam semmit. Maguk végig eltűrték ügyetlenkedésem, esetlenségemet. Tákoltak százszor. Gyámolítottak. Sokszor voltam a földön. Sokszor.

Azért jöttem, hogy elmondjam egy embernek, aki dolgozott velem, hadd tudja a magam jószántából való igazságot. Akármilyen történhet velem. Félek. Mint a nagy betegek műtét előtt. De el is küldhet. Megmondhatja, hogy semmi köze hozzám, mondhatja, hogy kopott bárókkal, deklaszált elemekkel nem szív egy levegőt. Tehát meghallgat?

— Már megegyeztünk. Pár órával ezelőtti Sulla Sándor korában.

— Igaz. Akkor ígyunk?

— Maga nem ivott soha, Sándor bácsi.

— Kicsit iszogattam. Zugiban. Mikor szomorú voltam. De most ideges és jókedvű vagyok. És gátlások nélkül beszélek. Mondhatja, hogy magán próbálom az új életem kezdetét.

— Hát próbálja. Hadd szóljon!

— Meleg van. Megengedi, hogy kigomboljam a szmokingom?

— Akár le is teheti.

— Régóta készülődtem, s annyszor elmondtam magamban apró részletéig a sorsomat, úgy láttam végig rajta, mint a puskacsövön. Máskor összekuszálódik előttem minden. Az én életem nem ott kezdődik, hogy bárónak születtem. A báró se úgy terem. Egyébként mit tud ön a bárókról? Látott-e olyat?

— Láttam, Sándor bátyja.

- Persze, nincs jó véleménye róluk?
- Bárója válogatja. Negyvennyolcban a java még Kossuthal menetelt.
- Őseim Lipót korában szerezték a vagyont. Hadiszállítók voltak a törökellenes háborúkban. Én már csak afféle rúgott bárónak számítottam.

A bizalomból kiindulva folytatom. Hogy mért beszélek én. Tíz évet dolgoztunk együtt. Ez alatt magának hazudtam legtöbbet. Az életem feltésében nem lettem gonosztevő, de magukat, fölkapaszkodott bugrisokat megvettem. Szívből és szenvedéllyel utáltam mindenkit, magát is. Mit tudhattak maguk? Hitük volt, elvégezték az egyetemet, kapták a stallumokat. Magát külön is megvettem, amiért néha akár fűtött is, zárat javított, s nem az én mentalitásom szerint élt. Úgy véltem, azért teszi, hogy jó fiú legyen fölöttesei előtt. Kis törleszkedő lörpécskének tekintettem. Maga ezt nem vehette észre, hisz egy báró a neveltségével a legkínosabb helyzetekben is tud viselkedni.

Emlékszik, néha fél éjszakákat beszélgettünk. Kérdezte, ki is vagyok. De én, kételtőségemben proletár-életrajzot írtam magamnak. A valóságot nem mondhattam. Meséltem, hogy Kassán születtem. Ez igaz. Hogy kereskedő voltam. Specerájhandlungos. Ez nem igaz. Az első bécsi döntés után jött Horthy. Utáltuk. Ez is igaz. Mikor elmeséltem, fölvetette, hogy lépjek be a pártba. Ó, mondom, fejletlen ember vagyok én ahhoz, még fűteni sem tudok rendesen, politikailag is kell pár év, mire fölzárkóznék.

Egyébként attól félttem, ha a fölvételemmel kapcsolatban keresik az előző mivoltomat, rátalálnak báróságomra.

Valamivel később azt mondta, emlékszik?: sej, Sándor bátyja, jó kézírása van magának. És elég hibátlan. Iratkozzon be a dolgozók gimnáziumába. Megadjuk hozzá a segítséget!

Nyitogatta alattam a szakadékat. Nem mondhattam, hogy a kassai, pozsonyi egyetemen végeztem. Párizsban, Londonban éveket éltem.

Beszédstílusomban is sokáig irdaltam fűtői mivoltomban a bárós fordulatokat. Káromkodni ugyan nem tanultam meg, de nagyon sokat rostáltam, pusztítottam beidegzett szókincsemet. És a helyesírással is így kellett bánjak. Nehéz helyzetben voltam. Vigyáznom kellett a hibák következetességére. Próbáltam bal kézzel írni, hogy rondák legyenek betűim. De a balkezességgel lebuktam volna. Én jártam maguknak a bankba, sokszor félmilliókat is befizetni vagy fölvenni, nem játszhattam a suta kezű embert.

Hanem maga, a dolgozók gimnáziumával nem hagyott békemben. Ötvennégyben be is iratkoztam. Még helyettest is állított, esti fűtésre, hogy tanulni tudjak. Ez szíven ütött. Mondom, míg én bugrisozom magukat, utálkozom, maguk lépéseket tesznek előrejutásomhoz.

Az első osztályban kezdtem. A tanárok számon tartottak, mert nehezebb volt olyat játszani, hogy valamit nem tudok, mint folyamatosan azt mutatni, hogy nem tudom, amit tudok. Két évig jártam. Tiszta jeles bizonyítványokat hoztam. Dicsértek az iskolában, maguk ünnepeltek. Pénzt, jutalmat, üdülést, ahogy a proli, megkaptam. De az iskolában is voltak meleg pillanataim. Történelemórán. A tanár másképp tudta az eseményeket, mint én. Elragadt a szenvedély, odamagyaráztam neki. Nem politikai, ténybeli kérdésekben. A tanár azzal hátrált, hogy majd utána néz állításomnak. A következő órán elismerte, nekem van igazam. Pedig én azt nem akartam. A második világháború katonai erőviszonyairól volt szó. Kérdi a tanár, honnét tudom ilyen alaposan. Olvasok, kérem szépen! De a fogam is összevacogott, félttem, kiderül, hogy túl vagyok a gimnáziumi tananyagon, s akkor mint betolakodó, gyanús leszek. Megnézik a múltam, s ott van a pác alattam, jó mélyen.

Az ötvenhatos események őszén abbahagytam a vékony jégen való korcsolyázást. Említettem, hogy őseim Lipót-kori iparbárók voltak. Tőlük örököltem bizonyos fokú németellenességet. Ahogy a német tőke lassan lenyeldeste az ősök bányáskáit, úgy fokozódott a családban az unszimpátia. Én már francia nevelők kezében tanultam. Hárman voltunk testvérek, angolt, spanyolt is tanultunk, de németet nem.

Apám, anyám, ha veszekedtek, németül tették. Egyébként inkább tolmácsot kértek, ha szükségből német vendégekkel érintkeztek.

A második világháború idején harminckét éves létemre volt annyi pénzem, hogy egy sportlapot alapítsak. Kállai volt a kormányelnök, osztogatta az engedélyeket. Ez távolról tiszta ügyletnek látszott. Kapitalista világ, kapitalista vállalkozás. Tucatnyi lapocska készült az akkori főváros mellékutcaiban. Ezeket nem is hívták másként: kis piszkosok. Különböző összegekért győzelemre vittük a leghitványabb csapatokat, lecsepeültük a tehetséges klubokat. Nagyobb gyárak, melyeknek propagandából is érdekük volt, hogy színeik tündököljenek, vastagon fizettek. Városok gyöngé, de kedvezenc sportszíneikért bőkezűen fizettek. Kívánságra házhoz szállítottuk a győzelmet. Mezőhegyesen harmincezer pengőért hagytuk megveretni egyik pesti csapatunkat.

A sikerélmény, mint szó, nem volt divatban akkor, de a fogalom igen. A sikerélmény jobban kellett Mezőhegyesen, mint a cukor. Azt ők maguk gyártották. A győzelmüket mi vittük nekik.

Milliomosok nem lettünk belőle. Hanem a sajtósakálok, ahogy a háború zajosodott, elvárták, hogy fűjjük mi is a győzelmek trombitáját. Jól állt ez a sportlapoknak. Győzelem! Viktória. És hősi küzdelem! Szókinszünk azonos volt az akkori politika szóhasználatával.

A sűrűn váltakozó kormányok adták az anyagi támogatást a kis piszkosoknak is. Eleinte nem esett távol tőlem, hogy vezércikkeimbe és ahová csak lehetett, beszurkáljam szidalmaimat a bolsevista rémmel szemben. A németeket nem szerettem. De, mint mondtam, örökségként lengte be Kassa környéki kastélyunkat, birtokainkat, budai házunkat, gyöngyösi szőlőkúriánkat a németeket nem szerető szellem.

A kassai gimnázium után jogra iratkoztam. A sport, a ló, a lóverseny jobban érdekelt a paragrafusoknál. Birtokainkon ezrével neveltük a lovat. Kamaszkoromban egy-egy nemes paripa nyerítése jobban izgatott, akár egy szép lány kacagása. Bárói betegség, mondhatja bárki. Megvallom, beteg sem voltam. A kezdeti szerelmek tekintetében teljesen egyensúlyban. Házunk teli volt szép lányokkal. Szüleim révén széplányos családokkal voltunk kapcsolatban. Mért is lett volna más életem, mint hozzám hasonló sorsú, ön által akár az irodalomból tudott úrfiak élete. Tolsztoj leírja, hogyan élt serdülőkorában. Gróf volt. Én báró.

Egyetemista koromban fociztam. Nagyon jó csapataink voltak. Ez ugyan mai, mackós járásomon, már nem is látszik. Elhíztam. Egyik gyönyörűségem az evés.

Ahogy a diplomát megszereztem, apám jószágigazgatójaként — ez csak címnek számított — kaptam a fizetést. Utazgattam. Tanulmányoztam az angol lónevelést, a francia versenyt, a svájci tehenészetet.

Ötvenhatban, mikor nyitva voltak a határok, és elszállhattam volna, mint a madár, tudtam, hogy odakint sem élhetnék meg. Kinti vagyónunk nem volt. Mihez értettem? Sporthoz öreg vagyok, jogból semmi vagyok. A lovak szeretetéből nem élhetek. Újságot nem tudtam írni. Nem voltam tanult újságíró. A bécsi döntés után, mikor Kassa közel került Pesthez, bejártam az országot. Észak-Erdélyt, Bánátot. A sport, a ló érdekelt. Följegyezgettem tapasztalataimat, s lapoknál dolgozó barátainknak küldtem. Közölték. A Függetlenség, a Magyar gazda, A tőke rendszeresen közölte tőlem. Egy-egy témát megnyúztam ötször is. Küldték bankszámlámra a honoráriumot.

Közben apám felvidéki birtokosságából hazai tájakra vágott, ahogy az itthoniak erdős földbirtokok után vágyakoztak. A birtokcsereberéknek nagy konjunktúrája támadt. Így jutottunk Gyöngyös táján néhány száz hold szőlőhöz, Főton gyümölcsöskúriához. Budán egy főúri kastély, a hetedik kerületben egy bérházacska íródomt nevűnkre. Még Kassa tájékán is maradt valamicske.

Az ügyletet apám bonyolította, el voltam foglalva passzióimmal, és éltettem nevemet az újságokban. A politikával szemben immunis voltam, de azt nem állítom, hogy nem tudtam az események fordulatairól. Amikor Kassa álbombázása meg-

történt, s e címen Magyarország belépett a háborúba, aktivizálódtam. Neveltségemnél fogva is féltem a Szovjetuniótól, hiszen a kommunizmus pontot tesz a mi egzisztenciánkra.

A mellékutcai kis piszkos lapokban is úgy ordítottunk, ahogy a szánkon kifért. Erre Bárdossy, ő jelentette be a háborúba lépést, a jól kiabáló hírlapírókat behívta haditudósítónak. Sportember létemre alkalmatlanság címen nem bújhattam volna ki. De hát a frontra, a kényelmetlen háborús viszonyok közé nem kíváncsi voltam. Akkoriban udvarolgattam egy kormányfőtanácsos lányának. Az apósjelölt kihúzott a csávából. A házasságból nem lett semmi.

Politikai beállítottságom azonban nem engedte, hogy az irányzatok örökös váltakozásait nyomon követve írjak. Nem is vettem részt, sporton kívül, más mozgásban. Egyesületbe hívtak pedig a barátaim. Nagy karriert jósoltak.

Negyvennégyben, mikor a németek megszállták Magyarországot, Sztójay Dömének visszaadtam a lapengedélyt. A kialakult helyzet túl volt az én képességeimen, tűréshatárainon. Nem akarok ellenálló színben föltűnni. Nevetséges lenne. Hiszen én a Béke Párt fölhívását sem tehettem magaménak. Minden postaládába bedobták a röpirataikat.

Kimentem Gyöngyösre. A nagyvilági élet számára teljesen eltűntem. Szüleim szerelmi bánatnak vélték félrehúzódságomat. Menyasszonyom férjhez ment, belebetegedtem. Inni nem bírtam, sportember szervezete tiltakozik az alkohol ellen. Hanem, úgy az ős vége felé Gyöngyös környéke teli volt már félelemmel. Az ipari munkások, a szlovák, magyar partizánok járkáltak éjszakánként tájainkon. Lövéldözések, bizonytalanságok, rejtélyesen eltűntek a szomszéd birtokosok, ismerősök. Itteni cselédségünk is a szőlőkkel került birtokunkba. Úgy éreztem, ők is ferdén néznek rám. Könnyen megijedtem. Beköltöztem Fótra. A frontok közeledtek. Szűkült a világ.

Volt egy kigyász pajtásom Pozsonyban. Üvegketrecben tartott viperákat, tanulmányozta őket. Külön fehéregérfarmon nevelte az élelmet nekik. Egyszer megnéztem, hogy eszik a vipera. Bedobják a fehéregeret a viperának, az álmosan fölemeli fejét. Rövidlátó. Szagok után tájékozódik. Imbolyog. Az éger reszket. Szaladozik. Egyik sarokból a másikba. Nincs kiút. A vipera lassú fejmozdulatokkal követi. Megmegmerevedik. Megvágja hirtelen, alig látjuk a csapást. Azután lenyeli.

Hová szaladhatok? Hová szaladhatunk? Október tizenkettedikén visszamentem Pestre. A légkör feszült. Tizenötödikén Szálasi javára lemondott Horthy.

Családom budai villánk pincéjében várta a sorsát. Egy testvérsógorom, repülő ezredes, mint dezertált vezérkari tiszt, két társával közöttünk. Azt mondta: eddig és nem tovább! Látó ember volt. Megjárta a frontokat, tudta, hányadán állunk. Táskája teli volt dunántúli, ausztriai tartalék repülőterek titkos térképeivel.

A főúri neveltségű sógor azt hitte, hogy bankettbeli affér csupán az ő mostani sorsa. Ahol, ha nem tetszik valami, otthagyja a bálát. Ragaszkodó, jó rokon volt, nővérem kedves, szerintem felületes férje. Lehet, azt vélte, családját is szolgálja, ha nem megy tovább, és talán a térképekkel megválthatja jövőjét, vele minket. Nem közölte. A bőrünkkel nem rendeztünk vásárt. Mit reméltünk? Arról nem beszéltünk. Azt vártuk, hogy majd elmúlik a baj. Hiszen a bajok sokszor maguktól is elmúlnak. Analfabéta parasztok gondolkodnak így és vaksinak született, önhitt főurak. Hogy a bajok majd elmúlnak.

Egyébként bárosan bűjt a sógorom is. Teljes díszben kicsipekedve ült beosztottjaival a számukra kijelölt pincelakosztályban, és társai úgy haptákoltak neki még ebben az átkozott időben is, akár egy katonai dekungban szokás, ahogy háborús filmekben gyönyörködhetünk a fegyelem pedantériájában.

Hónapokig nem hagytuk el a házat. Cselédeink közül velünk éltek ketten. Ők jártak ki vizért, kenyérért. Ők hordták a híreket. Az ostrom pedig a szörnyűséges poklot. A razzia a földre küldött kinszenvedést. Hol katonaszökevényeket, hol németeket, zsidókat keresgéltek, kommunistákat, hadkötelezettség alól bujkálókat.

A szökésben bűnösök voltunk. Legtöbbször apám állt a razziazők elé. Fél szemű, rozoga ember volt már, mint mondta, kinek nincs vesztenivalója. Tudta, kivel

hogyan beszéljen. Tábori csendőrrel, karszalagossal. Még németül is megszólalt, amikor a sógor után szimatolva, körülfogta a házunkat egy rohamszakasz.

Reménytelen helyzet volt már. Az ágyútűzben házunk két felső emelete leégett, a pincék átforrósodtak, nem lehetett bennük maradni. Kertvégről átköltöztünk a szomszéd báró lakatlan óvóhelyére. Úgy hittük, szünőben a baj. Ráláttunk kastélyunk romjaira, katonák szimatoltak körülötte.

Szilveszter estéjére készülődtünk. Gyertya, konzerv, víz és italok. Maradtunk kilencen. Szorongtunk az elmenekült szomszédunk kastélyának jól berendezett pincéjében. És a háború is a szilveszterre készül. Ahogy alkonyodott, kísérteties csönd fogott körül bennünket, puskalövés sem dörrent. Talán vége lesz, és megússzuk a közvetlen veszélyt. Mintha csak ezt a sóhajtást várták volna kívül, dörömbölni kezdtek a vasajtós lejáraton. Puskaagglyal. Értették a katonák. A sógor meg a társai. Inasunk s a cselédlány a szomszéd szobában vacsoráztak. A három katona kezénél mindig ott a fegyver. Az ajtóhoz mennek, apám a reteszhez, ha kell, kinyitja az ajtót. Jó barát, menekülő, nálunk nagyobb bajban levő is zöröghet.

Dörömbölés hosszan, több fegyverrel. A sógor int, hogy egy pissenést se! A kintiek németül beszélnek, a lélegzőnyíláson áthallatszik szavuk. Biztatják egymást, hogy gránáttal robbantsák ki az ajtót. Itt kell legyenek! Figyeljük a házukat hetek óta. Átpakoltak ide a kiégett kastélyból. A repülőstérképek nélkül vissza nem mehetünk.

A sógor meg a két katona egy rejtekajtó mögé húzódnak. Apám kinyitja a vasajtót. Hat katona zúdul be veszedelmesen, mint a darazsak.

Ma is halálfélelem kerülget, ha beleélem magam, hogy mi is következett ezek után. Egy rövid óra alatt. Pedig néhányszor végigtapogattam múltam útjait.

Apámnak esnek, hol a repülőtsízt? Nem tud ő semmit. Nem hiszik. A sötét szemüregvédőt is lerántják jobb szeme helyéről, hátha csak maszk. De látják, az üreg üreg.

Fiatal korában az apja váltóhamisításért kitagadta. Hogy megjlessze az öreg, öngyilkosságot mímelt. Kilőtte a fél szemét. Igazi üreg volt a helyén.

A német szembe ültette magával. A többiek összefárták a pincéket, falakat, padozatokat, mennyezeteket kopogtattak.

— Itt rejteknek kell lenni — jelentette ki a parancsnok. A villa alapterülete nem azonos a látható területtel.

Pisztollyal hadonászott.

— Nyisd ki a rejtekajtót!

Mi, a falak mellé fordítva, föltartott kézzel álltunk.

— Te vagy a repülőtsízt? — rántott maga felé.

— Sose voltam katona.

— Ismerjük a hazugságokat. Most mért nem vagy a fronton?

Fényképről ellenőrizték azonosságomat. Belevilágítottak arcomba, aztán az inasunk következett. Ő se volt repülő.

— A repülőnek rosszul forrott lőtt seb van az álla alatt!

A cselédlányt is megmotozták, aranyváll-lapok estek ki fehér köténye zsebéből. Ő varrogatta a sógorék katonaruháit.

— Ah, te hadiringyó! — ráncigálták kifelé a pincéből a lányt, kinek a kétségbeeséstől egy jaj el nem hagyta a száját.

— Megmondod, hol bujkálnak a rangjelzés gazdái?

A lánnal a többi német is ment kifelé, együtt taszigálták, odakint kétségbeesett sikoly. A lány ezalatt, nem mondhatott semmit, ideje nem volt rá. Talán megfélemlítésből rendezték a tapasztalt németek ezt a szcénát.

Erre meglódul inasunk is a kijárat felé. Nem tudtuk, nem is érdekelt minket, hogy kapcsolat létezhet két szolgánk között. De a lány sikoltása láthatóan parancs volt a fiúnak. Szaladni kezdett kifelé. Hogy a lányt megmentse, érte minket feladjon, suhant át az agyamon. Apám roskatagon ült, nővérem élettelenül állt a fal mellett. Vacsorához készültünkben ért bennünket a szcena, evőeszközök az asztalon,

fölkaptam egy nyelével kezembe kínálgató kétágú pecsenyevillát, a fiúnak a nyakába döftem. Mire elvágódott, többször. Kezemből, ingem ujjából csöpögött a vér.

Ahogy rossz ponyvaregények írják le a gyilkolás idegborzoló törtékeit.

Kitántorogtam a kertbe. Hóuzmarás falevével törülgettem magamról a gyorsan megfagyott vért. A hideg az eszem zugáig hatolt. Percek vagy fél óra múlhatott el a távoli ágyúzás szünetében, közelről hallok a cseléd lány szipákoló sírását. Feküdt egy fa tövében, talán eszméletlenül. Nem bírtam hozzámenni.

A kabátomért visszavánszorogtam a bunkerba. Apám, nővérem mintha halottak lettek volna, előző pózokban. De a sógor két katonája inasunk fölött babrál. Szemrehányóan pislognak rám, egyik szinte ordítva közli:

— Kár volt megölnie az ártatlant!

Egy kabátot magamra vettem, a havas utcákon vánszorogtam. Buda nyögött az ágyútűzben. Ahogy hajnalodott, megafonból fölcsendült egy érces hang. Tiszta, mint a téli reggelek. Először németül. „Német katonák! Be vagytok kerítve. Egy puska-lövésért is kár! Ellenállás nélkül adjátok meg magatokat. Budapest körül van zárva!”

A falak visszhangzottak. Többször beolvasták a szöveget. Magyarul is. Autók, tankok zörömböltek, lövések sehol.

A Flórián téri templom zsúfolva megriadt emberekkel. Kórusban imádkoznak. Meleg van odabent. Ültem egy imazsámolyon. Tán szundítottam is. Ima mormoló-dott, álmosítón. Ahogy megszűnt, rosszul öltözött katonák, karszalagos fekete ruhások jöttek be.

— Igazolványokat elő!

— Nálam nincs igazolvány!

Katonánakvalókat válogattak ki a hívek közül. Aki megfelelt, kilökték az utcára. Puskát nyomtak a kezünkbe, teherautók indultak velünk a frontra. Front a műgyetemen. A Duna-partra néző ablakok lőrésnek voltak berakva. A homályos tantermekben bűz, széjjelség, kába, talán italtól tántorgó emberek. Pest felől lőtték az épületet. Fűlsiketítő zajok. De azért sokan ettek körülöttem, vagy ittak, vagy éppen aludtak. A folyosókon szemérmetlenül szeretkeztek részegen vihorászó hölgyekkel.

Estefelé láttam, itt senki semmit nem tud. Senki sem hiányzik. Senki sem parancsol. Egy nevet föl nem írtak. Nagyon vágyakoztam vissza, bunkerunkhoz. Órákon át baktattam. Hogy mi lehet a családommal, saját eltompult sorsomnál is jobban érdekelt.

Az ajtók tárva-nyitva. Sötétség, üresség. Beszólok. Van itt valaki? Már nem is félek. A félelmet bizonyos határokon túl egy időre úgy el lehet veszíteni, mint egy tárgyat. Mint egy pénztárcát. Tapogatózom, ismerem a zugokat. Hetekig kuksoltunk itt. Ruhák a fogasokon, takarók az ágyakon. Hideg. Régóta nyitva állnak az ajtók.

A rejtekhajtó mögötti pincerészt ismerem. A rokonaink ablak nélküli búvóhelyét. Lábbelállal nyílt kívül az ajtó. A harmadik lécborda nyomására nyílt. Nyomom, nyílik. Sötétség. Van itt valaki? Tapogatózom. Egy köpenyzsebben gyufa. Világítok. Félig elégett gyertyák. Összetört katonai rádió. Nem tudtam, hogy az is van a házban. Hideg papírhamu a kandalóban. A térképek. A fekete bőrdőzsema füle. Egy hajvágó géppel levágtam szakállamat.

Elaludtam. Sötétben ébredtem. Odakint zúgott a háború. Úgy éreztem, messzi tőlem. Zavaros álmaimra emlékeztem, hogy gyilkoltam. S örültem, hogy álmodom. Mikor megébredtem, tudtam, hogy nem álmodtam. A háborúban percenként ezrek halnak meg, ki tudja, ki kit lő le. Az nem gyilkosság. Én gyilkoltam. És tudják. Tudják a katonák, a cseléd lány, tán apám, nővérem jegyzőkönyvbe mondták vallo-másukat. Bűnömöt.

Kallódtam az utcákon. Magamnak sem lett volna erőm ártani. Gyáva voltam világeletemben. De ha most eltalálnának, és jól, sorsom véglegesen megoldódna.

Gazdátlan katonalovak kódorogtak még, olyan bután bámulva a világba, ahogy én. Szomjasan. Egy kilőtt tank zúzmarás oldaláról nyaldosták le a nedvességet.

Este visszamásztam bunkerunkhoz. Teli volt sebesültekkel. Civil őr az ajtóban. Mit akar? Sebesült? Nem. Takarodjon innét! Takarodtam. Mint fehérégér a vipera fészkében.

A Duna felől sortüzek. Pest körül torkolattüzek, a falak között százszorosára erősödik a csatazaj. Kiegyezett házunk pincéjéhez óvakodtam. Nagy kerülőkkel közleltek. Romok, kusza drótkerítésroncsok. Az is kórház. Cseládlányunk az egyik ápolónő. Megismer. Fölsikolt.

— Itt a vőlegényem gyilkosa! Tartóztassák le! Vigyék a Duna-partra. A gyilkos báró.

A haldoklók is fölemelik fejüket, s a kiabálásra előjön egy fehérköpenyes, Árpád-sáv a karján.

— Csönd legyen! Mit kiabálsz, Terka?! — Hozzám fordulva mondja: ne vegye zokon, báró úr! — úgy szólt, hogy ismer engem valahonnan. Sportkörből, focipályáról, csak az isten a tudója. — Tegnap is gyilkost kiáltott egy magához hasonló szakállas úrra.

Terka nem hagyta annyiban, üvöltözött: gyilkos, gyilkos!

Az őrmester, afféle segédorvos, kitessékelt bennünket a pincéből, sebesültjei nyugalmát őrzendő, s a hidegben Terka belémkapaszkodva, zokogó sirással ráncigált.

— A vőlegényem kabátjában járkálsz, hogy nem gyullad meg rajtad, te gyilkos! Mindjárt szólnak a csendőröknek. Majd visznek a Duna-partra.

Elengedte a kabátot, szaladni kezdett. A kabát tényleg a vőlegényéé volt. Én adtam neki valamikor. Zavaromban magaménak néztem a szörnyűséges éjszakán. Teri után lépdestem, megfogtam a kezét.

— Feleségül veszem. Tudja, hogy magányos vagyok. Viszonyunk is volt a múltban. Amikor akarja, legyen a feleségem. Most mindjárt.

— Gyilkoshoz menjek? Nem, soha!

Tétovázott. Költők megírták százszor: halott kedvesnél sokszor többet ér az élő ellenség. Én akkor nem hazudtam Terinek. Évekig szolgált nálunk. Tiszta, helyes, buta, hozzám méltatlan lány volt. De soha nem kívánt tőlem semmit. Nappal báró urazott, olykor éjszakánként, ha ajtaja kilincséhez támolygott a bennem élő állat, nem tiltakozott.

Lehet, úgy néha akasztottam rá talmi ékszereket, amit nem is neki vettem. Úri dámáknak, kik falsul kacagtak rajtam, és aztán Terihez vágytam. Könnyen megíngott vőlegényéért való sirámában. És kiáltottak érte.

— Jöjjön, jöjjön, a hadnagya keresi!

— Egy súlyos betegünk, mondta Teri, s míg ellibbent, ideadott egy kulcsot. — A barátnőm lakásához való, Beck Vilma utca öt, első emelet kettő. Reggel nyolc óra körül én is odaérek.

A gyilkos szállást kapott. Kis, egyszobás lyuk. Puha cinkefészek. Uraktól levetett bútorok, lámpák, csecsebecsek. Lefekszem. Tán nem is vagyok gyilkos. Érte tettem. Az egész családjáért. Egy végzetes pillanatban. Önvédelemből. A jog a jogos önvédelmet akceptálja! De melyik bíróság. A németeké? Nem pártfogolnak. Ellenük tettem. Körül vagyunk zárva.

Tízkor ébredek. Bágyadtan dülöngél a városrész. És bombák süvitenek. A függönyök libegnek, egy percnyi csöndben kinézek. Teri még sehol. Röpcédulák, mint őszi falevelek terítik a környéket. A kis udvari erkélyen tíz is. Fölhívások. „Katonák, budaiak, civilek. Kár az áldozatokért. Szép fővárostokért. Fegyvereztétek le a még ellenálló esztelenek bűnös csoportjait! Tűzzétek ki a fehér lobogókat. Pest békés életet él. Fölszabadult, kenyeret osztunk, üzletek nyitnak, üzemek indulnak!”

Teri nem ért haza. Dél körül, mintha csak sétálnék, elnézek kiegyezett házunk felé. Mi lehet Terivel? Hátha apámék sorsáról is tud. Csak nem volt idő beszélni róla. Messziről lesek a házra. A füstös falak tövében semmi mozgás. Ember a tájékon alig. Motorbiciklik erőszakos zaja töri a csendet. A pincebejárat fölött tábla, éjszaka nem is láttam, csüng egy szögön elfordulva. Rajta fölirat: I. ker. Tőf. seg.-hely.

Az ajtót a szél nyikorgatja. Fölborult hordágyak, szétszóródott kötszerek, orvosi űrlapok. Beóvakodom. A pánikszerű menekülés nyomai. Székek felborulva, gyógyszereszekrények ajtai nyitva. Egy eszméletlen fogcsikorgatva haldoklik. Két másik kórházi inges, már nem él.

Napokig ülök Teri barátnőjének lakásán. Az ajtón névtábla. Fikker Hermina.

Az asztalon fényképalbum. Nevető arcú gyerekek, egy ápolónő mögöttük. Fehér kendő a fején. Szép park a háttér. Némely képen férfiarok. Kardbojtos katonák.

A lakásban se víz, se villany. Gyertyám van, Fikker Herminától. Havat olvasztok, sózom. Napokig csönd. Néha azt álmodom, jönnek értem. Pecsényevilla van a kezükben, a corpus delicti.

Emberi hangokra ébredek. Emberi szó, mintha száz éve az utcáról föl nem hallatszott volna. Lenézek. Csatárláncok. Romokat takarítanak. Asszonyok, civilek, katonák. Füstösbarna szélvágós sapkában körülöttük az oroszok. Eddig csak képeken láttam őket. Moziban, ahogy feltartott kézzel hajtották csapataikat fogolytáborokba. Dobos géppisztolyt csak elbeszélésekből ismertem. A pék- és élelmiszerboltokhoz vezető utcarészeket takarították. És teherautók elejére szerelt tolólappal tisztogatták az úttestet.

Lemegyek, közelebből is megnézem, ahogy sivatagi zsiráf nézi a tüt. A tréfa szerint ki is szúrja mindjárt a szemét. Messziről nem látja, olyan közlelől nézi, hogy kiszúrja. Zsebben a kezem, ahogy kilépek a kapun, de kettőt sem lépek, egy Iván. Fiatal még, biztosan nem borotválkozott, megfogja a kabátom ujját.

— Paigyom parabotáty!

Nem lehetett nem érteni, mert eközben a falhoz támasztott légolapátok közül kezembe nyomott egyet. Százával lapátolunk. Délben egy sındarabbal kongatnak, teherautóról használt konzerves dobozokban osztogatják a folyékony krumplifőzeléket. Gőzöl a szánk az ételtől. Napok óta nem ettem.

Este megyek a Fikker-lakásba. Tábla levéve. A kulcs nem nyitja a zárat. Zörgetni nem merek. Törjek be?

Nappal, míg takarítottuk az Üri utca táját, látom egy palota kapuján a fölírást: Ideiglenes melegedő és menedékhely. Kétoldalt vöröskereszt. Megyek a melegedőbe. Vörös szalagos civilek tartják a rendet. Polgárőrök. Levest osztanak. Priccseket biztosítanak. Az udvaron morog egy aggregátor, az épületben ég a villany. Külön férfi-, női termek. Ruhástul fekszünk. A bakancsot se jó levetni. Még ellopják. Éjjel körül vegyes járőr lép be. Szilvamérős fővárosi rendőr, polgárőr és néhány vigyori Iván. Az első napon már mindenki Ivánozta, Szergejzte őket.

— Igazolványokat!

— Nyemci van? — kérdi egy szovjet katona.

De hát ki tudja, ki a német, ki a magyar.

— Igazolványom nincs! — mondom a rendőrnek, mikor a priccsemhez ér.

— Menjen az ajtóhoz!

Állunk az ajtónál többen. Szaporodunk. Akinek igazolványa van, visszahajtja fejét a fapárnára. Sokan a szemüket is behunyják, hogy csak ne is lássák ezt a keserves foglalkozást, amiből már talán százszor is kivették a részüket. Az igazolvány nélküli csapatunkat átkísérik az alkalmi őrszobába. Egyenként megyünk az igazolóasztal elé. Míg várjuk sorunkat, mindannyian zsebünket túrjuk. Olyan ragados ez, mint az ásitózás. Nyúlok a belső zsebbe. Mióta fölvettem, miért is nyúltam volna bele. Két évvel ezelőtt én adtam fazonjamúlt átmenetimet inasunknak. Így járt ki vízért, kenyérért, még az utolsó alkalommal is abban volt az utcán. És benne igazolványa. Nyúlok a belső zsebbe, egy BSZKRT-igazolvány és lakásbejelentő szelvény: Sulla Sándor uradalmi lakáj. Budapest I. ker., Pacsirta u. 5. Munkahelye ugyanott. Első kerületi rendőrkapitányság, pecsét. 1942. július 1.

Az asztalhoz érek, kezemben a villamosigazolvány, benne a bejelentő szelvény. Egy fővárosi rendőrruhás veszi el. Belenéz.

— Az igazolatáskor mért nem mondta?

— Azt hittem, elvesztettem. Lecsúszott a kabátbélésbe.

— Visszakísértetem. Kijárási tilalom van. Egyedül nem mehet az utcára.

Hogy megtanultam hazudozni. Méltóságomon aluli embernek pedig nem hazudtam soha. Saját köreimben az más. Örööm erősebb volt, mint pironkodásom. Egy közönséges rendőrnek hazudozok. Priccsemre már úgy dőltem le, mint Sulla Sándor. A villanyok vidáman égtek, s a teremben örködők az Új Szó című újságot osztogatták azoknak, akik ébren voltak. A 10. szám került a kezembe. „A főváros teljesen folszabadult! Súlyos harcok a Dunántúlon. Az Alföldön rendes kerékvágásban folyik a munka. Orosházán teljes üzemmel működnek a gyárak. Kevés a munkás-kéz. A baromfi-feldolgozó kétszáz új munkást keres!”

Nem tudtam elaludni. A legkisebb cikket is többször végigolvasgattam. „A háborús bűnösök bűnhődése! Kik kerülnek a háborús bűnösök listájára?... És a háború során elkövetett egyéb gyilkosságokért, bűnökért.”

Az utolsó sor, úgy éreztem, nekem íródott. De hát én Sulla Sándor vagyok!

Reggel, ahogy kimentünk az utcára lapátolni, elindultam Soroksár felé. Irány Orosháza! Többször is vittem nekik győzelmet. Ők nem ismernek, de én ismerem a várost.

El lehet tűnni, élni, sorsomat kívánni. Élni akartam. A fehéregér is az életéért reszket. Ahogy bedobják a kígyó mellé, érzi, hogy vége. A tenyészfarmon nem remeg.

Napokig meneteltem Orosháza felé. Az út mellett. A betonon nem fért el egy gyalogos. Mentek az autók. Nótázó Ivánokkal teli sorok. Néha megálltak, integettek, lépjek föl. Micisapkás prolinak néztek, aki katonabakancsban tapossa a latyakot. Az első napon nem ültem melléjük. Oldalt intettem le az útról, hogy nem messzi megyek. Értették. Tőlük, kik az enyémtől elütő, enyém ellen készült világot hoztak, azt sem fogadhatom el, hogy pár kilométerrel arrébb vigyenek. Pedig törte a bakancs a lábam. A Fikker-lakásban húztam föl a kilyukadt cúgos cipőm helyett. Mentem, akkora törésekkel az útszélen, hogy a piros hús kilátszott, amint éjszakára lepihentem egy tanyai istállóban. Ellenségtől szívességet? Ilyet olvasni sem olvastam soha. A kecskeméti tanyás gazda istállójában ébredve, láttam, nem bírok lábra állni. Földagadt, nem jött rá a bakancs. A gazda szíveskedett, tán hogy gyanús ki-léteztől mielőbb szabaduljon. A vándormadarakból elege lehetett már. Fölment a pesti útra, megállított egy egész autósort. Mutogatott, álltam mellette, belekapasz-kodva. Az Ivánok annyit értettek, hogy Félegyháza, Félegyháza.

— Onnét térjen a szentesi útra, magyarázta jóindulatúan a paraszt, miközben két katona leszállt, s föltett az autó hátuljába. Benzineshordók voltak rajta. Ülhettem a tetejükön.

— Nye kuri! — mondta az egyik télisapkás, és mutatta is, hogy cigarettázni tilos. Vászonsapkámat elvette, sajátját csapta a fejemre. Beültek a fülkébe, porzott az út alattunk. Félegyházán visszacserélte a sapkát, ahogy leszálltam.

Reggel a baromfi-feldolgozó előtt álltam. Keménypapírtáblára csirkevérről volt kiírva: Munkásfölvétel!

Hogy mihez értek, csak akkor kérdezték már, mikor föl is vettek. Míg kiállították papírjaimat, nyíltan kuncogtak rajtam. Hogy lakaj vagyok. Mondták is, a föl-szolgáláshoz bizonyosan jól értek. De egyelőre nem ezüsttel szervíroznak a konyhán, hanem csak alumínium kanalakkal, azt is mindenki otthonról hozza magával.

— Nekem aztán mindegy.

— Majd látjuk — s kiosztották a munkaruhát, egy használt viaszosvászon kö-tényt. Végül a kazánházba kerültem szenesnek. Az udvarról vastalicskákkal hordtuk egy vasgaratba a kovácszszenet, s abból csúszott le a kazánok elé. Kemény munka volt. Ketten hordtuk hat kazánhoz. A kopasztónak és a műhelyfűtő kazánjainak. Zabáltak.

Délben forró raguleves, sült csirke rizzsel. Fizetés nyolc pengő, a Vörös Had-sereg által kibocsátott pénzfajtaból. Szállás a kecskelábú asztalokkal berendezett étteremben. Csak vacsora után.

Márciusban valahogy megfogyatkoztak a fűtők. A vasúthoz is visszamentek, akik onnan kerültek ide, más gyárak is befűtöttek közben, alig akadt szakember. Kérde egy művezető, tudok-e fűteni?

— Láttam, hogy csinálják.

Éjszaka rátettek a kopasztók kazánjára. Gondoltam, csak lapátolni kell, s huzatot neki. Éjfélkor jön a kopasztófőnök.

— Gőzt bele, lakáj!

— Nem akar égni!

— Mikor salakoltál?

— Sose.

— Salakolj, nemcsak a szemet kell rádobálni.

Salakolok, kihullik az összes parázs, elalszik a tűz. Bejön pár asszony, szidnak, hogy megfagy a kezük, csak vesztegelnek, kereset nincs, az idő telik. A lakáj istenit neki! Igazi fűtők jöttek segíteni. Taníttattak. Hogy csak szórva hintsem a szemet. És vizet rá.

Reggel bejön a gyári bizalmi, kiabál, hogy majd utánanézi, ki vagyok, szabotázs történt az éjszaka. Abban a kazánban két hónapja nem aludt ki a tűz!

Másnap betesznek söprögetőnek, tollcipelőnek a kopasztóba. Ezrével tisztulnak itt a csirkék, tyúkok. Honnét ez a töméntelen állat? A kedélyek lecsillapodnak. Napokig semmi sincs körülöttem. Asszonyok kacsintanak rám, kedvesek. Némelyik hazaival is megkínál. Reggelként pálinkát hordanak körül. Kezdünk összeszokni. Szolgálatkész ember voltam világéletemben. Ha valamit emelnek szemem láttára, ami nem asszonynak való, odaugrom. Nehéz vastepsikben mázsáljuk a tisztított baromfit. Kiveszem az asszonyok kezéből a terhet.

Az első napokban egyre lakájoznak.

— Hé, lakáj, gyere csak ide!

— Hé, a lakáj szakramentumát!

Nehezen ismertem rá az ilyen ízű kedveskedésre. Nem így nőttem föl. A prolik között ez nem csúfolódás. Közeledés. Nem mondhatták: drága Félixem.

A kopasztóban hatvan asszony dolgozott. Olyan gőzben, kettőt sem lehetett egyszerre látni. Mintha tejes vízben mozgolódnánk.

Fényes, vidám, kinti március vége. Ahogy hordom el az asszonyok keze alól a tollal teli badellákat, kigombolt katonaing van rajtam, benyúl ingem alá az egyik nő, nálam éltesebb személy, azon forró, vizes kezével.

— Hé, lakáj, de jó szőrös csöcsöd van!

Megkapaszkodtam. Még ilyet! Érintkeztem már pocsek szájú focirajongókkal, kik esőtől elmaradt mérkőzés helyett paráznaságokkal szórakoztatták egymást, de hogy egy nő, mint kezdeményező...? Nem. A mi köreinkben ez ismeretlen.

Annak az asszonynak kerültem is a tollasbadelláját. Amúgy olyan összezúzott-nak éreztem magam, mint a toronyból lezuhant bádogos. (Fóton lepottyant a toronyból egy bádogos. Csontjai átszúrták izmait, bőrét. Eszméletlenül volt a szerencsétlen. Katonák állták körül, könyörgött nekik, hogy lőjék fejbe.)

Egy este, vacsorázom a kecskelábú asztalokkal berakott ebédlőben, csak néhányan pislogunk a csirkebelső-paprikásra. El is szunnyadtam kicsit a csöndben. Azt éreztem, fázik a hátam. Behúztam a színből szalmazsákomat. Vacsora után lehetett ágyazni. Kabátom a takaróm, a gyártól kapott lószagú pokróc a lepedőm. Ágyazok, bejön egy asszony a kopasztóból. Ültem a szalmazsákon, fűztem a bakancsomat. Odaült az asztalhoz, kis bugyrából kenyeret vett ki, szalonnát, úgy tett, enni akar. Hetek óta ismertük egymást. Látásból. Ahogy a gőzben kivehettem, formás kis fekete prűcsök asszonynak tűnt, már nem nagyon fiatal. Szava soha nem akadt egy sem. De ha visszavitettem néki az üres badellát, megköszönte. Pedig ez nem volt szokás. Egy gyárban nem köszönik meg, ami kötelességből való. Nem úri kaszinó ez!

Kibontja csomagját, de nem tesz falatot a szájába, rám se néz, mintha csak magának beszélne:

— Magának nincs senkije, ugye?

— Nincs — mondom röviden —, s felfigyelek rá. Nem tudom, miért érdekli? Megbízta valaki, hogy tapogatódjon. Talán már köröznek is. Olvasom az orosházi újságban, a posta minden küldeményt fölvesz egészen Sopronig. Már körözhetnek is.

— Nekem sincs senkim — mondja az asszony.

— A háború... —, de nem hagyta befejezmem a mondatot, talán nem is tudtam volna.

— Nekem is a háborúban maradt a férjem. Negyvenkettőben jött meg a haláli papírja.

Úgy mondta, haláli. Magamban kijavítottam, talán halottit kellene mondani, vagy halottá nyilvánítási papírt. De nem mondtam neki.

— És ki mos magára?

— Magam. Itt lakom a gyárban.

— Szomorú az.

— Mint az élet.

— Az — mondta az asszony —, s megkínált a szalonnával. — Egyen, szívesen adom. Ez a csirke már unalmas.

— Idővel ráununk. De most nem bírnék enni, köszönöm a szívesességét.

— Nem zavarom. Jó éjszakát! — mondta, s kis csontos kezét idenyújtotta, én meg fölálltam a szalmazsákról. Meleg volt a keze, mutatóujjam érezte, hogy lüktet ütőere. Nem hittem, hogy proliasszonyok tulajdonságai, szokásai közé ilyen könnyed ajánlkozások is hozzátartoznak. Úgy tapasztaltam, csak pesti vagány nőknek, mulatóbeli bérceáknak a fogása ez. Ajánlkozni.

Még Teri se hagyta magát első, második kopogásomra. Tartózkodása saját tisztességének szolt-e vagy megrökönyödésének, azt a báró úr nem tudta meg, mert nem is kérdezte.

Másnap, hogy megyek a fekete asszony badellájáért, kezét ad. Jobban mondva a karját. Keze csupa vizes toll. Tudta, milyen utálatos abba belemarkolni. Nekem is olyan a kezem. Itt minden csupa vizes toll. Megtörültem a kezem, úgy fogtam meg a karját. Göztől fénylő arccal mosolygott. Szépnek tűnt. Takarékosan mosolygott.

— Van egy sikulai almám — mondta, s köténye zsebére mutatott. Elvettem úgy, hogy nem értem hozzá. A lehetőséggel vissza nem éltem, hogy míg zsebébe nyúlok, hát megérintsem a ruhákon át. Bennem ilyen reflexek soha nem mozogtak. Itt látom, az egyszerű emberek körében ez természetes apróság. Egy huncutabb badellahordó, parasztkalapos legény, meg-megcsúszik a betonra szóródott tollon, csinosabb menyecskek előtt, s mímmelt estében jól megölelgeti őket. Játékához annyit fűz: hoppá!

A mi köreinkben a közeledésnek más szabályai voltak.

Elvettem az almát, de mivel viszonzom? A gyár osztogatja a levestápot, román borsot, zsírszódát, szappant. Munkás fejadagban. Beleszámították a fizetésbe. De minek nékem a bors, a zsírszóda? Viszem az asszonykának. Azt mondja, kimossa érte a gúnyamat. Hagyja, kérem. Harapdáltam a nyelvem, hogy ne mondjam annyit, kérem. Az asszonynak mondtam:

— Ez a lakáj beidegzettsége. Az mondatja velem.

Az asszony intett, nem baj az. Ha valaki szépen beszél, az nem bűn.

Egészen megzavarodtam.

— Nem, kérem, kérem szépen, kérem, én magamnak kimosok vasárnap. Még elszívok egy cigarettát, megszárad a kazánok fölött. Rászoktam a dohányra. Osztogatják a gyárban munkás fejadagnak. Egész éjszaka szívtam. Nappal elég volt a gőz. Éjjel ébrenlétben otthon járkáltam. Kutattam apám, testvérem, sógorom sorsát. Három hónapja nem tudunk egymásról.

Különben ha nincs vér rajtam, éreztem, munkásnak lenni nem rossz.

Április ötödikén, úgy tíz óra körül, szépen süttött a nap az udvaron, egy hosszú hegyeset fúj a gyár, mint munkalefújáskor. Kitódultunk az udvarra, voltunk vagy háromszázan. Egy tűzoltólajt középtűt, háromszáz üvegphár a súrolt asztalokon, megtöltve lajtól eresztett sárga folyadékkal. Bornak néztem, s kapcsoltam a szcénát az újságbeli hadijelentésekhez: „Napokon belül Magyarország teljesen felszabadul a fasiszta iga alól!”

Egy lovas kocsin állt az üzemi bizottság elnöke, kozáksapkában a városparancs-

nok. Ismertük, gyakran megfordult az üzemben. Nekik is dolgoztunk. Először ő szólt. Pohár a kezében.

— Magyarországon vége a háborúnak! Hurrá!

Pohár a kezünkben, mellettem, talán nem is véletlenül, a kopasztóasszonyka. Magasba lendülnek a pálinkák, akkora kiáltás dörren, lélekből jövő, hogy engem is meghat. Aztán pirongatom magam. Mi közöm hozzá? Jelent az nekem valami jót? Semmi esetre! Ha rendeződnek a viszonyok, kiderül a legkisebb tolvajlás is. Két idegen katona és Teri tudja bűnömet.

A munkások puszkikóznak egymással, az Ivánokkal, Szergejekkel. Én is koccintok az asszonykával. Mondom neki:

— Ha én ezt megiszom, hát meghalok. Három deci pálinkát életemben nem ittam meg.

Megbántam nyilatkozatomat. Ki kérdezte tőlem? Az asszony fölpipiskedik, körülcsókol. De forró a szája, tüzes, mint a sebhely.

Bolond vagyok, mint egy sörrel megitatott fuvarosló. Mások is támolyognak. És osztják a repetát. Nagy a lajt hasa.

— Ma ünnep van! Menjetek haza! Holnap majd behozzuk a kiesést!

Az asszony megfogja a karomat, szelíden szól:

— Jöjjön el hozzám. Még dél sincs.

Nem volt bennem soha ellenállás. Határozott akaratom nem volt, mentem, amerre vitt a víz.

A gyopárosi út, ahogy kiszalad Orosházából, a szélső házak udvarai a mezőre járnak. Ott lakott tenyérnyi portán, háborús osztású telken. Kis fehér falú lyuk. Ácsolt ajtó rajta, pirinyó ablakok, de fehér belül is, mint a kórházi kórtermek. A falon cserépfeszület, rózsafüzér. Gyászkeretben egy parasztcarcú katona képe. Fekete papírral körülragasztva. A bakának óriás sapkáját csak a füle tartja. Az asszony látja, mire figyelek. Magyarázatképpen mondja.

— János, az uram.

Hallgattunk, míg asztalhoz ültünk. Kitette a levest, sült húst, amit szülei hoztak be Vésztőről. Bor is akadt. Kínált.

— Nem vagyok borívó.

— Pálinka is akad.

Ezután minden vasárnap ott ebédeltem. De úgy mentem hozzá, ahogy vendégségbe szokás menni. Ültünk, ő beszélt, én hallgattam. Eleinte nem kérdezte, ki is vagyok.

Május nyolcadikán megismétlődött az április ötödiki ünnep. Lajt, pálinka, lefúj a gyár. Üb-elnök, kozáksapkás parancsnok. A szónoklat most is rövid:

— Vojna kaput! Hurrá!

Örömben úszik az udvar. Bámulom őket. Tudnak örülni. Akkor éjszaka kint hálтам az asszonynál. Közben, már előző vasárnap láttam, hiányzik az ura fekete keretes képe a falról, a feszület mellől. Feküdtem az ura ágyában, akár az üzemben. Ó a magáiban. Beszélgettünk.

— János hengerőr volt Pipicznél, a gőzmalomban. Az olyan segédmolnári poszt. Hat hónapig éltünk együtt. Ennyi volt a házaselet. A házat János sikerítette legénykorában, sok almási iparostestvérei segítségével. Ez is jó. De milyen jó fődél. Hát, aki a semmivel kezdi?

Reggel úgy keltünk föl, ahogy lefeküdtünk. De dél óta tegeződünk. Megtegeződünk a borral.

— Beteg vagy? — kérdi az asszonyka, míg mosdunk.

— Miért?

— Úgy feküdtél, akár egy kórházban.

— De milyen jót aludtam.

— Váljon egészségedre!

Mentünk dolgozni. Egyórai gyaloglás a gyárig. Alig szóltunk. Mikor föl vesszük a kötényeket, azt mondja:

— Estére?
 — Kimegyek.
 — Mint a kórházba? Nem vagy te nős ember?
 — Nőtlen vagyok.
 — Mi a bajod?
 — Sok.
 — Szomorúság?
 — Az.
 — Vigasztaljuk meg egymást.
 — Sora is van annak, ahogy tőled tanultam.
 — Persze. Elígérkeztél valakinek? Várod, hogy jelentkezzen? Szétvert bennötöket a háború?

— Senkinek nem ígértem semmit.

Egész nap nem szóltunk egymáshoz. Közös bugyorban volt már a kenyerünk, szalonnánk, a csirke nem kellett a kutyának sem. Ettünk, hallgattunk. Este meggyünk az irdatlan hosszú utcákon, belém karolt.

— Ki vagy te, tulajdonképpen?

— Egy nagy senki.

— Az nem igaz. Valaki vagy, voltál, valakid csak van a világban. Nem úgy estél le a fáról, ahogy a bikkmakk?

— Egy semmihez sem értő lakáj.

— Az éjszaka idegenül beszéltél álmodban. Möszejő, mondtad, mádám. Ennyit értettem. Francia filmben sokszor hallani ilyet.

— Ó, a lakáj minden nyelven darál egy kicsit. Míg az urak kabátját földadja, a tálakat odakínálja.

Vacsorát tett az asztalra, de nem bírtunk enni. Úgy láttam, a szokottnál izgatottabb volt. És izgalma rámragadt.

Hátha mégis ráállították. De hát kopasztólányt állítanának? De kivel is csinálnák? A proletárhatalom úgy védekezik, ahogy tud! Olvasom az újságban. Nem is titkolják.

A kis buta proliasszonyka vagy játssza a magányost, hogy vonzódik utánam, vagy kitanították a huncutságra. Az ő világa ez. Az övéké. Neki, ha bekerített, úgy lehet — bravúr. Nagy fogás.

Megágyazott, kimentem még egy bagót elszívni, a kertek alól isteni mezőillatokat hozott a szél. De úgy éreztem, víz alatt vagyok, levegőt valami fél orrlukra rakott csövecskén kapok. Leláncolva a víz alá.

Egy szó kellene, és összeházasodna velem.

S Teri? Ha megtudja, bosszúból is földad. Neki is ígértem. Visszakerülhet. Megtetejézzem a bűneimet?

Lefekvéskor Boriska mindig eloltja a csüngős petróleumlámpát. Ahogy visszajövök, már ágyban van. A lámpa ég. Fűzöm a bakancsom.

— Eloltsam?

— Ne.

Várakozok. Hátha bolhát akar fogni. Nincs állat a ház körül. Se kutya, se macska. Mitől lenne bolha? A pici ablakok fölig letakarva asztalterítőkkal. Ezt nem szokta. Míg odakint szívtam bakacigarettával a májusi mezőket, befüggönyözött. Kiszáll az ágyból egy szál batisztpöndölyben.

— Nézz rám! Csúnya vagyok?

— Dehogy.

— De hát nézz rám!

— Nézlek.

— És?

— Szép vagy.

Elfogott a reszketés, valóságos rázkódás jött rám.

— Házasság nélkül ilyet nem lehet játszani, Boriska.

- Pap vagy te, a fogadalmad félted?
- Elpityeredett, dühösen elfújta a lámpát. Megalázza magát, és én hallgatom. De hogy is érthetne meg engem. Úgy véltem, egész éjszaka szíjog, mondom neki:
- Elmegyek, ha akarod.
- Hová mennél?
- A gyári strózsákra.
- Maradhatsz nyugodtan. Kinek ártasz?
- Így nem szabad elkezdni.
- Mi áll elébed?
- A sorsom.
- Tán eddig úgy éltél, mint a remete rák?
- Nem.
- Neked is meghalt, akid volt?
- Nem volt senkim. Senki állandó valakim nem volt.
- Vagyonod van, elásott kincsöd?
- Ugyan. Nem volt, nem lesz.

Egész nap hallgattunk. Este szó nélkül falatozunk, lefekvéskor elfújja a lámpát. Pedig vártam, hogy megint megmutatja magát.

A szegedi konzervgyárnak is dolgoztunk már ebben az időben. Naponta jöttek-mentek az autók. Ott is beállítottak egy láncszalagos kopasztósorot. Júliusban meghívták Borit csoportvezetőnek. Az első szóra indított. Kiváló kopasztónő volt. Kelelő. Oroszázi bérének a kétszeresét kapta. Megtárgyaltuk, hogy elmegy, s lefekvéskor akkor is sötétben vetkőztünk. A háza kulcsát nálam hagyta, ott maradtam a lakásban. Szombat esténként hazajött, mosott, főzött, takarított. Mesélt Szegedről, a gyárról.

Lassan magam is elhittem talán, mégiscsak beteg lehetek. Agyban. Születésemnél fogva.

Jó őszig így folyt az élet. A szombati vonatokhoz kijártam Bori elé, karonfogva mentünk haza. Különbözik egész héten magamban. És szóba sem hoztuk többet, ki kicsoda. Hogy ilyen tartósan Szegedhez ragadt, gondoltam, még valakiye akadhat ott Borinak. A terebélyes nagyüzemben az asszonynak megfutott az ázsiója. Az újságok írtak róla. A rohammunkás csapatvezetőről.

Egy szeptemberi szerdán, átállás miatt, munkaszünetet rendelt el az übe. Új gépeket hoztak Kőrösről, azokat szerelték a csarnokokba. Ötletszerűen fölszaladtam Pestre. Végre tisztázom helyzetemet! Csöngetek este Fikker Herminánál. Fönt volt a táblája. Törődött asszony nyitott ajtót.

- Mi tetszik?
- Fikker Herminát keresem.
- Én vagyok.
- Van önnek egy barátnője, Tanner Terinek hívják. Annak a sorsa felől érdeklődöm, ha szabad.

— A rendőrségtől?

— Dehogya. Oroszáziáról. Ottani ismerősei kértek, hogy mivel a háború során, tetszik tudni, elszakadtak egymástól. Volna-e hír róla?

- Tessék bejönni! Kínálni nem tudom semmivel. Mondja meg, ki maga?
- Nehéz pillanatok. Ismerhet az öregasszony? Sullát ismerhette Teritől?

- Oroszázi vagyok, gyári munkás. Itt az igazolványom.
- Elhiszem — mondta az öregasszony —, becsületes képe van.

A köszönömöt lenyeltem. De az öregasszony folytatta:

— Teri, szegény, Gordélius báróknál szolgált. Amikor a bárók német autókra elhagyták a fővárost, őt itt felejtették, vagy szándékosan itt hagyták, nem tudom. Mivel kenyérét elvesztette, beállt ápolónőnek. Különbözik tanult szakmája volt neki. Az ostromgyűrű bezáródásának utolsó éjszakáján az ő katonai kórháza is elszellett. Teriről nem tudtam a legutolsó hónapig. Most aztán két levelet is kaptam tőle.

Az elsőt még Stadlauból írta, a második Sinbachból érkezett. Ebben írja, hogy férjhez ment egy volt betegéhez, valami tartalékos hadnagyhoz, aki civilben fényképésmester. Már vettek ki műtermet, amerikai katonákat fényképeznek, jól megy az üzlet, sohasem térnek vissza!

— A báróékról nem ír? — kaptam mohón és óvatlanul a lehetőségen.

— Nem is említi őket. Elmentek azok mindenestül, az inasukat is vitték.

Mivel az ő kastélyuk is kórház volt, sok ismeretlen halott maradt a ház körül.

Örömben Pestről Szegedre siettem. Csütörtökön este jelentkeztem a munkásszálláson, Borinál. Egészen meghatódott. Kicsipekedett. Menjünk vendéglőbe vacsorázni! Volt Szegeden annyi kocsmá, talán Pesten sem több.

— Éppen csalni akartalak Szegedre. Dolgozzunk együtt. De ha nem akarsz, a szalámigyár, a lemezgyár, meg vagy tíz másik keresi a munkásokat. Eladom az orosházi putrit, nekem adott a konzervgyár egy zugot. Pince. Raktárnak használták, de száraz. Itt van már a kulcsa is.

Alig ettünk, siettünk megnézni a lakást. A pincét. Szomorú izzók csüngtek hitvány drótokon. Potyogott a falakról a mész, ahogy hó hullik télvíz idején. De azért öröm. Most csókoztuk meg egymást először.

A házassághoz Főtről kértem az anyakönyvi kivonatot. Küldték gyanútlanul.

Szegedre kerültömmel nagyot változott velem a világ. Siettettem lélekben is. Sullasándorkodni. Hisz ebben tán meg is bolondulok a végén, hogy ennyi felé tépdesem magam. Bárói mentalitásom életben hagyni, haragudni erre a világra, mosolyogni az asszonyra, Sullának lenni, és óvakodni a Sullá-sorstól? Nem megy egyszerre! Nem mehet sokáig. Zavart, fáradt, fásult, tépelődő voltam.

A vágóhídon dolgoztam, a fél marhát megkaptam vállra, vittem százméterekeket. És nagy pénzek. Ami különben nem izgatott. A pénz. A sullasághoz elég. A báró-sághoz kevés. Naponta vitatkozom magamban. Mért állítom ilyen kétágúra magam? Aki Sulla, legyen Sulla!

Bori úgy bánt velem, ahogy soha senki. Anyámat nem ismertem, akik dajkáltak, pénzért tették. Szeretőim pénzért szerettek. A legkitartóbbak is kellemesen, művelt test- és szexkultúrával, de szívből, csak Bori. Vele szemben is fölmerültek bennem ellentmondások. Ő valaki más szeret, aki nem én vagyok.

Idők múltával, mint törvényes urától, megkérdezte, végre is ki vagyok?

— Egy lelenc, Főtről. Szülőket nem ismerek. Tizenkét éves koromban egy báró, Gordéliusnak hívták, lovászgyerekek a fia mellé vett. Póni lovaink voltak, hozzá kocsik. A lovászfíú felnőtt, inasul szolgált a fiatal báró mellett. Voltam vele Párizsban, Londonban. Az országot bejártam.

Ami, Sullával szólva, igaz is.

— Évek kellettek, míg valamennyire begyógyult a kételkedés nyitott kavernája. Megvallom, igazán soha nem tudott teljesen befornni. Sok minden szaggatta. Még vágóhídi koromban kapok egy levelet Pestről. Okos levél volt, tanúsította, hogy valaki tudhat igazi mivoltomról. Értőn fogalmazott. Sulla Sándornak írta, tartalma úgy szólt: „Volt gazdája Kanadában él, érdeklődik az ön sorsa felől. Ha nem gyűlöli őket, írjon nekik. Itt a címük.”

Évekig nem mertem írni. Hátha csali az ügy. Közben munkahelyet változtattam. Negyvenkilencben az egyetem hivatalsegédekét kerestem. Kevesebb pénz ugyan, de könnyebben megkapom. A pénz nem érdek. A Sulla-igény a pincelakás szintjén mozgott. Negyvenedik évemet jártam, nem bírtam már úgy hátamra csapni a félmarhát, mint pár évvel korábban. Bori nem ellenezte a cserét. Szavakban nem volt pajzán ő sem. Hogy azt mondta volna: legalább több erő marad a szerelemre!

Fölkerülök a bölcsészetre, jut rám vagy háromszáz méternyi terület, benne az idegen nyelvek intézetei. Úgy kezeltek, mint Sulla Sándor szolgát, de a szolgálta sorsa is módosulhatott már, hiszen szombatanként a professzorok meg a beosztottak foci-mérkőzései mentek. Akkor még jól rúgtam. A francia lektor, Greene Henriknek hívták, teljesen bevett a kegykosarába. Bohócosan vidám tanár volt, kínált étellel, itallal. Kedveskedett. Olyan aranyosan ropogtatta a mi r-jeinket, hogy viszkett a

nyelvem franciául szólni hozzá. De inkább megharaptam. Ki tudtam volna magyarázni magam. Ahogy Borinak kimagyaráztam. De neki is mondanom kellett volna, hogy lakáj koromban tanultam. Én Orosházáról már olyan írással jöttem el, hogy rakodómunkás vagyok. Minek kezdem most újra lakásággal.

Ötvenkettő nyarán, a nagy vizsgaidőszakban, kegyetlenül sír egy lány a francia intézet előtt. Látásból ismertem őt is, ahogy még vagy ötven más hallgatót. És ismertem a vizsgadrukkot. De azt is csak látásból. Nekem nem kellett félnem a bukástól. Nem az eszem vagy a tudásom miatt. Engem, mint focicsillagot, kérdezetlenül átengedtek, s az indexemre rá volt írva: báró. De drukkoltak a többiek.

Sír a kislány a francia intézet ajtaja előtt, mondom:

— Mi baja, szép lány? — mert az volt. Szép.

Néz rám, kék overallomra, negyvenkét éves képemre, mit is várhat tőlem. Kinéz a zsebkendőjéből, nagy könnyek csurognak fekete szeméből. A fekete szemek mindig megszongítottak, s bár nem voltam tolakodó, sullai mivoltomban különösen, percekig álltam, válaszára várva.

— Másodszor megyek zárhelyire, s ha most sem sikerül...

— Majd megy harmadszor! — mondom vigasztalásul. Nagy kedvem kerekedett, valahogy segítségére lenni. A szolgálatkészség hozzátartozott mivoltomhoz, mint emberhez az árnyék. Gondoltam, jól vagyok a lektorral, megkérem, ne gyötörje már ezt a lányt. De hát a foci révén való távoli szimpátia hogy is jogosítana fel ilyen kérésekre?

— Mikor ül le írni?

— Holnap reggel. Most az indexem szeretném visszakapni, hogy a dékánátus belebélyegezze az új érvényességi rovatot.

Kulcsom volt minden intézethez. Kutatok, matatok az index után. Gondolom, segíték, ha nem tölti várakozással az idejét, hanem készülődik a kis aranyoska. Mert az volt. Hogy így megsullásodtam, néztem is olyan szemmel a világra, ami ehhez illett. Néha hetekig beleéltem magam új mivoltomba.

Megtalálom az indexet a lektor asztalán, benne a másnap adandó tétel. Franciául: Rimbaud szimbolizmusa. Két óra.

Kérdem a hölgytől, legutóbb mi volt a tétele?

— Victor Hugo háborúellenessége.

— Hát most nem az lesz, kisasszony — súgtam meg neki.

Kisasszonyoztam a hallgatókat, meg uraztam, ha szóltam hozzájuk. Ők is engem. Magánbeszélgetésen figyelmeztetett a szakszervezeti titkár, hogy a munkám ellen nincs kifogásuk, de ne urazzam a professzorokat meg a hallgatókat.

— Elvtársazzam?

— Igen.

— De hát Mészöly professzor úr hogy lehet nekem elvtársam? Vagy Klemm Imre professzor úr, katolikus pap létére?

— Hát azok urak. De disztíngválni köll!

Na, jól van. Ezen nem múlik. Klemm professzort is megelvtársaztam. Nem bánta. Lehet, hogy keresztet vetett magára azután.

Kicsi jó soromban elbizakodtam már. Az ördög incselkedett velem. Nem bírtam megállni, hogy ezt a pár szót franciául ne mondjam neki:

— Holnap Rimbaud szimbolizmusából ír. Kap rá két órát!

— Ön tud franciául? — kérdezte vissza a kisasszony.

— Valamicskét. Mivel itt dolgozom, suttogtam titokzatosan.

— Beszélni én is jól tudok — mondta a lány —, írásban azonban hibákat ejtek. Bár furcsa kérés, nem győznék hálás lenni önnek, ha segítene.

— Nagyon szívesen. Mikor óhajtja? Én két óráig dolgozom.

— Nagyon hálás lennék.

Alig elmegy az indexszel, jön Henrik úr. Széles gesztussal kezel, megölel. Szeret ölelkezni. Mondom neki, meg kell vallani, persze magyarul mondom, tanár úr, utólagos engedelmével egy síró kislánynak az indexét érvényesítés végett volt szerencsém átadni.

— Jól tette. Nagyon okosan tette. Hanem volt abban egy szeletke papír. Azt is odaadta? Mert akkor módosul a hölgynek holnapi tétele.

— Nem. A papírt, engedelmével, kivettem, míg ő várakozott a folyosón. A szeletke az asztalon található.

— Nagyon helyes. Egészen rendes.

Elment az órára. No de, ha én Rimbaud-ból akarok okos lenni az aranyoska előtt, hát akkor készülnöm kell! Lássam is, mi található a tanszéki könyvtárban róla. Mondjuk nem is vagyok egészen járatlan a könyvek között. Számomra tán nem pusztá tárgyak, amiket időnként le kell porolni, a nyavalya törje ki őket. Hanem egész sorozat Rimbaud-tanulmány található itt. És önálló kötetek. Egészen elfelejtettem, hogy a takarításból két tanterem meg a csigalépcső várja a seprűmet. Csöngetésig böngészek, valami tájékozottságom legyen már, mi az, ami idevág.

A szünetben azt mondja Henrik:

— Sándor, kérem hozza el a csomagom, délben három napra utazom. Itt a villamosra való — s egy tízest nyomott a markomba.

— Köszönöm, de bérletem van. Nem fogadhatom el!

Ismerete már a szokásomat. Borraivalót nem fogadtam el. Nem a pincéreknek szóló kocsmai kiírás hatása alatt. Hogy: „Ne fogadj el borraivalót!” A Sullává lett báró nem bírta elvenni a pénzt. Hogy tartsam oda a markomat?

A későbbi esztendő egyikén, mikor már együtt dolgoztunk a kollégiumban, tetszik emlékezni, valamilyen puskás barátja küldött magának egy nyulat. A cemen-teszsák, amiben hozták, csupa vér. Azt mondja maga, fene szereti a nyulat nyúzni, s utána sörétet enni. Vigye haza, Sándor bácsi! Mondom, én sem szeretem a nyulat. Elküldött egy barátjához, akit W. Ricsinek hívtak. Ott lakott a szerb templom mögött. Viszem a nyulat. Csöngetek. Minden úgy kezdődik, hogy csöngetünk, vagy nekünk csöngetnek. A professzorné kinyitja az ajtót, mondom:

— Méltóságos asszonyom, szerencsém van egy nyulat hozni!

Az asszony halálra sápad, az ő ura is ettől a rendszertől kapta a stallumot, nem tartanak igényt a méltóságosi címre, és nem mondta, de elvárta, hogy a proliktól lakott új lépcsőházban ne hangoskodjak ilyen avatlan címzésekkel. De mintha épp engem várt volna, kivesz egy húszast, ide akarja nyomni. Bokázok egyet.

— Tisztelettel köszönöm, nem fogadhatom el!

Az asszony még jobban elréml, hogy talán keveslem a pénzt. Benyúl a zsebbe, és egy ötvenest nyújt felém.

— Drága méltóságos asszonyom, ne sértegessük egymást! — és elkezitcsókolo-moztam.

Mire visszaértem, magának már telefonon megköszönték a küldeményt, és föl-tettek egy kérdést, hogy csupa ilyen úri alakokkal dolgozik? Emlékszik?

Hanem Henrik elutazott, leülök az asztalához., irkálgatok kifelé a dolgozatba-valókat. Ha már lúd, legyen kövér! Két óra alatt öt, kézzel írt oldalt várnak egy zárthelyitől. Kimásoltam vagy tíz oldalra valót.

Bori egész hónapban konzervmesteri tanfolyamon tanul Pesten. Szabad vagyok. Megyek a filozófiai szeminárium termébe, ott már nem fordul meg ilyenkor senki. Mindjárt neki is ülünk, dolgozunk. Mivel Félix koromban sem voltam olyan nagy-képű, hogy a világ okosának mutassam magam, előhúzom a puskát, arról dolgozunk.

Ahogy leesteledik, összeállt a munka. Mondom neki, most úgy lenne szép, ha megtanulná kívülről a szöveget, s holnap fejből írta.

— Úgy lesz. Segédeszközt nem használhatunk. Még szótárt sem.

Sikert kívántam neki, estére el is felejtettem, hogy mit összejókodtam bolon-dériámban. A többször emlegetett hálája pedig éppúgy fölösleges, akár a borraivalók.

Negyednapra már az utóvizsgások is elszeleltek a folyosókról, nyári néptelen-ség az intézetekben, jön a lány. Fölzabadultan limbálja karján vászontáskáját, csinos, skót szoknyában, feszülő blúzban, csillogó szemmel. Messziről látszik rajta, hogy oui.

— Hogy háláljam meg?
— Örömmel tettem, semmi hála!
— Nem úgy van — mondja a lány —, ráér délután?
— De mennyire.
— Megvendéglém. Szüleim nyaralni mentek, vőlegényem a jövő héten érkezik. Egy teára. Ötkor.

Hétköznap ünnepős ruhát Sulla-koromban nem vettem még magamra. A bárónak minden napja ünnep. Jó ruhákban jár.

Csöngetek, minden így kezdődik. Zümmer nyitja az ajtót. Belül az óriás lakás kétszárnyas ajtói kitárva. Hogy elszoktam már pinceéletű koromban a nagy lakások látásától. Mint valami törzskönyvezett macska, úgy fekszik óriás pamlagán a lány. Pamlagos hölgyeim egész sorára visszaemlékeztem. Riasztó, hogy mindenütt minden egy kaptafára megy. A tanácsos lánya feküdt pamlagján, mikor magához hivatott, és feküdt Párizsban egy emigráns festőnő a pamlagján, nem különben a kocsiyáros felesége, mikor Félix felmehetett hozzá.

A lány leteszi lábát, köntöse szétnyílik természetesen, beszédes térdei rám mosolyintanak. Minden egyforma, mondatja velem a bolond báró, de Sulla nem tágit.

Ne vegye dicsekvésnek, egész héten odajártam. Már munkába menet ünnepösen indultam, s ahogy levágtam a seprűt, egyenest a lányhoz. Hálás akart lenni. Nem utasíthattam vissza, mint a borravalókat.

Távolabbról nézve, óriási pimaszság ez. Tudtam. De azért most is bárkinek szívesen segítek nehézségei leküzdésében. Ez úgy hozzám tartozik, mint emberhez az árnyék.

És talán a bölcsészekről indulok nyugdíjba, ha egy kellemetlen epizód meg nem zavar. Volt ott egy gonosz épületgondnok. A szolgahadak parancsnoka. Morgó, buta alaknak tartottuk, aki örökösen üldözött bennünket.

Bevásárláskor kézikocsival mentem utána, szedtem össze a textíliákat, takarítószert, mindent. Mikor teli volt a kocsi, a lakásához húzatta velem, s szedte lefelé róla, ami neki kellett. Törülközőket, függönyöket, zománccfestékeket tízkilós tételekben. Gondoltam, ez hülyének néz engem.

Azt mondja:

— Vigye föl a lakásomra!

Bámulok rá értetlenül.

— Mit néz, maga vad számár! Nem érti, mit mondtam?

— Értem. Csak eddig úgy tudtam, nem itt van az egyetem.

— Na, akkor húzza csak az egyetemhez, és rögvest jöjjön be az irodámba.

Bemegyek. Becsukja a párnás ajtót, túskebajszos szájaaprémjét kifordítja, rám ordít.

— Hát aztán, te deklasszált piszok, tán te határozod meg a cselekedeteimet!

— Honnét veszi ezt?

— Tudom, amit tudok!

— Hadd tudjam már én is.

— Ne játszd meg az agyadat, épp olyan álarcos vagy, mint én. Neked megmondom, nem szégyellem. Szövetségest keresek benned, te marha. És előlegezem hozzá a bizalmamat. Tudod, pajtikám, sokat kell énnékem ezektől ellopnom, hogy egy töredékét visszalopjam annak, amit elvesztettem.

— Semmi közöm hozzá, gondnok elvtárs! Ha magamnak nem lopok, magának nem fogok. Egyébként keresse ki a múltamat.

— Na, lesz rád gondom!

Másnap a rendőrség keresett, hogy az üzletben számla szerint vásárolt áruk közül, míg elhúztam a kocsit az egyetemig, kétezer forint értékű holmit elloptam. Nem tartóztattak le ezért az összegért. Vállalati jogász elé vitték az ügyünket. Kinek adott igazat? A tolvajnak.

Igaz, hogy akkor már ötvenhat föllazult első hónapjaiban éltünk. A lopás nem bizonyult rám, de „hanyagság” miatt elmarasztaltak. Akkor kéredeztem más

munkaterületre. Átettek magához. Magát is lesipuskásnak véltem, új lesisnek. Nem vettem észre, hogy lopott volna, de mivel én nagyon tisztátalanul éltem, igényeltem a tisztaságot.

Jó soromban, vagy elbizakodottságomban, mivel annyi szép lány között éltem, lesekélődtem utánuk. Bár Boriskát el nem hagytam volna, akármilyen lecsúszott bárondéért, de biz én lesegettem a lányokat. A fürdőhöz én főztem nekik a vizet. Lányos fürdőnapokon, titkot sem csináltam belőle, bizony bejárogattam megnézni, milyen a víz. Ki sikoltott, ki összekucorodott, mások csak nevettek, mikor megjelentem az öltözőjükben. De voltak vagány lányok, az újabb keletű parasztszépségek. Egy odafordult hozzám, ilyen betöréskor.

— Mi feslik, apucili? — kérdezte kajánul —, hogy ityeg a fityeg? — s megvakarásztta az állam alját — kuc-kuc!

Nem szégyellte magát. Azért panaszt sohase tettek ellenem, oktalan fűtő ellen. Egyszer betoppant Boriska, ahogy éppen lesekszek a lányok öltözőjébe, néztem, hogy jó-e a víz. Áll a hátam mögött az asszony, s ő is látja a sok meztelen lányt. Rámripakodott.

— Többet haza ne gyere! Ne is lássalak!

Két napig nem is mentem. Ő jött értem.

— Mit reszel az ördög? Komolyan vetted, hogy rádveszekedtem? Nézegesd csak őket, még valamelyik elővétet a vezetőségnél. Hogy jössz te ahhoz? Bezzeg, Orosz-házán? Micsoda szende kis nyápicocskának mutattad magad. Kinyílt a szemed!

Igaza volt. Kinyílt. Kezdttem Sulla Sándor lenni. Ötvenhat őszén, ahogy kezdődött a tanév, húzom a kocsit a Kálvárián a koleszba, mindenféle fölszerelésekkel. Mosdó, vécékagyló, seprűk. A járdánál lelép egy úr, megérinti a karomat.

— Félix, megismerse-e?

Nézek rá.

— Nem. Nem ismerem az urat!

— Ne hazudj, Félix, Valkó vagyok, Kassáról. Pajtás, a nyakamba!

— Ne haragudjon az úr, összetéveszt valakivel.

Elindultam, húztam a kocsit, jött utánam, fogta visszafelé, Félixezett veszettül.

— Ne marhaskodj már, Félix!

— Ha még egyszer megállít, szólok a rendőrnek!

— Ugyan, mit hülyéskedsz, a végén úgy maradsz, Félix! Én is bárócska voltam, s most, mint kiváló szakembert a cementgyárban briliánsként becsülnék.

— Akkor sem ismerem, és nem is érek rá bárósat játszani.

Természetesen ismertem, de nem tudtam, hogy mi történik mostanában körülöttünk. Ez egy nagy puff volt nekem. Amikor az én fajtám hangosan elmondja az utcán, hogy ki is volt ő, megéreztem, fordulat következik. Nem voltam én politikus. De némely dolgokat a bolond tán jobban megérezhet, mint akár száz okos. Éppen nemrég olvastam Van Gogh életrajzát.

A kollégiumban is nagy a nyüzsgés. Akár a méhkas. Akiket politikai ügyek miatt az előző években kizártak, most kerültek vissza az egyetemre, a tanév kezdetén. Spontán ünneplések. Egyik bölcsész a vállukon hurcolják. Különben ismertem a karról. Hitvány kis senkinek láttam. Valamit böffentett a DISZ-ben a faliújságról. Kivágták két évre. Most meg hejehuja. Hogy teremnek a hősök!

A báró persze, bőre féltésében, könnyen ledegradálhat bárkit, megvallom, annyi önkontroll maradt még bennem, hogy belássam. De azért lestem, mint paraszt a jégesőt: „Hát akkor lássuk, uram, teremtöm, mire megyünk ketten?!“ Tán örültem is, hogy megszűnik a szorongatgatásom. Megvallom, a magam számára más utat nem jelentett volna. Az álom, hogy visszaadták volna a vagyonomat. Még egy ilyen bolond báró sem merte elképzelni. És nem mozdultam. Különben is, csőcselékkel?

Mikor lejátszódott minden, és a nemzetőrség köldökig való szétszórt fegyverzetet hagyott a kollezs négy emeletén, végül emlékszik-e, kettesben maradtunk. Kitakarítottuk a portásszobát. Őriztük a házat. Valamiért meg akartam mosdani, viszem a vizet, és volt ott katonaszappan is, több, mint akkor az egész városban. Veszek egy szappant, beledugom a vízbe, érzem, hogy melegszik a kezemben. Gőzöl. Nézi

maga is, kitárja az ablakot, kivágja a néptelen udvarra, engem a földre szorít, és egy örületes dörrenés. Kiment minden ablak. A villany elaludt. Mikor levegőhöz jutottunk, órákig tátoztunk, nem hallottuk egymás hangját. Az első mondat, amit megértettem:

— Az istenit, Sándor bácsi, kicsi híja, hogy most nem a mennyországban parolázunk. Maga meg dinamittal akar mosdani?

— Kérem tisztelettel, bocsánatot kérek, soha nem voltam katona.

Talán azóta undorodtam úgy meg a szappantól, a víztől. Félek, hogy fölrobban. De ez azért szebb hozott bennünket. Ne vegye hízelgésnek. Sokat elgondoltam, maga ijedtében ki is szaladhatott volna onnan. Most nem állítom. Kérdezem. Ha tudja, hogy bujkáló báró vagyok, kiszalad-e? Buta kérdés. Bizonyos esetekben nem mérleget az ember.

Ötvenhatban kimehettem volna. A sógor repülőgyári mufti volt Kanadában. Apám is vele. Menjek a nyakára Borival? Bori nem jött volna. Azokat is elítélte, akik kimentek. Kimentem volna hőszniknak, kocsit húzni, takarítani abba a világba, ahol törvényesen báró is lehettem volna? Minek? Engedik ott ranggal bolondoskodni azt, akinek pénze van. De a sógor sem használja a címét. Az ott nem számít semmit. Ha nincs vagyona, az csak csúfnév. Le kell tagadni. Mezítlábra kötött sarkantyú.

Hú maradtam? Azt hiszem, csak fölvettem egy formát, mint a sár, amikor a vályogvetőbe nyomkodják. Mai tartásom sem több ennél.

Ha elszámolok az igazsággal, nyugdíjas leszek. Megtisztult nevemet hordom, új személyi igazolványomban. És mint nyugdíjas, majd utazgatunk. Elviszem az asszonyt Kassára, Fótra. Megmutatom, merre is ténfergett az ő bolondja. Még nem tudja kilétemet. De ezen a nászúton, remélem beleszokik újra a régi sorsába, mikor még Sulláné volt.

Nézze, kivilágosodott. Megismétlem, továbbra sem kívánok öntől semmit. Sor-som fordulásáról alkalmasint jelzést küldök.

Több mint másfél év eltelt, a találkozást emlékezetemből kiverte az idő. Pár hete nyílt lapon Gordélius Félix közli, hogy szívesen lát Kruspér utcai lakásában.

Egy pesti utamon, visszaindulásomig jó két órám maradt. A Kruspér utca közelében végeztem. Fölugrok a címre, Boriska néni fogad. Már nem ismer meg.

— Sándor bácsit keresem!

— Jaj, Szegedről, ugye? Ilyenkor, négy körül barátaival kvaterkázik a Gellértben. A bejáratnál balra van a törzsasztaluk.

Sullán fiatalos kockás kabát, porcelánnadrág, propellernyakkendő, bodorított haj. Fröccsök az asztalon, és három ismeretlen férfi. Sándor megölelget, meg is csókol. Sose tette.

— De jó. Bemutatom barátaimat!

A nevek zümmögések, a foglalkozások tagoltan ejtve.

— X, nyugalmazott cipőpucoló.

— Y, nyugalmazott vállalati éjjeliőr.

— Z, nyugalmazott lottóárus.

— Foglaljon helyet!

— Megy a vonatom!

— Mindig az a rohanás?

— Nyugdíjasnak a jó. Mindenre van idő.

— Van. Fröccsözünk, ha óhajtja, igyon velünk.

— Nem élnék vele. Csak azt akarom megkérdezni, hogy fordult a sorsa, Sándor bácsi? Könnyebben jön számra ez a neve, s engedélyem is van hozzá. Nem?

— A sorsom? Huszonöt éven át folyamatosan elkövetett okirat-hamisításért tizenhat hónapot kaptam, amit a vizsgálati idővel kitöltöttek vettek.

Kétszer megöltém Sullát. Azt elévültnek tekintették.

— Hogyhogy kétszer?

— Egyszer erős fölindulásomban, valóságosan, önvédelemből. Másodszor most, hogy visszakaptam a régi nevem, hosszú megfontolásban újra. És nyolcezer forint kártérítés az SZTK-nak. A valóságos Sulla hat hónappal öregebb volt, mint én, így jogtalanul vettem föl nyolcezet.

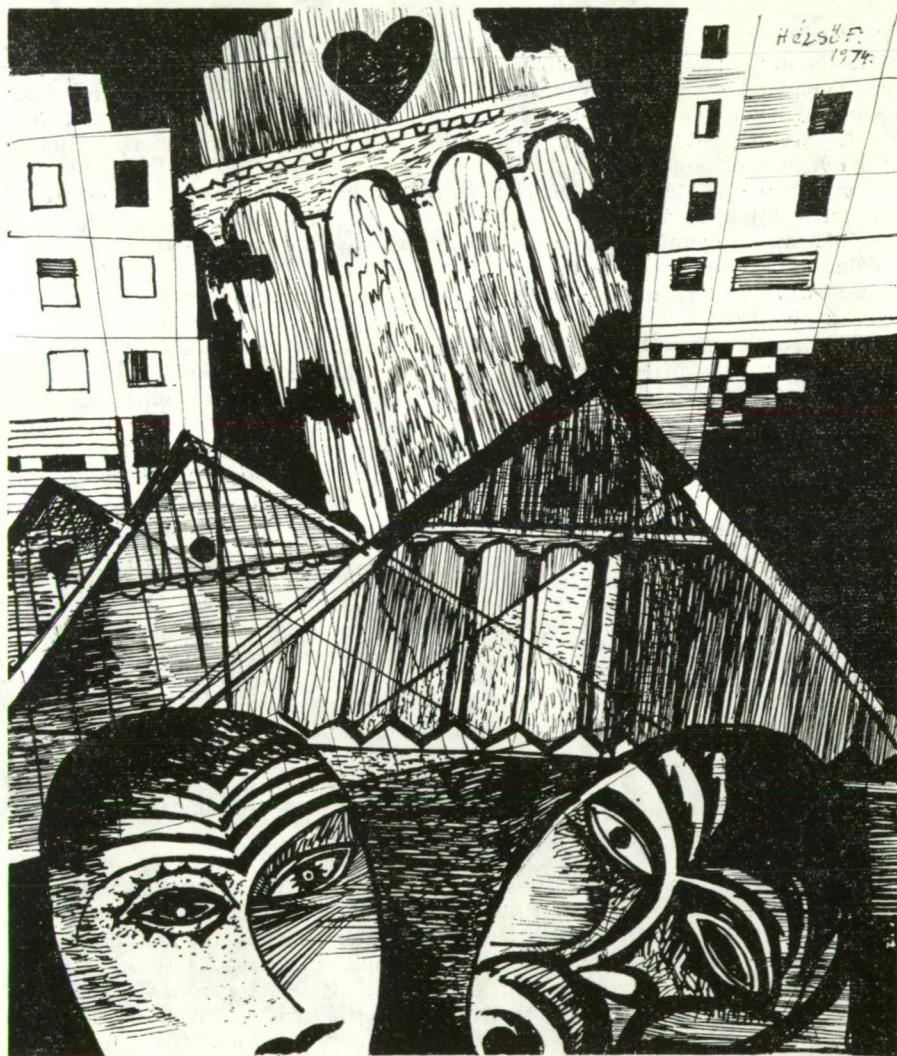
— Most akkor teljes a boldogság?

— Amennyire csak lehet.

— Firkálgató ember vagyok, megírhatom?

Néznék rám, mint sas a sündisznóra.

— Minek tart engem? Talán csak nem vagyok akárki? Ha akarom, majd megírom magam, elvégre...

FÉJA GÉZA

Gion Nándor

Először legfrissebb regénye került kezembe, a *Virágos Katona*, azután következett a többi. Csupán annyit tudtam írójukról, hogy ugyanazt gyötrődte végig férfikora elején, amit én, őt is árván maradt csecsemő sírása, majd gügyögése tartotta életben. Egyik műve elején ott az ajánlás: „Idának nagyon későn, mert ő már meghalt.” Későn, nagyon későn. Negyvennégy esztendeje hangzik ez bennem is, akár a lélegzárás kongása.

Első regénye (*Kételtűek a barlangban*) a Symposium-könyvek tizenkettedikje. A bácskai avantgardistákkal indult, bár, úgy hiszem, teljesen sohasem lehetett azonos velük, mindennemű irány vagy szekta eleve szűk volt néki. Első regényét abszurdnak is mondhatjuk, de tegyük hozzá, hogy a legjobb fajtából. Mint mindennek, az abszurdnak is vannak „szentjei” és „kofái”, átszenvedői és kozmopolita ügynökei. Az abszurd lehet viaskodás a század ellentmondásaival csakúgy, mint saját rémeinkkel, a bennünk lakozó szörnyeteggel, de divat is, üzlet is. Gionnál nem utolsósorban az új nemzedékek válságos közérzésének a kicsordulása volt, művészi rangú tiltakozás az eluralkodott verbalizmus ellen. Jelentőségét akkor látjuk igazán, ha számba vesszük, hogy az avantgardizmus valaha általában kiáltványokkal tiltakozott, Gion pedig művel. Ám, mindjárt első könyvében humorral és ironiával szemléli az abszurdra esküvőket, köztük van, de már túllépett rajtuk.

Ezek után aligha csodálhatjuk, hogy a regény vége felé meglepő fordulat történik, de csupán a regény szerkezetét tekintve feltűnő, Gion alkatát ismerve természetesen vélem. Az abszurdal eljegyzett társaság vezérlő elméje egyszerre csak csőd közeledését érzi, és merészen a valóságra kapcsol át. Társaival önvallomást írat, és a regény új égőv alá fordul, a realizmus jegyében folytatódik. Az abszurd ömlengés helyett áradni kezd a belső valóság, beszélni kezdenek a gének, rejtelmes vágyak hangzanak, egyelőre még ketrecben nyugtalankodó fenevadak hallatják hangjukat. Ezzel kellett volna kezdeniök, és ezzel kellene kezdeni mindent a világon.

De miként sommázhathatjuk Gion első könyvének jelentőségét? Nem írt ugyan szabályszerű regényt, de ismeri az embert, meglep lélektani látásának fejlettségével, még meglepőbb, hogy már a kezdet kezdetén történelem-bölcséleti távlata van. Egykettőre kibontakozott az avantgardizmus légköréből, és otthonosan mozog a valóság térségein? Vagy mindig „otthon” is volt, csupán kissé elkalandozott? Ha így történt, jól tette, mert izgalmas kaland részesei lettünk.

Második könyve (a *Testvérem, Joáb*) sokkalta szabályszerűbb regény, mégis az első folytatása, de most már nyíltabban és szélesebb hőmpölyllyel ábrázolja, hogy „mik vagyunk?”. Nos — az író szerint — átmeneti kor vagyunk, a keletkező új tele van a múlt hordalékával. Könnyen megállapíthatjuk ennek a folyamatnak az okát: Kelet-Közép-Európában nem ment végbe komoly polgáriasodás, ezért természetesen történelmi hiányérzet támadt, s ezt sokan visszakanyarodás útján és árán szerették volna betölteni, holott a polgári életforma már régen túlhaladottá vált. Nyílt történelmi szerepre nem volt erejük és bátorságuk, koncepció teremtéséhez

hiányoztak a képességeik, azt tették, amit egyáltalában tehettek: társadalom helyett önértékek társulásában gondolkodtak, az emberi közösséget pedig cinkossággá alacsonyították. Kifelé a farizeusság örök törvényei szerint éltek, befelé azonban — Gion nagyszerű meghatározása szerint — „sokistenhivők” voltak, harácsuk és ön-maguk mentése érdekében vészkijáratot csináltak minden irányban.

Senki sem írta meg ennyire nyíltan, ilyen bátran ezt a folyamatot anélkül, hogy a művészi ábrázolás szintjéről lefelé csúszott volna. Nem sablonokat mozgat, de az élet tényleges mozgását leplezi le, a társadalmi visszahatás és a nyomában járó emberi romlás természetrajzát örökíti meg. Azt sem titkolja, hogy mi következne, ha ezek a „sokistenhivők” több-kevesebb időre szerephez jutnának, sőt erről írja regénye nagy drámai jelenetét: a munkás oda zuhanna vissza, ahonnan véres küzdelmek árán fölemelkedett. Ugyanakkor azt is látja, hogy a munkásság történelmi tudatát és szerepét akkor se tudnák megtörni, és kivetné magából a fertőző idegen elemet. Gion ismét teljes írói hitellel ábrázol egy buktatókra és „jéghirdetésre” annyi alkalmat kínáló jelenetet. Nem is tehet másként, mert gyökereig ismeri a történelem logikáját, az ő szavára hallgat. A történelem logikája pedig nem csupán a pusztá igazságot jelenti, de az igazság fényét és esztétikáját is.

A legtöbb író életfogytiglan egy vagy két regényt ír, helyesebben néhány alap-típust variál, Gionnak eddig minden műve meglepően új ívású vállalkozás. Második regényének szigorú epikai kötöttsége után a harmadik (*Ezen az oldalon*) szinte föllazul, inkább novellafüzérként hat, de csakhamar észrevevesszük, hogy a „novellák” látható indákkal és láthatatlan áramokkal mégis egymáshoz tartoznak. A Keglovics utcában vagyunk, egyetlen házsról az egész „városrész”, folyó választja el a belső várostól, és elhagyott, öreg temetők néznek szembe vele. Romoda ácsmester háza előtt egy kivágott, görcsös ákácfatörzs mellé márvány sírkövet hurcoltak, itt ülnek esténként, ez a pihenőhely, a fórum, a „könyomatos”, a közösségi élet primitív, de tökéletes központja. Tarka népség lakja az utcát, ki tudja mikor és honnét verődtek össze, de itt vannak, és időnként egyszerre csak új emberek érkeznek, senki sem faggatja őket, legfennebb maguk mesélik múltjukat, vagy vigaszul kigondolt legendáikat. Élnek, látszólag mi sem történik velük, holott mindeniknek megvan a maga történelme, és nem is akármilyen. Gion csupa „megható történetet” mesél róluk; mert nyilván sajátoságos humanus kincsekre talált itten. Első pillanatra úgy tetszik, mintha Tersánszky „alvilágába” kerültünk volna, ám egykettőre látjuk, hogy tévedésbe estünk. Tersánszky „alvilága” kalandot és szabadságot jelentett, fanyar mosolyt és kacagást, vidám kézdörzsölést, majd huncut kacintást, elesettséget, de jóreményt is és életkedvet. Az ő vagányai annyit birtokoltak az országból, amennyit akartak. Azóta nagy fordulat következett: az „alvilágot” körülvette a civilizáció, és megkezdte lecsapolását, szétverését. Ami egy időre még megmaradt, mint a Keglovics utca, szűkre szabott, saját tengelye körül forgó, nyomott kedélyű világ lett, s halálharangként hallgatta a körötte dolgozó erőgépek zúgását. Mégis, ami a Keglovics utcában történt, a nép naiv eposzának utolsó hullámverése. Elemi emberi érzések és indulatok törtek fel, egy tűnő világ utolsó kirobbanásai és szelíd felsőhajtása. Még a félig hülye Sebestyén gyerekből is felszakad egy tündöklő emberi érzés, és egész lényét előnti. És a Keglovics utcába jut az öreg Madzsgáj, ő a leghalkabb, legcsöndesebb, holott senki sem tagadhatja meg tőle az emberi nagyság jegyeit, ám „odafönt” mégis megtagadják — vagy elfelejtik? De szóljunk előbb a történelem emberi avarjáról.

Minden nagy emberi átalakulásban, tehát korszakot teremtő drámában a kezdet kezdetén előtérbe jut egy réteg a forradalom jegyében, de különféle szenvedélyek és indulatok kirobbanásaként. Nemsokára éppen a forradalmi haladás kezdi selejtezni őket, sokan hullanak útfélre, vagy vesznek a mindennapok szürkeségébe. Gion második regényében mesterien jellemzi ezt az emberi „avart” Opattól, a megkeresedett lelkű pincértől és hajdani rendőrfőnöktől a hasonló szerepet játszott II. Török Ádámgig, aki régi tévedéseit valaminő zavaros újsütetű idealizmussal, tehát újabb tévedéssel szeretné jóvátenni. Ezeknek a figuráknak Madzsgáj volt az „ellen-

képük". Őt nem az átalakulás kezdeti „nagy zavarosa” vetette fel, „kopott egyenruhában és szakadt bakancsban érkezett haza, de századosi rangjelzést viselt”. A hegyekben harcolt, majd visszatért a síkságra, és ő lett az „ecce homo”, ismét emberszabásúvá tette a földet. Egyszer azután nagyon elfáradt, és a hálás utódok, akik az általa teremtetett rend és igazság világát élvezték, olykor haszonélveztek, a Keglovics utcába adták gondozásba. Furcsa házba került, amolyan megtűrt találkahelyre, de az öreg Madzsgáj szobája, ahonnét nappal a temetőket, álmatlan éjszákakon pedig a csillagokat nézte, az emberség profán temploma lett. Utolsó útját egy irgalmatlan apához tette, megtévedt leánya befogadásáért, azután egy csöndes éjszakan elaludt örökre. A Keglovics utca nem jelentette elhunytát a hivatalosoknak, saját halottjának tekintette, úgy temette el. Kaphatott volna-e külön jutalmat? Aligha, mégis félelmetes dolog, hogy „történelmi avar” lett belőle is, holott az ő hagyományából sarjadhatott volna az annyiszor emlegetett új élet. Egy igaz embert jellemzett Gion? Lényegesen többet tett: emlékművet emelt annak, akit szívesen elfelednek, holott a nap minden órájában gondolnunk kellene rája. És — adassék ezért bocsánat — de az ilyen művészi emlékműveket tekintem valódi közéleti irodalomnak, nem pedig a többé és kevésbé leplezett lólábakat.

Gion „megható történeteknek” nevezi a Keglovics utca lakóinak életrajzát. Meghatóan szerény, mert könyvében humánus mélyfúrások sorakoznak. Harmadik könyve befejezett mű, ugyanakkor készülődés is a lényegesebből a még lényegesebb felé. Nemsokára csakugyan megjelent eddigi legnagyobb formátumú könyve, a Virágos Katona. A századforduló idejébe és gyökereihez tér vissza, talán azért, hogy nagy vállalkozásához segítségül hívja a föld alatti országot. Bácska azelőtt is izgatta íróinkat, Mikszáth erről a tájról írta talán legjobb kisregényét, *A mi örökös barátunkat*. Innét jött Papp Dániel, s holtig megélt volna ebből a tájból, akár Tömörkény Szegedből, ha pályája elején közbe nem szól a korai halál. A sűrű bácskai élet tartósan izgatta Hunyady Sándort, alig találkoztunk, hogy két nagy szerelmét, Kolozsvárt és Bácskát ne emlegette volna. Sokat tudtunk erről a tájról, városairól, polgárságáról, a híres bácskai nábobokról, a fekete szakállukat simogató kalugyerekről, egymással ölelkező és viaskodó népeiről. Valamikor az olvasó úgy gondolt Bácskára, mint a földi paradicsomra, ezt az ábrándot Gion fűtta szét, ő az első, aki tudtunkra adja, hogy mezei proletárok is éltek ama Kánaánban szép számmal, de annál elesettebb sorsban.

Nem csupán a bácskai élet volt sűrű, ez a könyv is az. Családtörténet, a folklór elemi feltérzése, messzire kalandozó társadalomrajz, egy falu krónikája, ugyanakkor egészen új híreket hoz a tegnapi parasztság belső tagozódásáról és történelmi tartásáról. Annyira sűrű írás, hogy a műfajt csakugyan újjáteremti, a Virágos Katonának saját regényarca van. Ám, kezdjük a népsorssal. A parasztság forradalmi mozgalmainak fészke Tiszántúl volt, Áchim L. András Adyhoz írt híres levelében pontosan meg is fogalmazta egy új Dózsa-forradalom menetrendjét. Annál feltűnőbb, hogy ez a forradalmi láz a szomszédos Bácskába nem csapott át. De ha már itt tartunk, tovább kell gondolnunk a kérdést: vajon a parasztság elnyomatásának legkeservesebb idejében miért nem gyúlt országos tűz, a Viharsarokéhoz hasonló? A választ Ady adja meg:

*Szüzek voltunk a forradalomnak
Magas, piros, hős nászi-ágyán.*

Igen, „szüzek” maradtunk, a nép nem termékenyülhetett nemzetté. Ha a parasztság mégis lázadozott, irgalmatlanul letiporták, legnagyobb és valóban forradalomra elszánt vezérét, Áchim L. Andrást „idejében” meggyilkolták, csoda-e, ha belső árvízként öntötte el a népet a történelmi reménytelenség? Ám indulatainak és düheinek valahol ki kellett törnie, ezért ellenségei helyett egymást marta. Irodalmunkban Gion mindenkinél különül festi meg ezt a folyamatot: faluja szegényparasztjai jó munkások voltak, de alig jutottak munkához, ezért semmit se vettek komo-

lyan, az életet sem. Ellenségeik helyett egymást verték és tiporták irgalmatlanul, megindult a nép lassú, de biztos öngyilkossága.

De Gion fölfedező hevülete itt sem áll meg, félelmetes tényeket közöl a parasztság atomizálásáról. Az úrend ezzel a talán mindennél pusztítóbb áfiummal dolgozott, és teljes sikerrel, még a szegényparasztságot is részekre szabdalta. A szenttamásiak a Zöld utca környékén, a Tukban laktak, de ha valaki egészen lerongyosodott, íratlan törvény kivetette a Tukból is, a Kálvária sorra költözött, és tíz körömmel kezdett kaparni, kapaszkodni, hogy ismét a Tukba juthasson, mert a szegénységen belül is az irgalmatlanság lett az úr. Erről írja Gion irodalmunk egyik legszebb társadalmi balladáját, Istenes Bibic Mihály történetét. Töménysége, hangvétele, félelmetes realizmusa Arany Bolond Istókjának csöszkunyhóját juttatja eszünkbe. Bibic Mihály istenességbe takargatja folyamatos bűnözését, emberállati szinten tartja édes gyerekeit, hogy fölkapaszkodva majd embert nevelhessen belőlük. Mi várhatott arra a társadalomra, melyet ilyen hátborzongató ellentmondások jellemeztek?

Gion legújabb könyvében egyre szaporodnak a drámai képek: falusi szoba télen, a padlón gyerekek civakodnak, a kemence mellett asszonyok kötnek, az egyetlen petróleumlámpa alatt Szentigaz ül, a kései sámán, és jósol; embercsoport állja körül a kivándorlásra készülöket, de mielőtt elmennének, a „kis sógor” még egy kiadós verekedésbe akar bocsátkozni velük, mert a sorstárson ütött seb volt a „szép em-lék”, s győzte meg szegényeket arról, hogy izmaik is vannak. Amott „aranyvalutában”, főtt kukoricaszemekben kártyáznak; íme a magyar idill, a családi kör, a téli este a századforduló idején. És nem csupán ezekben a képekben feszül dráma, de úgy érzem, Gionban is. Epikája tele tényleges drámák csíráival, sőt vázlataival.

Igy élt a magyar szegénység Bácska zsíros földjén. A szerbeket akkori helyzetükben mély patriarchális érzés tartotta össze, a németeket nem kötötte elemi kapcsolat a földhöz, inkább iparra adták fejüket, és bár szívós küzdelem árán, de sikerült polgárrá huzalkodniok. De minő helyet foglaltak el, minő szerepet vittek a Gionok a falu életében? Erre annál inkább felelnünk kell, mert a Virágos katona többek között családregény is. A regény embersűrűjéből kiemelkedik egy férfi, Rojtos Gallai István, és a feltörekvő sváb molnárnak, Stefan Krebsnek a leánya, Rézi. Azt hiszem, Gion nagyszüleit jellemzi bennük, s költeménynek beillő emlékezést ír róluk. Hősök voltak, mert megszegték a falu irgalmatlan törvényeit, és győztek, mert szebb és boldogabb öregeket sohasem látott. Életükön és sorsukon keresztül mondja el Gion, hogy miként valósítható meg az emberi boldogság, a tiszta harmónia.

A Gallaiak vagy másfél századon keresztül pásztorkodtak, juhnyájuk után balagtak, ha idejük engedte, muzsikáltak, de nem furulyán, hanem citerán, és énekek kísérték. Ki tudja milyen mélyről és messziről hozták, de hűségesen őrizték ezt a népi kultúrincset. Valamelyik ős azután megunta a bolyongást a pusztában, a faluba költözött, darabka földet vásárolt, azt túrta. Egyik fia nem szeretett dolgozni, afféle paraszti Orfeusz lett, zenével és énekekkel szelídítette, ha nem is a vadállatokat, de az immár csaknem vadfává torzuló embert. Lakodalmakon, bálokon, ünnepségeken muzsikált, ebből élt. Rézi, a sváb molnár leánya pedig már süldő korában a Tuk parasztyerekeivel verekedett, tehát barátkozott, utóbb úgy dolgozott a malomban, akár a férfi, hiába verte az apja, nem ment feleségül a gazdag polgárfiúhoz, katonaszökevényét bűjtatott, s bár világot látott, Amerikát is megjárta, mégis megvárta az első világháborúból félig rokkantként hazatérő „paraszti Orfeuszt”. Sommá-san: Rézi a népben maradt, megfogta és kötötte a földnek talán legnagyobb ereje, az etnikum. Nyilván mindketten mélyebb emberi élmények és hajlamok szerint igazodtak, mint a falu népe általában.

Már azzal is kiváltak a többi közül, hogy emberszámba vették, és szívükbe fogadták Gilikét. A fiút kiskorában tette a partra apja, a vándorló halász, tovább evezett, és emberfia nem látta többé. Gilike ide-oda vetődött, végül a falu kanásza lett, s mivel senkinek sem kellett, mert kivetette őt az emberi világ, külön világot

teremtett magának, hogy egyáltalában élni tudjon. Hősöknek nevezte ki az ujjait, jobb kezén a jók foglaltak helyet, a másikon a gonoszok, akik szüntelen üldözték, fenyegették Gilikét, de az igazak mindig győztek és külön világba mentették. Rézi szíve megesett Gilike láttára, meghallgatta meséit, barátjává fogadta, sőt egy bibliai szépségű jelenet folyt le közöttük. Rézi le akarta vágni Gilike elhanyagolt körmeit, de csupán a jobb kezén engedte, a gonoszok maradjanak csak csúnyák. Ez a kivetett gyerek példázta, hogy az ember a világe is, világanyánk ment meg s vesz ölébe, ha mindenki elhagyott, de az emberek azután róla feledkeznek meg legkönnyebben. Gilike sorsa magyarázza meg azt is, hogy miért születik újjá szüntelen a folklór: elemi hiányérzéseket tölt be.

De Rojtos Gallait egy másik döntő élmény is átjárja: a virágos katona a Kálvárián. Ez a többivel ellentétben sárga virágot visel a mellén, mintha különös rendeltetése lenne. (Voloskóban írom ezeket a sorokat, s ma este felé földbe gyökeredezett a lábam. Mint mindig, meglátogattam gyönyörű temetőjét, ciprusfái olyan mérséken nyúlnak az égbe, mintha halottjai indulnának boldogabb táj felé. Nyitva találtam a ravatalozó ajtaját, Szent Mihály lova üresen állott, mindössze egy fekete lepel borította, arra pedig sárga virágot hímzett valaki. Pusztá véletlen ez? Vagy jelkép erre felé a sárga virág?) A katona Jézust korbácsolja, de úgy áll ott, mintha nem volna jelen, s bár üt, de tulajdonképpen nem üti. Mindenki szenved a Kálvária képein, Jézus csak úgy, mint a püriékek és a farizeusok, de ő boldog. Mintha bizonyosságot tenne, hogy más dimenziók is vannak, az ember pedig messzebbre nézhet, mint ameddig szeme ellát. A virágos katona megtanította Gallait, hogy beléphetünk a mesébe, konkrétan megfogalmazva: lelkiállapotot válthatunk. Ez pedig távolról sem jelent elszakadást a valóságtól — hiszen Gion időnk egyik legkülönb realistája —, de robbanásszerű tágulását. Rojtos Gallai helytállott, makulátlan maradt a hétköznapiakban, ezért elnyerte a legfőbb jót: megláthatta az „ígéret földjét”, a határtalan életet, mint Bulgakovnál a mester és Margarita. Az élet honfoglalása megy végbe a szenttamási Kálvárián? Valóban, Rézi itt fogadja meg a legénynek, hogy a népben marad, nem kapaszkodik fölfelé, és megtanítja táncolni, jövődő örömek ritmusát kelti fel benne a virágos katona színe előtt. De több is történik, Galai beavatja Rézit a mesébe, a Kálvária-hegyre így hallik fel a lét örök meseinek a zúgása.

Gallai pajtása I. Török Ádám (nem azonos a történelmi avarba hullott II. Török Ádámmal), mit sem olvas ki a virágos katona tekintetéből és tartásából, ellenkezőleg, a közelében üldögélve eszeli ki rablásait és gyilkosságait. Ide jár, de Rojtos Gallai ellenképévé torzul, mert nem tud világképet teremteni vagy befogadni. Világkép nélkül pedig féltévé tőpped az ember, ha pedig nagy szenvedélyek élnek benne, bűnözővé torzul. Folklór nélkül nincsen teljes értékű emberi élet? Egyre több és külön író vall így.

Kitör az első világháború, s midőn Gallai hazatér, első útja a Kálváriára vezet a virágos katonához, de „a Virágos Katona elment a Kálváriáról. Ide jöttek a nyomorult jajgató emberek, és elűzték”. Az emberek előbb megtagadták önmagukat, azután jajveszékelné mentek a Kálváriára, s ekkor az történt, amit Móricz mond el egyik novellájában, bár más síkon, de ugyanolyan végzetesen: meghalt a mese. Ám, valamikor átvonult egy ifjú férfiún, az pedig Rézibe lehelte, és holtig melegítette őket, holtig fénylett bennük. Gion így emlékezik a paraszti Orfeuszra: „Micsoda öregember volt. A legszebb öregember, akit valaha ismertem. Napokig, hetekig, évekig mesélt nekem. Amikor haldoklott, nem engedte magához a papot, emiatt azután a pap nem akarta eltemetni. A pap helyett én szerettem volna gyászbeszédet tartani, de elbőgtem magam.” Igen, nem volt szüksége gyónásra, szertartásra, papra. A tételes vallások világcsődje idején a folklórhoz térünk, az őstudáshoz, a mélyek mélyéből fölremegő világérzéshez, ahhoz a kultúrkinchez, melyet az emberiség szüntelen s véres verejtékkel épít, és belső tüzeiben éget makulátlanná.

Erdélyben már a két világháború között nagy irodalom keletkezett. Szlovákia magyar kisebbsége nem bírt ilyen arányú virágzásba törni, de komoly értékeket adott. Bácskában sem hiányoztak kiemelkedő magyar írók, ám irodalmi élete lényeg-

gesen halványabb volt. Sokan szerették ezt a tényt az ott élő magyarok kisebb számával mentegetni, holott éppen Fábry Zoltán győzött meg mindnyájunkat arról, hogy egy kis törzs és halálra ítéltnek tetsző dialektus is adhat világirodalmi méretű írókat. A jugoszláviai magyar irodalom sohasem vergődött ilyen reménytelen helyzetben, az írók nyugodtan kereshették útjukat, de bizonyos kishitűség jellemezte őket, mintha a szülőföld, a nép, a tényleges ember ábrázolása feltétlenül provincializmust jelentene, holott a provincializmus oka sohasem az irodalom témáiban, de az író alkatában rejtezik. Sokáig vajúdott ez a kérdés, folyt a vita, mígnem Gion jelentkezése, tehát maga az irodalom eldöntötte. Pályája igazolja, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség is képes nagy irodalom teremtésére.

Parasztokról ír Gion? Szívesen teszi, de ugyanakkor minden társadalmi réteg életével szembenéz. A magyar néppel foglalkozik? Valóban, de nem csupán véle, tudja, hogy Közép-Kelet-Európában népek sokasága él egymás mellett, gyakorol egymásra hatást, életük nemegyszer egybe folyik, ez pedig csak növeli a nagy irodalom esélyét, mert egyre szélesebb humánus ölelésre biztatja az írókat. Gion sohasem tesz eleve megkülönböztetést nép és nép között, mindenkit közelről néz meg, gyökeréig elemez, tehát teljes értékű humánus mértékkel dolgozik. Szívesen ír falujáról, családjáról, közeli ismerőseiről? Ismét igenlő választ kell adnunk, de ezzel távolról sem válik provinciálissá. Tamási Áron Farkaslakáról írt mindhalálig, de falujából ablakot nyitott a világ felé. Gion tovább megy, hűséges szülőföldjéhez és népéhez, de gyökeret vert a városban is, az ipari munkásság és az értelmiség élete éppen annyira izgatja, mint a parasztoké, nem csupán saját népét szereti, de hazája minden fiát, s éppen ezzel a gyönyörű valóságmámmal győzi le a provincializmust, mert így mond újat az emberiségnek.

Nékem Léva, közelebbről Szent János puszta a szülőföldem, de éppen úgy ragaszkodom ifjúságom tájához, Esztergomhoz, alig van nap, hogy ne gondolnék Békéscsabára, olthatatlan nosztalgia húz Kolozsvár felé, otthon vagyok valamennyiükben. Bácska pedig? Bácskából származott az asszony, kit legjobban szerettem, aki törzsünkbe oltotta Bácska lelkét, sűrű, szép életét. Ha Szabadkán vagy Csantavéren járok, önkéntelenül az ő nyomát keresem, s egyre mélyebbre szívom a táj lelkét, életét. Egyre zúg bennem a felvidéki erdő, szent városom Kassa, hiszen négy kapuján függött egykor ösömnök — Caraffa parancsára — feldarabolt teste. De bennem zúg a jugoszláv tenger is, a tényleges csakúgy, mint a népek tengere. Voloskójában és az én drága Voloskómban ugyancsak otthon vagyok már, befogadnak, mindig mosollyal köszöntenek, s van-e nagyobb dolog e világon az ajándékba adott emberi fénynél és melegségnél? Az öreg kis halászváros végén pislákoló kiskocsmában pedig esténként a munkából hazatérők isztriai vörös bor mellett különös keveréknyelven mesélik életüket, és csodálatosképpen mindig megértjük egymást. Úgy viselkedik mindenki, mintha idők óta ismernők egymást, vagy valaminő mélyen rejlő rokonság mozdul meg bennünk?

Mindig csodálkoztam, hogy Herceg János mellett alig nyúlt magyar író ehhez a sűrű bácskai éléhez, a sokféle népek, köztük a mi életünkhöz is. Gion megtette végre, és elindult a nagy irodalom felé, sőt a Virágos Katonával az első csúcsot már meg is hódította. Nékem pedig könyvével örök útítársat adott.

Volosko—Óbuda, 1974. szeptember 6.—október 15.

Utassy József

A hatvanas évek közepe táján jelentkező költőnemzedék legmarkánsabb karakterű egyénisége. Különös, hogy lírájának megkülönböztető jegye az első pillanattól kezdve a természetesség volt. Vállalta önmagát és a világot olyannak, amilyennek látta, érzelte. Üde, közvetlen hangon beszélt ki legbensőbb élményeit, vágyait, törekvéseit. S ugyanilyen természetességgel szembesítette magát a világgal. Költői szemléletének jellegzetessége a közvetlen, empirikus élmények iránti fogékonyság volt. Merte vállalni a fiataliságot végtelen pillanataival együtt. Első kötetének világa azért tág, mert a költői szó a végletek közt jár: az extázisos lobogás és a világ gyarlóságának számbavétele, a fiatalember költői és emberi tehetetlenségének és nagyot akarásának bevallása jelzi a piros és fekete színeket. A *Tüzem, lobogóm!* (1969) a készülődés verseskönyve. A versek világának feszültsége, szikrázó atmoszférája abból táplálkozik, hogy a világ tényeinek, az egyéniség létezési keretének szinte naturalista pontosságú és aprólékosságú megnevezése, póre néven nevezése egy aktivitásra predestinált költői énnel szembesül. A mozdulatlan, passzív, kisszerű tárgyi és emberi világ ily módon mindig kihívásként, akció indítékeként jelenik meg, s a verset éppen ez az aktív kapcsolat lendíti magasba. Ezért oly tág a horizontja már a korai Utassy-versek is. Naturalizmust és romantikát ötvöz. A versek nyugtalan lüktetése még ebben is életszerű; vállalja a szélsőségeket is: „térdig gazban jár, s ujjáról / mégis hétpettyes örömet röptet”.

A *Tüzem, lobogóm!* költője versebe emeli életének legmindennapibb eseményeit, élményeit is, de mindent az egyéniség célratörő önépítkezése állít koordináta-rendszerébe. A tények, konkrét élmények áltálal emelkednek önmaguknál nagyobb jelentőségűvé, hogy egy önmagát, helyét és feladatait kereső költői én idézi meg azokat irányjelölő, útmutató, fényes vagy komor csillagnak. Ez az igazoló, felhasználó gesztus olyan erős a versekben, hogy némelyeket megtévesztett: publicista tehetségnek vélték az eredendően poétaalkatú költőt. Pedig csupán arról van szó, hogy Utassy számára a vers az élet természetes része, annak tükre tehát, ami az ember, s ha egyéniségének legfőbb gondja az önmagára találás, a világnézetes emberség, a társadalmi érdekű, eredendően közösségi célzatú törekvésekben való megtalálás, akkor a versek világa sem lehet más, hiszen a korai Utassy-versek élményközelsége szinte kivételes.

A közvetlen személyes élmények Utassy verseiben valamely lényeges aspektusuk révén ok-okozati összefüggésbe kerülnek a személyiség önmegvalósító hajlamaival. Utassy eredetiségének egyik fontos bizonyítéka ennek az aspektusnak a csak reá jellemző megválasztása, s az ok-okozati hálózatnak csak reá jellemző evidenciaszerű megmutatása. A kötet címadója szerelmes vers: *Tüzem, lobogóm!*, s a korai versekben gazdag virágzását láthatjuk ennek a motívumnak. Játékosság, természetes erotikus hajlamok, olykor sután botladozó rajongás-vallomás váltakoznak, a motívum elkülönítő lényege azonban az, hogy Utassy számára a szerelem gazdagító, naggyá, teljessé tevő hatalom, az élet lobogó teljessége, amelyet vállalni kell, ha a szerelmet vállalja: „Élek-halok a fényért, / éj hát gyönyörűm, lángolj! / Tüzem, lobogóm vagy már. / Lobbantsd rám ifjúságom!” Egy egyéni módon választott igekötős ige tágitja gazdag jelentésűvé a szerelmi vallomást: „lobbantsd rám”. Micsoda gazdagság egyetlen képben! Benne van a teljesség szépsége, ígérete, s benne van a szégyenkezés is arra az esetre tartogatva, ha a költői én nem vállalja az ifjúság, a szerelem, az emberi maximumok követelményeit. A „rlobbantás”-ban benne van a szemrehányás gesztusa is, de egy ilyen elragadtatott vallomás végén mi más lehet

ez, mint aktivizáló ösztönzés, ráébresztés azokra a minőségekre, melyek nélkül a szerelemben is szegyenkeznie kell, melyek kiteljesítése emberi kötelessége.

Személyes élmény izzik elevenen az árvaságmotívum mögött is: Utassy József édesapja a második világháború áldozata lett. Akkor történt még ez, amikor a fia járni tanult. A közvetlen oka pedig az volt, hogy egy német közlegény többre nézett egy abrak zabot, mint az édesapa életét. Az árvaság, az apátlanság motívuma elég gyakori Utassy költészetében. Asszociációi gyakran kapcsolódnak a legváratlanabb tájakról is az apa halálához. Áthangszereli, a veszteséghez kapcsolja a látszólag másféléen indítású verset is, s utána már ez teljesedik ki, elejti az intonáló motívum másféle lehetőségeit (*Ragyogásban*). Szerelmes versben is militáris jellegű költői képek jelennek meg, „zöld aknára lép a madár / Kilőtt harcokcsik a sziklák / napsugár-sorozat ropog”. Az árvaságmotívum is leggyakrabban azáltal kap tágabb érvényű funkciót Utassy verseiben, hogy a költő önépítkezésének viszonyítási rendszerébe épül bele váratlan és természetes spontaneitással. A chorijambusok tavaszt ünneplő gyors pergésű idillfestésébe szinte váratlanul ugrik be ez a motívum éppen akkor, amikor a költő a külső festés után, önmagát szembesíti a boldognak bemutatott világgal, saját boldogságát keresi. Az emberséges élethez való jogát árvaságával, s annak következményeivel perli: „Emberül élni / végre hiszen / azt se tudom hogy / élve talán? / hova temették / édesapám”. A vers ritmusa is az élményhez igazodik: a gyors pergés kétszer törik meg egy-egy pillanatra, a hangsúlyos helyen szinte megáll a vers: az édesapánál, akit „FEGYVER ÖLT MEG”, s az édesanyjánál: „s anyám özvegy”. Az apa elvesztése — annak negatív szociális következményei révén — olyan finom szociális és morális érzéket segített felnőni a költőben, melynek birtokában rosszul érzi magát az álságok, hazugságok között. A májusi ünneplésen fehér ing asszociálja a hóban megfagyott apát, először csak a sorok mögött érezhetőn, majd egyre közeledően, míg végre a költő és a vállon veregető „veterán Vezércikk” közé áll az apa, aki a költőnek minden útján előtte jár, megóvjva a szimplifikálástól, nem engedi szemléletét a könnyű megoldásokban megnyugodni, figyelmezteti látszat és valóság elméleteire (*A Nagy Szavak körútján*).

Az apa emléke figyelmeztető, óvó, kötelességekre ébresztő erejű. Az indulat pedig, mely szaggatottá, darabossá teszi a verset, a szociális nyomor, a kisszerűségek s azok „szóvirággal” való elfedése ellen munkál. Ez a személyes élményekből eredő szociális érzékenység tágitja a közösség felé a spontán élményvallomásokat, s ezáltal mintegy kijelöli a költő legotthonosabb terepét. A nagy ívű szembesítés jellemző az ilyen témájú versekre is, de ezekben tovább távol a szemhatár: a személyes élmény elvi kérdéseket vet föl, történelmi és társadalmi igazságszolgáltatást sürget társadalmi értelemben. A költő önérdéke a személyes hang ellenére „dirib-darabra tört szét”. Az *ITT* széles panorámáját nyújtja ennek a nyomornak és kisszerűségnek, s a naturalisztikus részletességű, pontosságú bemutatást egyetlen gesztussal emeli számon kérő és felelősségre vonó erejűvé; a *Zúg Március* is ilyen számon kérő gesztussal idézi meg Petőfit. A márciusnak egész kis mitológiája van Utassy korai verseiben. Temperamentumos természete azt az életrajzi ténytet emeli predestinációs értékűvé, hogy márciusban született. Márciusi gyermeknek nevezi magát, de itt a március már a forradalmak évadát jelenti, a pusztulással szemben az örökzöld remények ígézetét, a forradalmak szabadító lendületét és hitét. Költői öntudata is innen táplálkozik. Annak is külön kis mitológiája van: maradhatott volna szülőfalujában, verekedhetne palóc legényekkel asszonyinakvalóért, de már kölyökkorában elköltött a kapufélfától „egy sárga kancát”, s azóta fogva tartja a nyugtalanság, s egyre beljebb csalja a rengetegbe „az iramló csodaszarvas-igazság” (*Monológ a pódiumon*). Nagy Lászlónak ajánlott szép verse szerint is „Pokoljáró Arkangyal” diktálja verseit. Ezek a mitologikus elemek csak költői keretével szolgálnak a feltétlen hivatástudatnak, mely Utassy líráját áthatja. Ez a hivatástudat, ez a költőiség egyre erősebben közösségi célzatú. A *Tüzem, lobogóm!* kötet verseiben még a személyes élmények, személyes érdekelttség van előtérben, de a horizont táulása a ciklusok sorrendjén is érezhető. Egyre inkább előtérbe kerülnek a nemzeti és az egyetemes hangsúlyai a személyes élménynek. A felelősségvállalás, a tár-

sadalmi, közösségi küldetéstudat lépten-nyomon szembetűnik. A kötet záróversében pedig programként fogalmazza meg a költő a „nézzünk immár nagyobbakra” elszántságát, 'szinte igazságtalanul leminősíti eddigi eredményeit azok erősen személyes jellege miatt, amikor új költői programot fogalmaz:

*Szólogathatsz már, Szerelem,
nevemet súgva százszor:
kitámolygok a mellbimbók
rengő holdudvarából,*

*és részegen, és józanul:
írnom kell! Addig írnom,*

*míg föl nem száll kék terhével
galambfehér papírom.*

Megvalósulásban, eredményekben is, de főként programban a *Tűzem, lobogóm!*-ban egy olyan költővel ismerkedhettünk, akinek legfőbb jellemvonásai közé tartozik az élményközelség, a szociális és morális érzékenység, a közösségi gondok vállalása, a nemzeti felelősség, a nemzeti jelleg vállalása, mindez egy friss hangú, indulatos, játékos és komoly költői énen átsugározatva, egyéniségének legbensőbb hajlamai szerint szólal meg. „Ahol mutál, ott is az élet üde lüktetése érzékelhető benne. S ez a titka, hogy szívesebben figyel rá az ember, mint sok költőre, akik talán nagyobb gondolati apparátust görgetnek, de sokkal gépiesebben és többnyire a csoda izgalmai nélkül” (Kiss Ferenc).

A *Tűzem, lobogóm!* után írott Utassy-versek azért jelentenek lényegesen új minőséget a költő pályáján, mert lírája ezekben gondolatilag elmélyült, s közben megőrizte a „csoda izgalma” is. Az egyéni élmények az újabb versekben egyetemes érvényűvé emelkednek, filozófiai összegzésekre képesítik a költőt. Hangja mit sem veszített frissességéből, lényegesen gazdagodott megnevező ereje. Komorabb lett, látása összetettebb, bánatosabb, de sohasem megadó. Most is őrizi a játékoság győzedelmes erejét, de számvetései már egyetemes összefüggések rendszerében készülnek. Különös értéke újabb verseinek, hogy a gondolati jelleg megerősödésével párhuzamosan erősödött a versek líraisága is. Korábban nagyon gyakran prózai, még többször epikus menetűek s csak bizonyos ponton felszikkraóak voltak a költeményei. Most megszapordtak a költői képek, intenzívebb, tömörebb, sugallatosabb lett lírája, de most is olyan egyértelmű, világos és határozott, mint korábban. Amit a *Tűzem, lobogóm!* költői programként hirdetett meg, azt újabb versei eredményként mutatják fel. Ha megjelenik végre oly érthetetlenül késlekedő második kötete, vitathatatlanul igazolni fogja a lényeges fejlődést, kiteljesülést. Arra is jó példa lesz, hogy nem törvényszerű ma sem az a megtorpanás, amit fiatal költőink az első kötet megjelenése után szinte kivétel nélkül mutattak eddig. Figyelemre méltó nyeresége Utassy újabb verseinek, hogy a gondolatiság erősödésével együtt erősödött költészetének közéleti és nemzeti jellege. A líra minőségi változásával mindkettőnek érvénye sokszorosára nőtt, hiszen újabb verseinek legszembetűnőbb jellegzetessége a konkrét élmények egyetemesítése, általánossá tágítása a konkrét élmény frissiségének megőrzésével.

Az apa értelmetlen halála motiválja az *Ismeretlen katona* című verset is, mint a korábbi költemények közül többet, de ebben a személyes élmény, az egyszeri esemény történelmileg kitágul, erős nemzeti színezetet kap. S a nemzetiből mindjárt az egyetemes felé nyílik meg a versvilág, mert a hősi halott katona örök áldozatjellegével tágul. A költő ezt a történelmi perspektívákban való láttatást leggyakrabban a magyar és egyetemes történelem és kultúra motívumainak átértékelésével és szuverén asszimilálásával éri el. Jelen esetben is: „Országok Sisakja! / Sisakok Izsákja, / regiment regrutám!” A vers következetesen végigviszi a bibliai motívumot

párhuzamosan a személyes fájdalom, gyász erősítésével. Az ismeretlen katonát „egy örült Ábrahám” vezényli, az édesapa sorsa Jézusával kerül azonosító párhuzamba: „Bükkszenterzsébeti senkim, Jézus krisztus: Apám, Édesapám!” A haza pedig „Istenre esküszik / s Pilátus piacán / harmincezüstködik”, miközben megtévesztett, „hadak útjára vert” katonája érte hősi halált hal. A vers érzékletesen mutatja, hogy Utassy-nál a kultúrélmények felhasználásában az átértékelés a döntő jelentőségű mozzanat, s ezáltal egy új, többárnyalutú prizma világítja meg a konkrét élményt. A bibliai motívumokat nem a Biblia logikája szerint, hanem saját mai értelmezésével használja fel: Izsákot nála nem menti meg az angyal, Ábrahám pedig nem a feltétlen hit ünnepeltje, hanem „örült”, fanatikus — rossz ügyek mellett, s végül Jézus megtévesztett, jó szándékú áldozattá lesz. A bibliai motívumokkal való távlatosítás így megnöveli, egyetemesíti a konkrét élménymotívumot, de éppen az átértékelés révén a hangsúly a személyes indítékon marad, a költő szinte ahhoz igazítja a Bibliát. A konkrét élmény így mégis átleng a történelemben, az időtlenben, az egyetemesben, megvallása eme vonatkozásrendszer révén sokkal intenzívebbé vált.

Utassy magyarságélménye, hazaszeretete Adyével rokon. Kemény bíráló, ostorozás és feltétlen szeretet, szinte szerelmes hűség jellemzi. Leginkább a féltés, az aggodás motiválja, de erős hangsúlyt kap benne a természetes, szinte ösztönös vonzódás is, mely leginkább a szerelmi érzéssel rokonítható. Ennek az ambivalens érzésnek az intenzív művészi kifejezése emeli a magyar hazafias költészet legszebb darabjai közé a *Magyarországot*. Szerelmes vers ez a hazához, de az Ómagyar Mária-siralom hangjaival indul és zárul, mert a siratás és a szerelmi vallomás egybesimulásából szikráztat fel megtartó erőt. Gazdag nemzeti hagyományt asszimilál a vers — az említett mellett népdalokat és népballadákat —, s ezek az ambivalens érzés két pólusát érzékeltetik — és simítják egyé. A vers lírai szituációja szerint a költőt a haza veszélyeztetettsége hívta vissza önérvényesülésének kényszerű kísérleteiből: „Hadak csillagporos Útján / pirosra vált kendőm, / pirosra vált kendőm”.

A különféle hagyományok alkotó asszimilálása annak természetes következménye Utassy költészetében, hogy a történelmet és a kultúrát folyamatában, történetiségében szemléli, hogy tudatosan vállalja a magyar irodalom nemzeti jellegének folytonosságát a saját költészetében. A nemzeti jelleg vállalása nem az egyetemes és az internacionális ellenében, hanem azokkal természetes egységben, dialektikus szétválaszthatatlanságban szólal meg verseiben. „Magyar vagy, mert lengyel a lengyel, / mongol a mongol és dán a dán.” Mai mondandóinak megtalálásához nyújtana segítséget a nemzeti hagyomány folytatható elemei, s érvényes tanulságai. Már a korai versekben is bőven akad példák arra, hogy a múlt tudása termékeny mai ösztönzés, összetettebb látásra, valamint cselekvésre kényszerítő erő lehet. A *Nagy Szavak körútján* a költő Segesvárra, Abdára és Balatonszárszóra gondolt mintegy ellenvetés gyanánt, máskor Dózsa kényszerítette a passzív szemlélődés megtagadására, mert úgy érezte, cselekvés nélkül ő harap elsőnek Györgybe (*Első év*). A múlt a jövőbe vezető utat építi költészetében. A gazdag tudás mai válaszok, mai problémák megoldásában segít. Az egyéniség szemléletét, belső törvényeit formálja a múlt, ezt jelenti az, hogy: „Előre hallom, amit mondok, / oly hangosan súgnak a csontok” (*Szemfedő föld*). Az ő követelménye az „EMBERNEK MAGYAR, MAGYARNAK EMBERIT!” mondandók megtalálása. A magyar költészet folytonosságának vállalása ezért nem gát, hanem progresszív ösztönzés az ő számára, hiszen a lényege erkölcsi irányulás.

A *Szerelem szélén* című versében vallja meg, mit jelent neki magyar költőnek lennie: „Mit akar itt ez a kéz a számon? / Csillagi csöndet emberi tájon?! / Hogy ami fáj, szótlannul fájjon? / Költő vagyok én: magyar költő!” A szerelemnek, családi boldogságnak is alapkövetelménye nála az, hogy ne gátolja semmiféle kötöttség az őszinte, közösségi érdekű szólásban. Ehhez kéri a szerelmes társ bátorságát. A bátor közéletiség és a szerelmi idill nem kizárják, hanem feltételezik egymást költészetében, s ezáltal is a magyar líra fő vonulatához kapcsolódik.

Ez az aktív és gátakat nem tűrő, megalkuvásokra, kisszerű idomulásokra erkölcsileg képtelen egyéniség nyilatkozik meg azokban az — egyre nagyobb számú — versekben is, melyekben ars poetica, helyesebben ars vita igénnyel szól. Kormos Istvánnak ajánlotta a *Tengerlátót*, de az ajánlás ezúttal is az elkülönülés gesztusában erősebb. Kormos István kötetének címadó verse, a *Szegény Yorick*, rezignált, kissé ironikus hangvétele ellenére is végtelenül keserű vers, az ember jelentéktelenségét, siratni valóan és kacagni valóan kisszerű igyekezetét nézi fölülről, ötszáz esztendővel továbbblendítve az időt, hogy a jelentéktelenség annál egyértelműbb legyen. Kormos versébe belejátszik a Hamlet ama jelenete, amikor Hamlet Yorick koponyáját tartja a kezében, és afelől érdeklődik, hogy vajon kié volt az valaha. Kormos verse önjellemzés, öntörpítés. Utassy *Tengerlátója* is önjellemzés, de éppen ellenkezőleg: az emberi méltóságra, emberi nagyságra, felelősségre ébredés verse, és ami a hatalmas emberi méltósággal összefügg: az emberi cselekvés verse. „Láttam a Tengert: nem hallgathatok!” „Látott a Tenger hatalmasnak ott, / s én láttam a Tengert! / Hatalmas vagyok”.

Ez az Utassyra oly igen jellemző vitalitás, bátorság, lendület egyáltalán nem zárja ki a pontos helyzetérzékelés lehetőségét. Csupán a cselekvés vállalásában nem ismert kételyt, de tudja az út nehézségeit is, s kész minden áldozatra, mert hisz az emberi cselekvés értelmében. Szinte filozófiai összegzése ennek a cselekvő, kiküzdött teremtménynek a Juhász Ferencnek ajánlott *Mindenség Déva-vára*. A cselekvő, teremtmény ember az alkotás pillanatában úgy érzi, teremtménye tökéletes, romolhatatlan az építmény. Az idő és a mű azonban mindig újabb erőfeszítéseket követel, hiszen „Mire a nap zenitre ér, / téglák pórusain átlát”. Az alkotás, a cselekvés minden áldozatot megkíván, a tökéletes jelenkori megközelítése is óriási áldozatot kér az élet bármely területén:

Mindenség Déva-vára:

VÉR AZ ÁRA!

Szabadság Déva-vára:

Vér az ára!

Szerelem Déva-vára:

VÉR AZ ÁRA!

Az emberi fejlődésbe vetett hit megvallásával zárul a költemény. Az egyénnek ebben a fejlődésben megvan a maga fontos szerepe: az ő maximuma a továbbfejlődés feltétele is. Látszólag paradox módon a tökéleteset teremtmény ember reménye az, hogy az utána jövők még tökéletesebbet fognak alkotni, annak ellenére, hogy ő teljes önmagát adta a műnek: „Reményben a bizonyosság: / Megérjük magunk elcsúszását”. A közösségi szemlélet és moralitás szép megvallása is ez.

A kiküzdött hit, a pusztulással, devalválódással, mindig indulattal, mégis nagy gondolati készütséggel dacoló költő újabb verseiből csak néhányat emeltem ki példa gyanánt. Ezeket vélem esztétikailag és eszmeiség tekintetében is Utassy lírájának pillanatnyi állapotára jellemzőeknek. Mindegyik mögé a fő vonásaiban hasonló költemények tucatját sorolhatnám. Melléjük pedig a másféle típusok nagy számát. Hiszen nem volt szó az *Akár a szarvasokról*, az *Ősziölágról*, a *Száll az énekről*... hogy csak a számomra legfontosabbakat említsem. Második kötet híján Utassy világképének megrajzolása, felvillantása nem is lehetett célom. Az említett példákkal csupán jelezni akartam, hogy meggyőződésem szerint Utassy költészete a magyar líra egészében is megbecsülendő érték. Fejlődésének íve oly egyenes, lírája olyan távlatokat jelez, lehetőségei olyan nyitottak, hogy a legnagyobb bizalommal és bizakodással várhatjuk nemcsak késlekedő második kötetét, hanem újabb verseit is. Olyan egyéniség ő, akit már nem lehet megkerülni, akivel számolni kell, akár szereti valaki, akár nem. Hiszem, hogy újabb verseivel maradandó értéket alkotott. S ráadásul olyat, amelynek közéleti nyeresége is kivételes.

Csoóri Sándor: Utazás, félálomban

Csoóri Sándor új — prózai írásait tartalmazó — kötetét olvasva, mindenekelőtt az a szembetűnő, hogy sokszínűsége ellenére is mennyire egységes hatást kelt. A változatosság tárgyban, műfajban, hangban egyaránt megfigyelhető. Szó esik benne filozófiáról és filmművészetről, építészetről és folklórról, vagy politikáról és szobrászatról éppúgy, mint nyelvművelésről, színészetéről, fotóról, versről stb. A keret többnyire kritika, műhelytanulmány, elmélkedés, de lehet műelemzés, monológ, portré is, előszó és megnyitó is. Sokféle változatban: a prózában írott költemény önfeledt idilliségétől az irónia már-már swifti komorságáig; a bujkáló mosolytól a szellemi tornák fegyelméig; a gondolkodás játékoságától a szenvedélyek méltóságáig. E gazdagság mégse barokkos jellegű, nem bontja mozaikokká a kötet logikáját, sőt inkább erősíti! „Makacs, hegymászó gondolatok tartják kötélen egymást párban. Szögek, kalapácsok, karikák — hallani a pontos és kimért ütések s a kidagadó halántékér lüktetését a mélység fölött. A sorok közti lélegzetvételekben céltudatosság és fegyelem együtt, veszély- és szabadságtudat egyensúlyban” — olvassuk a *Suttogások és mosolyok* című írásban. Az önmagunknak feltett első kérdés ez lehetne: miért van, honnan ered a benyomás a könyv kemény acélszemekből kalapált feszes egységéről?

Midőn Csoóri prózát ír, nem kisebb intenzitással teszi, mintha verset alkotna. Egész intellektusa bevetésével, mozgósításával. A próza sohasem mellékes, alárendelt jelentőségű megszólalási forma számára, hanem egyenrangú a verssel. Egy-egy írása — akár egy-egy költeménye — gondolkodás és létfelismerés egyszerre. A gondolatot nem sterilen, hanem a maga pszichikai közegében szólaltatja meg. Így például fontos fogalmi megállapításai vannak az *időről*, de hallja és látja is, amint fölmerül lapangásából s megtestesül „a félálom vetítővásznán”. Számára a megismerés nem egymásra épülő fokozatokban elnyúló folyamat, hanem rakétaszerű becsapódás, a szemlélet, gondolat és cselekedni vágyó akarat egyidejűsége. Gondolat és gondolkodás együtt. Felismerés és ökolbe szoruló kéz, dilemma és szorongás, eszme és lelkesedés egyszerre. Írás közben nemcsak az elvonatkoztatató képességét működteti, hanem a képzeletét is. Elviselhetetlennek érzi a „félállapotokat”: eszméit nem a ráció filozoferti bágyadtságával fogalmazza meg, hanem életesen. Gondolatai a keletkezésükkel összefüggő lélekaláallapothoz kapcsolódnak.

Csoóri prózája értekező-, egyszersmind széppróza is, telítetten mély líraisággal. E líraiság nem hagyományos: hiányzik belőle mind a túlcsonduló érzelmesség, mind a harsány pátosz. Felületi megjelenése inkább valamiféle sajátos ritmus, ahogyan történet és reflexió, rezignáció és szenvedély, logika és oldottság hullámozik, ahogyan metsző élű elemzés és képkinagyító képzelet váltakozik. Líraisága a lényeglátás: a gondolatpótló adatközlés mellőzése, a kiürült formák, szokványos közhelyek elvetése, az egyéniség szüntelen és friss jelenléte. Úgy tud egy-egy problémába szenvedéllyel belemarkolni, hogy elfogulatlan tárgyszerűségét egy pillanatra sem adja föl.

Az *Utazás, félálomban* a fojtott szó prózája. Nyelvezetére jellemző „a veretes fölény, mely fedezetét a visszafogottságtól kapja”. Feszültség van benne, amit nemcsak a *kell és lehet* dilemmája táplál, hanem az érzelmek nyugtalanságának és a gondolkodás fegyelmének kettőssége is. Így gyakori formája a párbeszéd (a monológ is csupán rejtettebb válfaja ennek) és a kérdések burjánzása. Szerencsés egyensúlyt alkot a gazdag asszociációtermő lelemény és a mértéket szabó rendteremtő igény. Súlyos, sűrített, ugyanakkor játékos és könnyed. Ha előzményeit keressük, két hagyományra is utalnunk kell: a magyar esszé legmagasabb színvonalára, Németh László és Illyés Gyula tanulmányíró stílusára — továbbá az erdélyi emlékiratirodalom nyelvi gazdagságára. Csoóri is képes rá, hogy szinte mondatonként fölgűjtse a meglepetés petárdáit; nem a mehökkentés öncélúságával, hanem a fogalom találó képi megjelenítéseivel. Nem elégszik meg a gondolat pusztá megfogalmazásával: „a gondolat társát, az életet” is mondataiba akarja sűríteni.

Az egységteremtő erők sorában mégsem a líraiság, a nyelv a legfontosabb, hanem a mindent átható, kiérlelt, újszerű látásmód, „a magatartás forradalma”. A kéréllhetetlen szigor, mellyel föllázad „az idegrendszer feudalizmusa”, továbbá az avantgarde pótselekvés értékű „kihívó nyeglesége” ellen. Az önmagával szemben belülről támasztott követelmény kíméletlen keménysége, mely egyaránt szembefordítja a művészeti árutermelés opportunizmusával és az önemésztő aszkézis álmegeoldásával, az időt pillanatok rabságává lefokozó kompromisszumos árulásokkal. A személyesség és bensőségesség őrzése az eltárgyasodó világban. A problémák iránti Petőfi-féle nyitottság. A konszolidáció szellemi állapotának elviselhetetlensége, mert a felelősségtudatot jobban edzi a bizonytalanság és fájdalom, mint az életforma nyugalma. A „csillapíthatatlan mozgáskényszer”, mert „az ember saját szabadságának terméke”, és „csak annak van értéke, amiről mi dönthetjük el, hogy mivé legyen”. A Veres Péter-i és Illyés Gyula-i példa követése: a „paraszt-Mon-taigne” hasznos, fegyelmezett írójellemének eszményítése; a „költészet Széchenyinek” idézése, aki „a hamleti kérdésekre fortinbrasi választ ad”. Egyszóval az igazság keresésének és kimondásának fanatizmusa.

Ars poetica- s programértékű írások ezek, a távlatosság és lényeglátás erényével. Közülük is a legfontosabbak: a *Születésnapí följegyzések*, a *Találkozásaim az anyanyelvvel*, a *Naphiány*, és végül, de nem utolsósorban a címadó írás, az *Utazás, félálomban*. Három gondolatsort jelzésszerűen ki kell emelnünk. Az egyik: a kultúra „rendszer, hajlam, örökség, kormányzó erő”, így modernsége elképzelhetetlen a népi műveltség jelenléte nélkül. „Egyre világosabban látjuk, hogy az új vallásként megjelenő technika-mámor, technika-igézet — a látszatok és lenyűgöző közhelyek ellenére hajszálnyira sem volt átformalóbb hatással a modern művészetekre, mint a néprajz, a népelettudomány — az ősi kultúrák általában. Hisz minél messzebbre pattant el az ember a jövő irányába, annál távolabbról érkezett hozzá visszhang a múlt időkből. A bálványozott technika ellenpontjaként megjelentek az őskultúrák lenyűgöző hatású bálványai. A jövő zajongó mítoszaival szemben a múlt kiérlelt mítoszai” — olvassuk a Korniss Péter fotótanulmányaihoz írott előszóban. A népi kultúra számára szinte a történelem szinonimája, „a történelmünkben máig hiányzó történelem”, melynek nem a divatja, hanem az ideje jött el. Szinte perzsel a vallo-más forrósága, mely Erdélyi Zsuzsa imádság- s babonagyűjtésének propagálásába burkolódzik: „Amit nem őriztek meg krónikák, holt betűk, följegyzések, kolostorok aranykönyvei, megőrizték a szájról szájra vándorló, eleven imák. Megint csak a nép ideg-raktárai, szív- és csontkamrái: a sok fájdalommal, a sok étellel és sok halállal megvert öregasszonyok; a lenézettek, a műveletlenek, a parasztok, a sár fekete madarainak látszó szegények, kikben a múlt idők tudása miatt gyakran hatalmasabban élt és lélegzett a történelem, mint nagynevű szereplőiben.” Elavulhatnak-e a történelmi kulisszák lebontásával a népköltészet névtelenségbe takaródzó Dantéi és Arany Jánosai? — kérdezi Csoóri. Válasza cáfolhatatlan: a bartóki modell egyetemes érvényű, nemcsak a zenére, de irodalomra és minden művészetre vonatkozik, így a népi kultúra folytonossága nélkül a szocialista műveltség virágzása sem képzelhető el.

Újraértelmezi Európa-tudatunkat is, hisz „már a lábunk nagyujja is elzsibbadt a folytonos ágaskodásban: olyanok akartunk lenni, mint a franciák, az angolok, mint a nyugatiak”. Okkal sérelmezi e viszony egyoldalúságát, melyben rejtve maradt Kelet-Európa értékes irodalma és művészete, sőt történelme is. A XX. századra aztán kitűnt, mily kétes hitelű a híres racionalizmus; nemcsak a színe, de a fonákja is megmutatkozott a két háborúban. Öntudatunk is megnőtt közben: ma már a kelet-európai „szenvédésfelhalmozódást” tartjuk annyira értékesnek, mint a nyugat-európai tőkefelhalmozódást. „A fejlődés szónak épp a nyugati fejlődés változtatta meg szótári tartalmát. Végérvényesen kétségbe vonta egyértelműségét” — írja. Az átértelmezés egyszersmind feladatvállalást is jelent: a „rendezni végre közös dolgainkat” József Attila-i parancsát. Kiheverni a jogsértő nacionalizmus súlyos betegségét, begyógyítani az anyagi és szellemi szegénység sebeit. Bartók művészete is e felismeréssel vált nagygyá: fontos fejezetévé „Európa harmadik újjászületésének”, mert Magyarországon Közép-Kelet-Európa kicsinyített mását látta.

Csoóri új kötete végül, de nem utolsósorban jelentős kritikai teljesítmény is. Kitűnő írásokban ismerteti pályatársai — Takács Imre, Szécsi Margit, Tornai József, Marsall László, Dobai Péter és mások — költői munkásságát. Kritikus eszménye az a fajta líra, mely „egyetemes érdeklődés, a jelen időt a múltba és a jövőre is kitágítja”. Amely nem benyomásokból, emlékekből épül, hanem kihívás és átváltozás. Nem kedvez a valóságnak, hanem a létet alakítja esztétikumává. Benne nem erkölcsi, hanem természeti érték a gondolat. „A költészet löki el magát leghevesebben az elraktározható tapasztalatok hombárfalától. Tapasztalatokat előz, új tapasztalatokat készít elő” — vallja meg a kreatív esztétika törvényét. Nem szűk specialistája az irodalomnak; kitekint a művelődés más színtereire is: az erdélyiekre, Kallós Zoltán gyűjtésére, a Szervátiuszok szobrászatára stb. Látásmódjához filozófiai igényű fogalmi háttér modern időszemlélete. Nem csak normái vallanak a költőre: kritikai írásai a vallomás forrásával, a stílus emelkedettségével a költészet ismérveit közelítik.

Csoóri Sándor új könyve nem közhelyek gyűjteménye, de nem is csupán egyéni ízlésének dokumentuma. Témái, mondandói mindig közérdekűek. Akkor is, midőn történelmi tudatunkat formálja. Akkor is, midőn kortársait igyekszik nemzedékké szervezni. (*Magvető, 1974. A védőborítón Sára Sándor felvételével.*)

GREZSA FERENC

A novellista Páskándi

Páskándi Géza, novellás könyvében, *A vegytisztító becsületében*, újabb tüzeket gyújtott a gondolat oltárán: s az ünnepi ritust követő füsttel, akárcsak a korbácsos Jézus a templomból a kufárokat, ki akarja belőlünk űzni a megszokás szellemét. Nem először. Versei és drámái is logikai jégfürdővel perzselnek: *Örömrontó anygala* maga a minden zugot bevilágító, könyörtelenül ítélkező és számon kérő Szabad Szellem. Akit a hagyományhoz kötődés, a magyar és szűkebben: az erdélyi irodalom konok tisztaságú prédikátorai növesztettek nagyra: nyelvét Zrínyi háborús kis tractái sebeztek, Balassi szépen szálló solymai röptették, Vitéz Mihály tulipános garabonciássága és Ady Endre bibliás keménysége dúsította. E szabad szellem, vagyis minden szabadságra törő lény, legsajátabb megnyilvánulási formája az építkezverontás.

Kulturális, művelődéstörténeti előzményei vannak ennek az önmagát sem kímélő, a világot és nyelvet egységben látó *mindent égetésnek*. A máglya lángnyelve történelmeket és korokat harap át, etikát, emberi jellemet és tudást visz ítélőszék elé, filozófiákat és gondolkodásrendszereket kérdőjelez meg, hogy — gondolkodóiliterátusi felelősségének leglényegét reprezentálандó — újat állítson a régi helyébe.

Az örömröntő angyal tudja: semmiből nem születet nyelv, ezért a visszazérés, sok száz év magyar irodalmából: magyarságából való táplálkozás természetes, de azt is, hogy a szikár fogalmiság, az abszurdoid hajszálhidján egyensúlyozó logika, a más-más mű kívánta „lecsupált” nyelv mögött ha ott is a fedezet: a költő- és magatartás-elődökhöz visszavezető hajszálgöyökér, a kísérletezés joga, a nyelvteremtés szépsége és gyötrelme kell hogy megadassék. Legkivált az igazi költő érzi, mit jelent egyszerre magyarnak és egyetemesnek lenni, s úgy szólni, hogy műveink ismeretében szülőföld és nagyvilág ne lehessen kijátszható egymás ellen. S úgy írni, hogy a *mindent égetésből* épülő palota egyszerre mutassa a bajvívó szellem küzdelmét és a szét nem osztható, mert lényegében: megvalósított szabadságában, oszthatatlan művet. Amelyre lehet rácsodálkozni és irigyelni, exportálni és világotjártságában visszalopni, de mindenképpen magyar szellemi termék marad. Csak a pernyegyűjtő kisinasok mondják, hogy e nagy lélegzetből — nyelvből és briliáns lélekrajzból — nem lehet valódi mű, mint ahogyan az ő taktikájuk is: szétválasztani, ami szétválaszthatatlan. Az örömröntő angyal természetesen nemcsak egy versregény kezdete, a *Tű foka* című kötet kiemelkedő darabja, de az egész életművön átvonuló szimbólum is, *gondolatszabadság: Ma szabad vagyok. Kitaláltam egy hű fogalmat / Hatalom vagyok — egy Szellemet kitaláltam*. Petőfi kiálthatta ily töretlen hittel: *világszabadság*, mint ahogy Páskándi megnevezi és körülkeríti magának (azért, hogy műveinek hatósugara még jobban kitágulhasson) a *Gondolat* tereumát. A szabad, a mindenfajta elnyomás és megalázás, kiszolgáltatottság és erőszak helyén protestáló gondolatét.

Novelláinak világa — hogy csak a műfajmeghatározás eredeti jelentésére utaljunk — még az életműben kitüntetett helyet kapott drámák mellett is újság, s aligha van igaza a Páskándi művészetét eddig legteljesebben átfogó tanulmány szerzőjének, Rigó Bélának, amikor a prózaművek nagy részénél a *töredékjelleg* kísértését emlegeti; vagyis amikor a lírikus és drámaíró Páskándit a kisprózák írója fölé helyezi. Egy tény — s ebben hasonlít A vegytisztító becsületének szerzője Kassákhhoz —: Páskándi lírát szétvető modernsége (helyesebben: kísérletet kísérletre halmozó *avantgarde-sága*) a kisprózákban — és talán a drámákban is —, nincs, vagy ha igen, akkor másképpen van jelen, mint a *Tű foka* verseiben. Azt hiszem, itt a másképpen van a hangsúly. Mert aligha lehet Németh László lélekrajzát vagy Kosztolányi és Krúdy prózáját *nem modernnek* mondani azért, mert a megformálást, az anyagalakítást tekintve, hagyományosabb mint mondjuk Joyce *Ulyssese*. Páskándi novellisztikájának (költészetéhez mért) ilyfajta *másneműségét* most már mindegy, hogy a tudatosan más irányt: nyelvet és ábrázolástechnikát választó író eltökéltsége adja-e avagy a kispróza „teherbírást” — legalábbis az avantgarde szemzőgéből — kisebbre tartó szemlélet. A négy évvel ezelőtti, *Beszélgetés barátommal Károli Gáspárról* című interjúban nyelvvél kapcsolatos műhelygondjairól vall a szerző: *Egy acélos nyelv felé törekedtem volna, amelyben a múlt nyelvének minden íze-zamata benne, de ott van a jövőnd nyelvének lehetősége is. A morfológia szunnyadó ösvényei, a lappangó vonzatvilág, a szintaxis — a halmozásnál izgalmasabb — útróvidítései. A líra együtt fog a nyelvvél, egy szinte új nyelvvél: az egyszeri kifejezés anyanyelvvél. Személyes, alanyi és mégis elvont nyelv ez: a meglevő nyelv párлата. Az epika nyelve empirikusabb és eklektikusabb is. — Pontosabban: az értekező próza nyelve keverék, az epika nyelve elegy, a líráé — vegyület. A líra nyelve — sejtelen nyelv, az epikáé az esztétikus pontosság nyelve, ezért is neveztem a pontosságot egy esszémben esztétikai kategóriának.*

S ha ugyanebben az írásban az író által „nyelvurokonoknak” nevezett elődöket és kortársakat: Károli, Pázmányt, Mikest, Csokonait, Aranyt, Adyt, Móriczot, Krúdyt, Kosztolányit, Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Ilyés Gyulát, Tamásit, Weöres Sándort és az ő nemzedéke táján levő: Sütő Andrást, Szabó Gyulát, Bálint Tibort, Juhász Ferencet és Nagy Lászlót főlemlegetjük, azonnal kialakul az azokból álló kör, akik valamiképpen hatottak Páskándira. És mégis, mindazonáltal: az életmű s egyben a prózaíró nyitókulcsául használó mondat: *Mindenesetre az író elsősorban a saját maga nyelvurokora igyekezzék lenni*. A kissé hosszan tartó felsorolás, a bevallottan, ha mással nem: az írói-emberi tartással példaképül megidézett elődök,

illetve kortársak népes hada ellenére e novellisztika *újsága* mégsem paradoxon. Nemcsak a kispőzák nyelvi hajlékonyságát, drámai erejét, fogalmi pontosságát (a *logika jéghideg ollóját*), a „stílus az ember” meghatározó igazságát hozhatjuk fel állításunk bizonyítására, hanem az *egyszervolt*, a soha más által így nem látott és így nem megírható világ különösségét. Azt a bájt, az ítélkező komorságot a vesztes számára is elfogadhatóvá tevő *abszurdoid* „csavart”, amely különösen a lélekrajz terén hozott — nemhiába vallja Páskándi Németh Lászlót a lélekrajz utolérhetetlen mesterének —, klasszikusokhoz, például Kosztolányi vagy Gelléri Andor Endre novellisztikájához is mérhető teljesítményeket. Kosztolányi ebben az összevetésben természetesen csak értékmérőként szerepel; habár költészetével egyenrangú prózája, a magyar nyelvhez való vonzalma, impresszióinak: létezés- és élményvilágának gazdagsága mást is sugall. A bármely műfajban érdekeset — szerencsésebb esetekben: remekműveket — alkotó író tipikus példája ő, s amikor Páskándi novellisztikáját (kispőzóját) faggatva, az életmű műfajonkénti megoszlását taglaljuk, minduntalan órá gondolunk, hiszen nála is, akárcsak Páskándinál, az „irodalmi író” hatalmát — önkifejezési bátorságát — érezzük az életművet szervező legfőbb erőnek. Az alkotói görcs, a megrekedtség tudata az effajta szerzőknél rejtve marad; az élményt egyre-másra fölkináló világ és az önmagát sokkállapotban (tehát: mindig írni képes *állapotban*) tartó írói én szüntelen birkózik egymással; az írás: *létállapot*. Páskándinál a műfaji sokféleség — verstől a detektívregényig, drámától és novellától az esztétikai kalandozásig — tulajdonképpen egyetlen célt szolgál: a belső megrendülést művek sorozatán keresztül tudatosító *szabadságeszme* felmutatását; vagyis a *folyamat* érzékeltetését: a szüntelen való törekvést a legmagasabb, mert sohasem elérhető: az örökös újrakezdést és az önmegvalósítás fokozatait drámaiságában mutató cél: a tökéletes szabadság elérésére. Egy friss versében, *A kilencedik és tizenegyedik közerzetében*, *sejtelemnyelven* szól a költő, s ugyanazt mondja, mint *A vegytisztító becsülete* legjobb írásaiban. *Vadliba húz el csukott szemükben / Pilláik mögött lehullt a hó*. Persze hogy Páskándi fentiekben már idézett „műhelyvallomásában”, az epika nyelvét az *esztétikus pontosság nyelvének* nevezte, még nem jelenti azt, hogy e pontosságon belül nincs elég sejtelem. (Nem is beszélve a *lírai betéteket* tartalmazó olyan írásokról, mint például a *Vércukor*.) Milyen a prózavilága az 1968-as *Úvegek* kiemelkedő novelláit is magában foglaló új gyűjteménynek, mik azok a legjellemzőbb sajátosságok, amelyek a novellista Páskándit az örökös kísérletezőből: az életművön belül csak „*töredékjelleggel*” tüntető kispőzák írójából valódi novellistává avatják?

Páskándi Géza első, legnagyobb és döbbenetes élménye a Történelem. Bármelyik írását is nézzük, nála majdnem mindig sűrű sorokban menetelnek a hadak útján. Van, aki igazi csizmák szögeitől retteg, s életének, sorsának általános jelleggel — a megalázottság és kiszolgáltatottság ellen pörölő humánummal — történő bemutatása maga is tiltakozás, s a másik a csintalan gyermeki játék dühében is ott érzi a jövőbeni fasisztoid jellem alakulását (*Európa térképe*). Idősíkok egymásra csúszása, és mesteri találattal: éppen az idő mint lebírhatatlan és visszafordíthatatlan egész, főszereplővé tétele okozza a *Weiskopf úr, hány óra?* munkatáborban vergődő főhősének tragédiáját. A fizikai szenvedést előkészítő parancs a hatalmi önkénnyel a lelemibb emberi jogot, a gondolkozást akarja likvidálni, s nem számol azzal, hogy a rendeletileg megtiltott és betiltott (s későbbben éppen a hatalmi rendszer felett ítéletet mondó) Idő összetettségében — a reális és elvont síkon jelentkező „cselekmények” műveltségélményt és erkölcsöt védőpáncéllá egyesítő szimbiózisában — benne van lét és nemlét, cselekvőképeség és passzivitás filozófiája is, amely — és itt jön Páskándi csak gondolati úton végigvihető, de a valóságban sajnos soha be nem következő igazságszolgáltatása — Weiskopf úr fejének szétrobbanásával lehetlenné teszi a víziónak is félelmetes Führer-fogadkozást, vagyis hogy belerondíthasson a kiszolgáltatott és megalázott órák agyába. *Emberevő vagy, idő. Erkölcsöd megfoghatatlan, úgy siklik ki kezeink közül, mint a percek hala, amelynek csillogó pénzeit sikáljuk minden cselekedetiünkkel.*

A tornaóra előtt társai által lefogott, kis dagadt gyermek hasán levő *Európa térképe*, a rajzoló földrajzi tévesztése ellenére is azért félelmetes, mert a túlerővel szemben tehetetlen fiú — s tágabban: minden erőszaktól rettegő s a félelemben szinte karkai csúszómászóvá visszaváltozó ember — dacszövetséget keresvén, próbál behódolni az őt leigázó hatalomnak. S mert később lélekben megedződik (az ember a legkisebb kísértést látván, nem adhatja fel büntetlenül szabad személyiségét), mindenfajta fizikai és szellemi elnyomás ellen protestálni fog! Legalábbis ezt szeretné a hőseit újabb és újabb erőpróbák elé vivő író. A groteszk fényében feje tetejére állított világ kínálhatja a meglepetéseket: a *kell* és a *muszáj-hatalom*, az elidegenedettségében: kész tények: az akasztófa árnyékában töprengő Finom úr és Úr párbeszéde nem más, mint töprengés a mindenképpen áldozatot követelő külső hatalomról. E félelmetes, egymásra sorjázó kérdés-felelet játék logikáját követve — engedve a művészi megjelenítés, az író sugallta egyetlen lehetséges módozat: ha akasztófa van, akkor akasztani kell! premisszájának —, arra a megállapításra jutunk, hogy nincs könyörület. Az ítélőszékként föllépő, szinte fetisizált tárgy *mítoszi hatalommal* követeli az új és új áldozatot. S mikorra kilépnénk az író által elfogadott alaphelyzet bűvköréből, s a lázadás egyetlen mozdulattal elsöpörné (megsemmisítené) az akasztófát, semmi sem változna. A párbeszéd hangulatát és a félelem logikáját szabályozó horogkereszt — intő és figyelmeztető jel a Történelemből! — ott maradna, s újat állíttatna a ledöntött bitó helyébe. Következésképpen: nem az akasztófát, hanem az azt szülő körülményeket kell megváltoztatni!

A Páskándi-hősök feje fölött — legyenek WC-ben órányi szabadságra-pihenésre elvonuló kisemberek (*Csendes óra*) vagy keménygalléros, sétapálcás úriemberek — ott csüng a végzet. A fizikai megsemmisülés nem is mindüknek „adatik” meg; lelki sérülésük pszichológiailag ugyan magyarázható, de a veszteségtudat oly jelentékenyen megváltoztatja gondolatvilágukat, hogy álomviláguk: fantazmagóriájuk történései és emlékképei szinte már a való világ dolgaival egyenrangúak. Az abszurdhoz való hajlam, az intellektus filozófiában megmerülő kedélye (*Árnyékban*) mellett fel-tűnik a prózaíró poézise, humorral átítatott kisembermítosza, az egyszerű történet: a *semmitlen semmit* művészi leleménnyel s a lélekrajz atmoszferikus erejével meg-idéző helyzetrajz. Az anyagalakító szenvedély *A disznó feltámadásában* az író-t a lélek szűkebb tájaira, a szétszakadó emberi (házastársi) kapcsolat kietlen vidékére sodorja. A hóval befedett vidék fehérsége, a valóságos és testi szerelemre áhítozó éhség, az évszak és a lélek dermesztő hidege indítja el az emlékezést; asszony és ember „karámba zárt” kapcsolata a valahai disznóölések megidézésével megelevenül. Emez az évek során levágott disznók neveit sorolva, gyermekkori szerelmekre és még ma is titokban tartott legények neveire emlékezik, amaz a nincstelenségben megszeli-dülve, a szétszakadt és már sohasem visszaállítható érzelmi kontaktus megjavításán fáradozik. Az éhségtől meggyötört emberpárhoz egyszer csak megérkezik a disznó, s az addig csak ábrándképekben élő, odafekszik az asszony ágyába. S amikor a feldühödött, megcsalt és kiszipolyozott férj féltékenységeben ledöfi a csak gondolat útján megjelenített állatot, az idősíkok — álom és realitás — egybeolvadásával Páskándi már a valóságos disznóölésről beszél: a hidegről, az állat nyaka alá tört, az *ereszről bevillanó jégcsap idehosszabbodott tükörképéről*, a piros gumi-parittyaként felspriccenő vérről...

A barokkos mondatok hálójában — az emlék és a megtörtént vagy megtörténhető keresztüztésében — vergődő képzelet, a művészi sejtelemmel *feltámasztott*, szeretőnek és Disznó-állatnak ábrázolt Állat-ember alakjában nyeri el végleges hódítását; ha egyáltalán Páskándinál ilyen *véglegességről* beszélhetünk. Hódításai: nyelv és hangulat, kép és szó pillanatnyi öröme; a hófehér táj bűvöletében az éhségtől és az emléektől (jóformán: csak a feleség tudta reménytelen szerelmeiktől) elcsigázott ember, a novella „meglopott” férfiszereplője, eddig számára bevehetetlennek tűnt gondolatmagaslatok meghódítására tesz kísérletet. S ahogy a *prózaversszerű mondatok* fölfelé gördülő lavinaként kiteljesítik álomhéli útját, úgy jut el fokozatosan a már valóságban megtörtént ismétléséhez. Az emlékképben szeretőként és a gyöngédség gyamolaként föllépő disznó leszúrása azonban *minőségileg* különbözik a disznó-

létből következő leoléstól. Egy kapcsolat megszakadásáról van szó: a nyelvi fantáziával több oldalról bemutatott kisember félelemérzetéről, az elnyomott vágyakról és csak az önmaga körében tusakodó gondolatokról. A *rettenetről*, melynek feloldásaképpen *Csak úgy nyugodhatott volna meg őrmesteri lelke, ha bennük a szavakat öli meg*. És ezt már a hódítás abszurditását — boldog rabok, boldogtalan őrszemélyzet! — érzékeny lélekrajzzal megvilágító *A Táncos* férfihőse mondja. Aki társaival együtt a töltésre ebédet hozó hölgyet — az őt feleségét — álmában magáévá tette. A szabadságot jelentette a börtön rácsa mögé szorult naponta felvillanó női test, s annak elérhetetlenségét. S hogy kiszabadulhasson, Páskándi helyzetei azért ilyen kiélezettek. Már a szituációk élességét biztosító *nyelv* töri a bástyát, ostromolja a megszokottat, hogy a végén a jellemrajzok — a pszichológiával és abszurditásig fokozódó bölcsellemmel telített helyzetrajzok — sokaságából kialakuló összkép visszautaljon a minden dolgok alfájára és omegájára: *a homogén nyelvre*.

Ügy van! A nép fertőn evez, / ha mindent a nevéen nevez! — mondja *Az eb olykor emeli lábát* című verses drámájában (paródiájában) az író; aki mintha születése óta a *semmi anyanyelvét* beszelné. Áttűnései, nyelvt teremtető erőről és fantáziáról tanúskodó szóösszetételei, a *keresztnéni nyelven* íródott *A sárikás anyós* nyelvfarsangjai tűneményesek, s mert egyediek, megtanulhatatlanságukban utánozhatatlanok. A *semmi anyanyelve* nem a lecsupáltságot, a klasszikusoktól való elfordulást, de a nyelv legnagyobb szabadságát, a gondolatlalt együtt születő, amazit legtokéletesebben csak ebben az *egyedi* közegben kifejező, nyelv birtoklását jelenti. *A sárikás anyós*ról írja Páskándi *Utózatás hibítás* című cikkében (Utunk, 1974. jan. 11.): *A sűrítés, zsúfolás és oldás, áttetszővé tevés hullámozik itt. Mint építkező mód.* S e műhelyvallomás alighanem — talán csak a Tudománynepszerüstő párbeszéddek dráma-újgyakorlatnak tekinthető dialógjai a kivételek — minden novellájára vonatkozik. Legkivált a fentiekben már említett *Weiskopf úr, hány óra?*, *A disznó feltámadása*, *A Táncos*, az *Európa térképe* című művekre, és nem kevésbé a lírikus betétet hordozó *Vércukorra*, a sejtelmesen művészi *Mitológiai pillanatra*, a szeretet ünnepét magánya enyhítésére felhasználó és végül drámában csúcsonódó *Karácsonykoldusra* és a Kosztolányi Dezső és Gelléri Andor Endre novelláinak mélységeire emlékeztető, maga nemében műremek: *Záróra utánra*. Ez utóbbi, huszonnégy részből álló, elbeszélés egy kiöregedett és meghasonlott prímabalerin, Barladai életét: valahai színészéletének emlékezetesebb epizódjait és álmovilágának sohasem megtörtént eseményeit idézi fel egy véletlenül szerzett ivótárs és beszélgetőpartner, a bős Gózmány segítségével. A régebben jobb sorsra érdemes művésznek szüksége van egy olyan lelki társra, aki önmagát a siker fényében (a „nagy ember” barátságának árnyékában) csillogtatva, nemcsak „felkarolt” ivócimborája életét szépíti meg, de történeteivel napfényt varázsol a munkahelyi kisközösség mindennapjaiba is. S Barladai — ezt mutatja meg kiváló lélekrajzzal Páskándi — hisz a hazugságban, s mikor álomban hajózó jó barátja, Gózmány hirtelen meghal, valójában vele pusztul ő is. Mert a siron túli üzenet: a Gózmány által föld alól is szuggerált álomvilág, többet jelent mint az iszákos táncost önmagának megfogni akaró, hervatag pincérnő szavainak *brutális valósága*.

Egyszerűen felépített történet a *Záróra után*: találkozások, beszélgetések, kalandok: álomból szőtt hitek és sohasemvolt sorsok — két embernek épülése, barátsága és összeomlása — elevenednek meg a novella mint hangulat-kép soraiban. A nyelv csak annyira bukik alá a történetbe, amennyire szükséges a mondanivaló kifejtése: ahol a helyzet úgy kívánja (általában a más-más idősikra átcsúszó párbeszédéknél), pontosan közlő, *fogalmibb*, a környezet, a szereplők, a szituáció, a hangulat bemutatásakor lírába áthajló: *képi* fogantatású. Gondolnánk-e a bevallott *nyelvrokonokra* — itten éppen Weöresre —, a hangulatilag árnyalt tizedik fejezet kezdősorainál? *Öregedett az ősz is; messze valahol elhalkult már a szüreti ének: belecsordult a kádba. A Valse triste* ősi mélabúja Páskándinál teljesen egyéni hangulatkifejezőző lényegül s érzékletesen vezeti be — mintegy kontrasztot adva — Barladai prérházi hódításának mulatságos történetét. De ha már nyelvről beszélünk — és Páskándi művészete, akárcsak minden igazi íróé, ezen áll vagy bukik —, meg kell

említenünk a novellában is tudatosan (néha nem túlzásba vitt?) nyelvi játéokra törekvő, s ennek humoros oldalát szinte végletekig kihasználó író jó kedélyét, s nemegyszer klasszikusokból kiinduló, illetve hozzájuk csatlakozó találatait. Az *Arnyékban* című drámai novellában: „FINOM aggódva az akasztófára néz: *Vannak aggasztó körülmények*”, majd ugyanott: *Fegyverek közt hallgatnak a műzsák: akasztófa alatt a gondolatok*.

Páskándi, *lírai világszelídítésében*, Berzsenyi Dániel tájain is járt, és nemcsak azért, mert *Forr a világ bús tengere, ó magyar!*, hanem mert a „*sérelem és büszkeség s a folytonos függetlenségi harc*” formázta költő (Németh László) — könyörtelen autodidaxisával, magányában egyre nagyobb tudásra szomjazó nyitottságával? — már azt is megtanulta, hogy a műben a tartalom és hangalak között bizonyos megfelelés van, vagy ahogyan most mondanánk: sejtelme volt a hangok informatív szerepéről. *Harmóniába hozza a poéta tárgyaival a beszédet akkor, midőn stílusát tárgyai természetéhez alkalmazza. Mert valamint magunknak más a bál-, gyász- és pomparuhánk; úgy a poéta is különféle érzelmei és tárgyai szerint különféle színekbe öltözteti beszédét...*

Most nem is annyira az apa halálát sirató *Vércukor* mesteri szerkesztéséről: a valóságban történet és a csak gondolatban visszaidézhető elegyítéséről beszélnénk, hanem amiért tettük — Berzsenyi poétikai elmélkedését segítségül hívva — ezt a kis kitérőt. A nyelvről, az író (és az elbeszélés) hangulatának megfelelő *ruháról*. A *Vércukor* már-már kibírhatatlan fájdalmai — paradox: mintha a szemlélő Páskándi léten kívül lenne — megnövelik az író objektivitását, s az így készült — temetésről: színekről, hangokról, rezzenésekről, hangulatokról szóló — beszámoló, precizitásával, metaforasorokat előhívó feltoluló érzelmeivel, csak még jobban hangsúlyozza a mérhetetlen gyászt. ...*ilyen kimondhatatlan magányú, ilyen kerekeivel égnek fordított talicska-magányú, ilyen pállott lápon fenekével felfelé fordult csónak-magányú, ilyen fészében rozsdás szerszámhalmaz-magányú, ilyen törött lábú szusterszék-magányú, ilyen zöld mezőben kiürített, elhajított konzervdoboz-magányú, ilyen elavult, zsiros vagy ürüléksárga újságpapír-magányú lehet az ember*. A fenti idézet (mondattörödékek) a *Vércukor* befejező mondatai közül való, s ehhez hasonló lírabetétek még jócskán találhatók az elbeszélésben. Az apa halálával a fiút kirabolták, aki a temetés után — magányát enyhítendő — csak menni, menni akar.

Páskándi akarva-akaratlan ilyenenné formált tökéletes fájdalomleírását: a szavak hangtése és a jelentés közötti konvencionális kapcsolatot érzékletesen mutatja a Fónagy módszerével készült (és általa már többször kipróbált) rögtönzött hangstatisztika. Az idézett töredékmondat baljós hangulatát, a legsötétebb színezetű magánhangzónak, az *u*-nak gyakorisága — a 38 szóban összesen 12 *u* betű található, ebből is 7, szinte a fájdalomtól „vonító” szóvégi hosszú *ú!* —, és a lágyságot-ellágyulást jelző *l—m—n* (és idevehetjük a *ly-t*, *j-t* és *ny-t* is), valamint a keményen pattanó mássalhangzók (*k—t—r*) aránya (61:44) szépen mutatja. S ha csak kimondottan az *l—m—n* és a *k—t—r* mássalhangzók mondaton belüli arányaira (45:44) figyelünk, azonnal szembetűnik a két szám közeles egybeesése. Ezt a kíméletlen fájdalomba belehasító szavak (*kerekeivel, fordított, kiürített, elhajított, ürüléksárga*) „kiútatlansága” és a *magány fokozatainak* döbbenetét reprezentáló szóösszetételek — érzékletes költői képek — (*talicska-magányú, csónak-magányú, szerszámhalmaz-magányú, szusterszék-magányú, konzervdoboz-magányú, újságpapír-magányú*) teszik. És akkor még nem beszéltünk a talicskáról, amely *kerekeivel égnek fordított, a pállott lápon fenekével felfelé fordult csónakról, a fészében heverő rozsdás szerszámhalmazról, a törött lábú szusterszékről, a zöld mezőben kiürített, elhajított konzervdobozról, az elavult, zsiros vagy ürüléksárga újságpapírról*.

Nem ily rövid tanulmány feladata kimutatni, hogy a Páskándi-életmű műfajonkénti főlé- és alárendelése igaztalan. A költő-drámaíró-novellista hármashból, egy műfajon belül, több *én* is jelen lehet. S ha a prózaíró a költővel vagy a novellistával akarjuk összehasonlítani, akkor mindig a műfaj csúcsait — *Az örömrontó angyal*t, a *Vendégséget* és *A disznó feltámadását* vagy a *Záróra utánt* — kell egymáshoz mérni.

Páskándi Géza írásainak legtöbbjében filozófus-gondolkodó: rendszereket épít, szellemi tornamutatványokra vállalkozik; a két legtávolabbi — szinte senki által össze nem köthető — pont között kifeszített *logikaszínóron* a legbravúrosabb kötél-táncosok tudásával egyensúlyoz. Mert tisztában van erejével — ismeri a magasságot —, nem féli a mélységet sem. Detektívregénye, *A Lajos Fábrián megöletése* ilyen módszerrel készült; és bármennyire is sokat mondana a humor lepleiben is pszichikumukat vizsgáló hősök lélekrajza a novellák írójáról, ennek elemzése már egy másik dolgozat feladata. (*Kriterion*, 1973.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Fábry Zoltán kortársai szemével

Fábry Zoltán a XX. századi magyar kultúrának kivételes jelensége. Nehezen jellemezhető, nehezen közelíthető, mert egyszeri. Nincs hozzá mérce, nincs hozzá hasonlítási alap, párhuzam. A tudomány és művészet ismert, hagyományos kategóriái elégtelennek bizonyulnak, ha a Fábry-jelenséghez akarunk közelférkőzni általuk. Életműve a hagyományos fogalmaknak új jelentést adott; külön nyelv, külön fogalomrendszer kell megértéséhez. Szótárában a szavaknak egészen más értelmük van, mint amihez szemléletünk szokott. Írónak is csak jobb híján nevezzük. Meg azért, mert korunkban ez a fogalom ismét végtelenül kitágult. Fábry Zoltán ide sorolása még tovább tágitja. Befogadja azt az erkölcsi fenomént is, akinél az írás mindig etikai szempontok szolgálatára, akinél a művészet öntörvényei háttérbe szorulnak, akinek művészete nem esztétikai kategóriákkal, tudománya nem tudományos diszciplínákkal mérhető és jellemezhető, hanem lényege és célja szerint mindig etikaival, hiszen életműve csak a barbárság és a tiszta humánus ütközésének koordináta-rendszerében érthető meg.

A barbárság történelmileg meghatározottan Fábry fogalomrendszerében első-sorban a fasizmussal nevezhető meg, de beletartozik minden antihumánus jelenség. Korunké és történelmünké egyaránt. Minden antihumánus tettnek, ideológiának, eszmének, érzésnek, hangulatnak összegzése a XX. században a fasizmus. Az etikus egyéniség az antihumánussal minden szinten szembeállítja a humánusát, az embertelennel az emberségeset, a fasizmussal a vox humana-t, az emberi hangot, ami Fábry Zoltán értelmezésében emberséges hangot jelent. A felelős egyéniség számára kötelező érvényű a Veres Péter-i értelemben vett történelmi jelenlét, a történelem alakulásába való tudatos beavatkozás, hiszen felelős a történelemért, az emberi sorsokért. Az antihumánussal szembeni küzdelem tehát számára parancs, erkölcsi imperatívusz. S ha a kor antihumánus eszméi a fasizmusban tetőződnek, akkor a fasizmus elleni küzdelem korparancs. „A műfaj neve: antifasizmus.” A műfaj szó itt már az aktív humanizmus egész emberi magatartását jelöli, egyáltalán nem irodalomelméleti terminus. Az emberi magatartás „lényegült műfajja”. A műfaj tehát egyfajta magatartásformát jelöl, mégsem véletlen, hogy a szó az esztétikából került ide: ez a magatartás írásművekben nyilatkozik. A harci forma az írott szó. Csak éppen a magatartás a lényeges, a küzdelem formája esetleges. Csupán azért ez, mert egyedül erre van lehetőség, s a jelen visszaszorított helyzetében talán mégis ez a legnagyobb hatósugarú. Betegen és a stózi fenyvesek magányában ez a legnagyobb horderejű fegyver. S talán egyetemes értelemben, a körülmények burkából kibontottan is ez az egyéniség legszélesebb küzdőtere. Itt sokszorozhatja meg leginkább önmagát. A műfaj tehát különös: a harcoss, aktív humanista emberi magatartás a lényege, hagyományos értelemben vett műfaji jellegzetességei is ebből

következnek: a küzdelem heveny volta teszi patetikussá, szándéka vitairattá, de az már teljesen mellékes, hogy könyvrecenzió, esszé, nekrológ vagy tanulmány a külső formája. Az alapmagatartás előtérbe tolása úgyszemint összemosza eme műfaji határokat.

Életművének első nagy korszakában, a második világháború befejezése előtti időben a fasizmus egyre fenyegetőbb előretörése, majd tombolása egyszempontúan meghatározza Fábry szemléletét, csak a fasizmussal szembeszegülni képes aktív szocialista eszmék direkt megnyilatkozását tudja pozitív tetteként értékelni. A tiszta szándékú, izzó hevületű etikus kötelességteljesítés vaksága ez a szűkkeblűség. S addig helyénvaló is, amíg nem hagyja el a morális szférát, helyesebben: amíg kizárólag eszmei értékeket emel ki. De Fábry ezt az egyetlen szempontot a művészet oly összetett világának megítélésekor alkalmazta. Így aztán a kritikus szerepébe került, s egyetlen — ráadásul nem elsődlegesen esztétikai — szempontjának mérlegére irodalmi műveket állított. Nem elemzett türelemmel és körültekintően, főképpen nem figyelte a művek belső törvényeit. Szempontjait nem a művek sugallatából olvasta ki, hanem minden művön a direkt és hangos politikumot kérte számon. Móricz Zsigmondot kitessekelte az irodalomból, „jó éjszakát” kívánt neki az *Úri muri* miatt, ellenben Földes Sándort Ady mellé állítja — hogy csak a legkiválóbb tévedéseit idézzük emlékezetünkbe. Mindezeket számba kell venni, elemezni és értékelni kell, de mindent a maga helyén. Nem innen nézve kell megítélni Fábry Zoltán két világháború közötti működését, hanem azt kell világosan látni, hogy a „műfaj neve: antifasizmus”, tehát annak a szempontnak következetes érvényesülését kell látnunk, mely Fábry minden írásának gyökere, s azon kell el-tűnődni, hogy a saját szempontrendszeréhez, magas etikai mértékéhez még ezekben a balítéleteiben is hű maradt. Ha a szerint az egyetlen szempont szerint vizsgáljuk például, melyet ő — az antifasiszta harc kényszerében — vállalt, s legfontosabbnak látott, akkori tévedései más fénybe kerülnek. Ez persze nem mentség azokban az esetekben, amikor az egyetlen szempont alapján egyetemes ítéleteket hoz. Az említett esetekben sem.

Másrészt azonban arra is figyelmeztetnünk kell, hogy ez a bizonyos „egyetlen szempont” esztétikailag sem véletlenül vált Fábry Zoltán első korszakának fő ítéletalkotási mértékévé. A *Fábry Zoltán kortársai szemével* kötet arra is figyelmeztet — noha jobbára csak utalásszerűen —, hogy emögött kidolgozott esztétikai rendszer áll, melynek kulcsfogalmai az „emberirodalom”, „erkölcsi realizmus”, „valóságirodalom”. Látnivaló, hogy ezek a fogalmak is etikai fogadásúak, de arra is bőséggel utalnak a tanulmányok, hogy ez az etikai irodalomközelítés milyen lényeges pontokon adott ösztönzést a Sarló mozgalomnak, szélesebb érvénnyel pedig a magyarországi szociográfiai irodalomnak.

A Fábry Zoltán által hirdetett írói-emberi eszménynek első számú megvalósítója ő maga volt. A műfajjá lényegített magatartást nemcsak hirdette, hanem élte is. Írásai bővelkednek személyes motívumokban. Ez nagy segítség az életmű késői értelmezőinek. Szellemi fejlődésének legfontosabb mozzanatait maga Fábry Zoltán magyarázza meg, köteteinek előszavai pedig arról is tudósítanak bennünk, hogy az író miféle változásokon ment keresztül az egyes írások keletkezése és kötetbe gyűjtése közötti időben. Eppen ezért a jelen tanulmánykötetben is Fábry magatartásának fejlődése áll legtisztábban előttünk. A tanulmányok egymást kiegészítve, s szinte mindig Fábry önvallomásaira építve elemzik a „gyilkos élmény” hatását, Ady jelentőségét és hatását Fábry világképében, a német expresszionista irodalom stílusbeli és eszmei ösztönzését, s ezekkel összefüggésben a nacionalizmustól, vagy helyesebben talán a kisebbségi helyzetbe kerülés sérülésétől való megszabadulás, progresszív eszmék ügyvivőjévé emelkedés útját. Azt az öntörvényű fejlődést, mely tévedéseiben és túlzásaiban is tanulságos, hiszen aránytévésztségei is jellemző alkotóelemei egy adott történelmi-társadalmi szituációban és időszakban a legnagyobbra néző egyéniség etikus magatartásának. Ezért van nagyon fontos funkciója a kötet élén Duba Gyula lényeglátó bevezető tanulmányának, mely arra figyelmeztet, hogy Fábry a „történelmi idő elkötelezettje”, megítélése csak az

idővel, a megszólalás idejével való szembesítéssel lehetséges. Hiszen a történelmi idő formálta életművét. A későbbi megítélés, ha nincs tekintettel kellőképpen az írás keletkezésének idejére, sok tévedést olvashat Fábry fejére. De mindezeket megelőzendő, a történelem egy-egy újabb állomásáról visszatekintve maga Fábry végzi el legkeményebben az önkorrekciót. Segít meglátni műveiben a korok fölöttien marandót. Maga választja el a szituáció szülte tévedésektől. Így kerül az említett Korunk-beli Móricz-kritika margójára a piros ceruzás bejegyzés: „életem szégyenfoltja”. Fábry példamutató erkölcsi nagyságát az önmegújításnak eme bátorsága, olykor az önkorrekció kegyetlensége mutatja. Életművének megítélése csak kettős időből szemlélve lehetséges. Különben vagy mitizáljuk, vagy degradáljuk. Az előbbi veszély e kötet néhány tanulmányában is kísért.

Duba Gyula bevezető tanulmányának érdeme az is, hogy felhívja a figyelmet egy rendkívül jellemző és fontos Fábry-műre, melyről a kötetben alig esik szó. Ez a mű *A vádlott megszólal*, melyet Fábry még 1946-ban írt, de teljes terjedelmében csak 1968-ban publikálhatott az Irodalmi Szemlében, majd a *Stószí délelőttök* című kötetében. Talán nem is kellene Dubának annyira mentegetnie ezt az írást, hiszen a túlzás a Fábry-féle vitairatnak drámai hangvételeből, az ügy létfontosságából következik, kollektív büntetéssel szemben hivatkozott kollektív büntelenségre, s arra sem oly kizárólagossággal, mint azt később reábizonyítani próbálták. Mélyebbre látnánk a Fábry-életmű sorsdimenzióiba, ha a kötet közölné az akkor még publikálatlan *A vádlott megszólal*nak az *Antisemitizmus*ba átmentett eszméi által kiváltott vitát. Kettős világításban látnánk azt az atmoszférát, melyben a Fábry-művek születtek, s melyben kései megjelenésük is oly nagy viharokat kavart. Juraj Zvara az irodalmi sematizmus ellen hadakozó Fábryt történelmi sematizmusban marasztalta el, Turczel Lajosnak a Fábryéhoz hasonló bátorságra és módszerre volt szüksége ahhoz, hogy eme félreértelmezéstől megóvja a Fábry-művet. *A vádlott megszólal* Fábry életműve két nagy korszakának válaszüttjén áll. 1946-ban írta, tehát egy új korszak nyitányának kellene lennie, a történelmi körülmények folytán azonban inkább első korszakának záróköve, s egy új, nem kevésbé küzdelmes időszak nyitánya egyszerre.

A *Fábry Zoltán kortársai szemével* kötet tanulmányai meggyőzően bizonyítják a Fábry-életmű történelmi meghatározottságát. A fasiszmus közvetlen veszélyének megszűnése után szűnik a görcsös egy-témára-koncentrálttság, tágabb, sokrétűbb lesz az érdeklődési köre, távlatosabb a horizontja. Az írások hangvétele, stílusa is szelídül, esztétikai érdeklődése árnyaltabb, tágasabb erőterű lesz. Balogh Edgár költői fogalmazásában: „A régi Fábry-cikkek vijjogva röppentek fel, s mint vadászó sólymok vetették rá magukat a kiszemelt ellenségre, tépve, marcangolva a fasiszta barbarizmus megnyilatkozásait. A mai Fábry-cikkek már méltósággal köröznék a magasban. Olvasásuk közben érezzük kitárulni a teret, s az idő végtelenbe nyúlik. A régi harcoss expresszionizmust a felemelkedés higgadt bölcsessége cserélte fel, ésszerű szocialista humánus, amely egy új hazai élet adottságaiból kiált az egész világba.” Ez a lehiggadás azonban csak relatív, hiszen Fábry alapvető mondandói sem változnak, s aki nem követte figyelemmel korábbi műveit, az most is költői jellegzetességekre figyelhet fel. Az aktuális küzdelem helyén most a hagyományok ébresztése, az antifasiszmus helyén a humánus diadalának, a jó és rossz küzdelmének rajza áll: számvetés háromezer esztendőről. Az alapvető meghatározottságok új történelmi helyzetben, új terepen szólalnak meg. A periféria-emberek romantikus messianizmusa helyére a modern híd-szerep került. A kultúra és történelem háromezer esztendejével való számvetés végső eredménye most is összefoglalható egy Fábry-axiómában: „A gondolat igaza: a béke igaza.” Ezekben az esszéiben rajzolta föl Fábry Zoltán antifasiszmusának legtágabb, legegyszerűsebb koordinátáit.

Az ötvenes években nemcsak az „emberség hangjának trilógiáját” írta meg Fábry Zoltán, hanem ekkor vált a csehszlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának felnevelő tanító-kritikusává is. Ide vonatkozó cikkeinek gyűjteménye a *Harmadvirágzás* című kötet, majd a *Stószí délelőttök* némely írása. A *Fábry Zol-*

tán kortársai szemével című gyűjtemény arra is figyelmeztet, hogy a szakirodalom máig sem mérte fel kellőképpen Fábry szerepét az újabb szlovákiai magyar irodalom felnevelésében. Turczel Lajosnak a *Harmadvirágzás*ról írott kritikája pontosan megnevezi Fábry alapvető — mert a Fábry-magatartásból következő — paradoxonát, melyet a „kritikában megmozgatott hatalmas és sokrétű bizonyító anyag nagysága és a tárgy kicsisége” idéz elő. Ennek oka: „Fábry számára a kritikai-esztétikai vizsgálódások fő tárgyát nem a konkrét művek jelentik, hanem az általuk érintett, a velük összefüggő s társadalomtörténetileg égető aktualitású erkölcsi, erkölcsopolitikai kérdések.” Tózsér Árpád hasonlóképpen szól: „az elemzett író és mű csak illusztráció lesz a »külön mondanivalóhoz« az esztétika pedagógiájához vagy a fasizmus kimondhatatlanságához”, „nem a művet akarja javítani, hanem minket”. Ily módon Fábry a vox humana-t továbbra is alapvető kritikus szempontként alkalmazza. Esztétikai jellegű tanulmányainak vagy inkább esszéinek is ez a kulcsa. Csak ezzel nyithatók, de már gazdagabb az immanens esztétikai rétegük is. Az *Antisemitizmus* pedig az etikai és esztétikai szféra szétválászatlan-ságának gazdag dokumentálása. A harmadvirágzás irodalmában esztétikai szempontból is fontos Fábry útmutató szerepe, de ennél sokkal lényegesebb etikai meghatározó ereje: a harmadik nemzedék kibontakozását, egységes szocialista magatartását, morális és történelmi felelősségét, európai történelemtudatát, a híd-szerep hivatásos vállalását aligha lehet Fábry Zoltán erkölcsi irányító szerepe nélkül elképzelni. A *Fábry Zoltán kortársai szemével* gyűjtemény láthatóan kerül a kényes kérdések felvetését. Fábry szerepét a harmadvirágzás irodalmában tisztábban látnánk, ha nem mellőzné ez a kötet a „vox humana ezerkilencszázötvenkilences perét”. Azért is fontos volna ez, mert nyilvánvaló a visszahatása Fábry szemléletére is.

Veres Péter még 1937-ben arra biztatta Fábry Zoltánt, hogy tárja fel a fasizmus egész eszmerendszerét, a „horogkereszt egész ösztönbeli és eszmebeli zűrzavarát”. Fábry fő témája tulajdonképpen egész életében ez volt. A nagy összegzést, az *Európa elrablását* mégis a neofasizmus jelentkezése motiválta. A kritikust a hatvanas évek elején újra leváltotta a publicista. Fábrynak el kellett foglalnia „régí őrhelyét”. Ekkor alkotta meg élete főművét, ezt az „anti-mein-Kampf”-ot, az *Európa elrablását*, mely „valóságos katalógusa mindannak, amit Fábry a német szellemiséggel kapcsolatban tapasztalt vagy olvasott” (Rákos Péter). Rákos Péter kitűnő elemzése pontosan, a lényegét biztosan érzékeltetve tárja fel ennek a hatalmas építménynek egész gondolatrendszerét, sajátos természetét és egyetemesebb összefüggéseit. Bori Imre új szempontokban gazdag tanulmánya pedig arra is figyelmeztet, hogy Fábry „mitologizáltan mutatja a fasizmust... Nyilván Fábry németes kultúrájának kell betudnunk, hogy a németiségélményen a predesztináció mozzanata uralkodik el.”

A *Fábry Zoltán kortársai szemével* kötet tanulmányai összességükben gazdag és sokrétű Fábry-portrét rajzolnak elénk. A tanulmányok felépítése akaratlanul is vall a Fábry-életmű nagy tragédiájáról, a visszhang korabeli hiányáról, az ismertetés válás örökös korlátozottságáról. Azért van a tanulmányokban oly sok ismétel, mert Fábry Zoltánt a legutóbbi időkig mindig újra és újra be kellett mutatni a magyarországi olvasónak. Pedig igaza van a kötet szerkesztőjének, Duba Gyulának, amikor azt írja, hogy Fábry századunk legnagyobb hatású magyar íróinak egyike. Igazolásképpen azt is meg kell említenünk, hogy e mostani gyűjtemény szerzői öt országban élnek, s a „stószí mértéket” mindenütt Fábry szellemében vallják magukénak: „Hazánk: Európa.” E gyűjtemény nemcsak keresztmetszetet ad a Fábry-irodalomról, hanem a további kutatások irányát is kijelöli. Általa mi letünk gazdagabbak. (*Madách, 1974.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Lukács József: Igent mondani az emberre

Találó címet választott valláseméleti, valláskritikai tanulmányait, esszéit magában foglaló könyvének Lukács József. Nagyon jól kifejezi vele a marxista vallás-felfogás lényegét; azt, hogy a marxizmus viszonya a valláshoz nem egyszerű, szimpla negáció, hanem egy igenlésen — az ember, az evilágiság állításán — keresztüli tagadás. Marx már fiatalkori munkáiban kifejti azt az álláspontot, amit a Lukács József által a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* mottóul kiemelt mondatban így fogalmaz meg: „A vallást mint a nép illuzórikus boldogságát megszüntetni annyi, mint a nép valóságos boldogságát követelni.” Marx a vallás eme dialektikus materialista koncepciójából adódó valamennyi fontos következtetést levonja, kezdve attól, hogy lévén a vallás végső soron, alapját tekintve meghatározott társadalmi viszonyok terméke, fokozatos eltűnéséhez-elhalásához mindenekelőtt magukat a viszonyokat kell megváltoztatni — egészen addig, hogy ennek megfelelően elméleti síkon sem a társadalomkritikát kell alárendelni a valláskritikának, hanem megfordítva, noha a közvetlen valláskritika is nélkülözhetetlen feltétele és eszköze a vallás elleni hatékony harcnak.

Lukács József következetesen a marxi tételek alapján fejt ki gondolatait, de nem pusztán rekonstruálja és értelmezi a marxi nézeteket, hanem ennél jóval többet is tesz: mai körülményeinkre alkalmazza őket. Írásainak középpontjában a jelenlegi nemzetközi és magyar helyzet sajátosságai s az itt és most adódó legfontosabb tenni-valók állnak. A hívőkkel a béke és haladás elősegítésében, a szocializmus építésében való gyakorlati együttműködés témája éppúgy nagy helyet kap könyvében, mint a vallás elleni harc gyakorlati-módszerbeli kérdéseinek köre, s a mai vallásos filozófiai, teológiai nézetek vizsgálata csakúgy, mint a marxista valláskritika egyes elméleti kérdéseinek elemzése.

Ez a tematikai gazdagság már önmagában is nagy erénye a könyvnek, jól szolgálja annak a rendkívül összetett feladatnak megvalósítását, amit a vallás elleni küzdelem jelent. Lukács József előzőleg már meggyőzően bizonyította, hogy a szűkebben értelmezett vallástörténetben-valláseméletben a szakemberek számára is tud sok újat mondani; ebben a kötetében olyan írásokat gyűjtött egybe, amelyek az érdeklődők legszélesebb köréhez szólnak. Könyve éppen ezért jellegénél fogva nem annyira egy-egy részprobléma kimerítő felderítése, mint inkább átfogó keresztmetszete a tárgykör legfontosabb és legközérdekűbb aktuális kérdéseinek, úgy azonban, hogy a tudományos elmélyültség és szakmai hitelesség mindvégig jelen van benne.

A marxisták és hívők, ezen belül a szocialista állam és az egyház viszonyának kérdését vizsgálva Lukács József megkülönböztetett figyelmet szentel az ún. „dialógus” társadalmi, politikai és világnézeti szerepének, jelentőségének. Több ízben is nagyon világosan, félreérthetetlenül fogalmazza meg a párbeszéd célját és tartalmát, mely szerint a dialógus „az eszmei különbségek szembesítése ellenére is közös megoldások keresése” az emberiség sorsát érintő fontos kérdésekben. Lukács mind az együttműködés, mind a *világnézeti harc* elemét, ellentét-egységét hangsúlyozza, meggyőzően érvelve amellett, hogy az együttműködés útjainak és módjainak eredményes keresése feltételezi a következetes ideológiai harcot a vallás ellen és megfordítva: ez utóbbi is csak az első keretében lehet igazán hatékony. Sokoldalú megközelítéssel bizonyítja az így értelmezett párbeszéd szükségességét és hasznosságát az adott világhelyzetben mind a marxisták, mind a hívők számára, egyúttal felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek megvalósulása ellenében hatnak mindenekelőtt az egyház konzervatív, ortodox-integrista irányzata, de a másik oldalon a dogmatikus szemlélet, balos türelmetlenség, szektás elzárkózás részéről is. Árnnyaltan rajzolja meg azt a fejlődési folyamatot, amely a társadalmi-történelmi változások nyomán az egyházi vezetés hivatalos álláspontján belül — ellentmondásoktól és kitérők-

től nem mentesen ugyan — végbement az utóbbi évtizedekben, s közben pl. olyan izgalmas kérdésekkel is szembenéz, hogy nem lenne-e a marxistáknak előnyösebb az, ha az ortodox irányzat győzedelmeskedne, hiszen annak nép- és haladásellenessége jóval könnyebben leleplezhető, s ez siettetné a vallásosság visszaszorulását, ezzel szemben a rugalmasabb, korszerűbb reformista vezetés életképeesebb teszi a vallást és az egyházat. Lukács József egyértelműen nemmel felel erre a kérdésre, mert az egyenlet ilyen módon való felállítását csak üres absztrakció, a nagyobb összefüggésekben viszont arról van szó, hogy a konzervatív irányzat győzelme a hidegháborús légkör kiújulását, az antikommunista törekvések erősödését segíthetné elő, s ez objektíve a szocializmus általános érdekei ellen van, gátolná fejlődését.

A könyv másik nagy témaköre azt öleli fel, hogy a társadalmi viszonyok változásainak hatására milyen mozgástendenciák jellemzik a vallásos *tömeg*tudatot. A választ összefoglalóan abban adhatjuk meg Lukács József nyomán, hogy a fő tendencia egy nagyon bonyolult képletű elvilágiasodás, szekularizáció, amelynek mértéke és tartalma természetesen rendkívül sokféle nemcsak egyénenként, hanem osztályonként, országonként, sőt generációk és vallások szerint is, s legfőképpen persze lényegesen eltérő jellemzői és arányai vannak a kapitalista, ill. szocialista országokban. Különösen érdekfeszítőek azok a fejtegetések, amelyek a tudomány, a technika, a munkamegosztás, valamint a magányérzet és a vallás összefüggéseit kutatják a kapitalizmusban, továbbá azok, amelyek a szocialista országokban érvényesülő elvilágiasodási folyamat sajátosságaira kitérve azt vizsgálják, hogy nemcsak a hitnek vannak különböző fajtái és fokozatai, hanem a materializmusnak, a materialista világnézetnek is megvannak a különböző formái (pl. naturalista materializmus, naiv materializmus, polgári racionalista ateizmus stb.), amiből egyfelől az következik, hogy a legváltozatosabb átmenetekkel kell számolni a világnézeti nevelés során, másfelől pedig az, hogy a „nem hisz istenben” kritériuma egymagában nem elegendő annak le mérésére, hogy valakinek milyen a valláshoz való viszonya.

Az elvilágiasodási tendencia szükségképpen kihat a vallásos gondolkodás elméleti szférájára is. Lukács József könyvének több helyén is foglalkozik azzal, hogy a keresztény filozófia és teológia hogyan reagál erre a jelenségre (elsősorban a *Változó világ — vallási tükrökben* és *A természet tudományos megismerése és a mai katolikus teológia* c. írásokban). Cikkeiben tömörségük ellenére is olyan tartalmas és árnyalt körkép áll össze a katolikus és protestáns teológia legújabb törekvéseiről, amely alapot ad fontos, általános következtetések levonására. Jól látható, milyen nagy erőfeszítéseket tesznek ezek a filozófiák-teológiák azért, hogy válaszoljanak azokra a kérdésekre, amelyeket a társadalmi változások és a tudomány fejlődése eléjük állítottak, s ezáltal is fékezzék vagy megfordítsák a vallásosság fokozatos térvesztését. A színek itt is nagyon változatos, valamilyen formában azonban mindegyik teória kísérletet tesz annak az ellentétnek áthidalására, amely a tudományos igazságok és a vallási dogmák, továbbá a kapitalista társadalom nyilvánvaló igazságtalanságai — sőt bűnei — és a vallásnak e rendszer lényegét támogató magatartása között fennáll. Tanulságos útkeresések ezek, néha nagyon meggondolható és értékes részeredményekkel. Egészükben azonban felemás próbálkozások, hiszen az ellentét ész és hit között véglegesen soha nem oldható fel a vallásból természeténél fogva számúzhatetlen irracionális, misztikus mag miatt; a társadalom megjavítása érdekében pedig — Lukács József ezt is jó tényanyaggal és pontos okfejtéssel bizonyítja — a vallás, az egyház nem ad és nem adhat többet, mint tagadásként a kapitalizmus felületi hibáinak esetleg mégoly merész bírálatát, s „pozitív” programként a felebaráti szeretet, a szellemi-erkölcsi megújulás hirdetését — a kapitalizmus forradalmi megváltoztatása természetesen szóba sem kerülhet.

Minél inkább defenzívában van a vallásos tömegtudat és elméleti gondolkodás, annál inkább szükséges az offenzíva a marxista valláskritikában és a gyakorlati tudati-világnézeti nevelésben. Lukács József a létviszonyok átalakításának döntő volta mellett kellően hangsúlyozza azt is, hogy ez nem vonja maga után automa-

tikusan a gondolkodás átformálódását, kiemeli az eszmei hatás és nevelés nélkülözhetetlenségét. Egyben óva int attól, hogy túlértékeljük az említett elvilágiasodási folyamat mértékét és lebecsüljük a vallás erejét és jelentőségét, mert ez még a szocialista országokban sem indokolt. A vallásosságot tápláló társadalmi okok *teljesen* csak a kommunizmusban szűnnek meg, s a tudatformálásban is sok a javítani való. E téren különösen figyelemreméltóak azok a megjegyzései, amelyek a „materializmus különböző formái” kapcsán már említett tételekből módszerbelileg következnek. Marxista valláskritikánk is eléggé hiányos, egyoldalú, mert „még mindig sokkal nagyobb figyelmet fordítunk ... a teológiai és vallásos filozófia szintjén jelentkező álláspontok bírálataira, mint a *valóságos, tömegesen jelentkező vallási tudat* elemzésére és túlhaladásának metodikájára”.

Ettől az általános fogyatékosságtól Lukács József sem mentes teljesen. Ő is inkább az elmélet alakulását követi nyomon, a teoretikus szféra helyzetét elemzi, noha nem egy írásában (pl. *Marxizmus, humanizmus, ateizmus; Sámson választúton*) a „valóságos, tömegesen jelentkező vallási tudat elemzésére” is vállalkozik. Éppen ezért joggal remélhető, hogy megtartva mostani könyvének erényeit, egy következő cikkgyűjteményben már az ilyen tárgyú írások is nagyobb helyet kapnak. Az *Igent mondani az emberre* azonban így is nagyon értékes, és bizonyára sokak által hasznosan olvasott könyv. Lukács József azzal is a marxi—engelsi példát követi benne, hogy a marxista valláskritika nem maradhat meg elvont, steril zárttságban, hanem — ahogy ő maga írja Marx, Engels és Lenin valláskritikusi munkásságáról — az a feladata, hogy „a vallás kritikáját ... *szervesen kapcsolják össze a kapitalizmus ellen, a kommunizmusért vívott harc mindenkori konkrét feladataival*”. Lukács József erre a „szerves összekapcsolásra” jó példát mutatott. (Magvető, 1973.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Erdélyi Zsuzsanna: „Hegyet hágék, lőtőt lépék...”

Régi, orvosolhatatlan panasz, hogy a kegyetlen háborúk és a rossz történelmi sors múltunk mennyi emlékét tette tönkre. Sokáig azt hittük, hogy elődeink világát csak töredéknyi megmaradt tárgyból és iratból ismerhetjük meg. Ezért volt minden olyan alkalom ünnep, amikor a történeti emlékek és az élő népi kultúra előbb rejtélyesnek tetsző, majd nyilvánvaló kapcsolatára derült fény. A magyar népköltési gyűjtés történetében például piros betűs eseménynek számít a Vadrózsák kiadása, Bartók első erdélyi útja, Kodály Zobor vidéki kutatása, legutóbb a Balladák könyve, és most ilyen Erdélyi Zsuzsanna apokrif népi imádság gyűjteményének a megjelenése is.

Nemhiába ír a kötet előszavában Ortutay Gyula „új forrásvidék”-ről, „új gazdag tartomány”-ról. Valóban, ez a gyűjtemény több tudományágnak fog mérhetetlen sok munkát jelenteni. Erdélyi Zsuzsanna bevezető tanulmánya sorra jelzi a legfontosabb feladatokat. Ha a folklór egyik általános és természetes tulajdonságára hivatkozva csupán annyit mondana, hogy az imaszövegek sokfajta forráscsoportra vezethetők vissza, alig jutnánk közelebb titkukhoz. De többet ad, messzebbre mérszékedik, mert ez az anyag olyan szokatlan bőséggel mutatja a folklór kohójában évszázadok alatt egymásba ötvöződött hatásokat, hogy e tekintetben sok más népköltési műfajt megelőz. Azaz maga mögé utasítaná őket, ha elképzelhető volna közöttük ilyesfajta versengés. Ehelyett azonban a kutatás számára sokszorozza a

talányokat. Aligha túlzunk, ha azt állítjuk, hogy mind történeti, mind műfaji szempontból szinte teljes keresztmetszetet nyújt a magyar népköltészetből.

Ha nyomokban is, de itt-ott fölbukkannak a honfoglalás előtti ősvalláselemek. A törzset azonban nem ezek alkotják, hanem a középkori vallásosság csodálatosan változatos, képekben, szimbolikában, történetekben gazdag költészete, amely az őseurópai pogányság örökségét éppúgy magába foglalja, mint a Bibliából kirekedt, szinte áttekinthetetlenül nagy apokrif irodalomét. A Róma és Bizánc hatósugarának találkozásában élő középkori magyarság kétirányú tájékozódása sem múlt el nyomtalanul fölötte. Még kevésbé újkori népköltészetünk stílusának formáló ereje, amely tulajdonképpen a keretet biztosította számára. A bevezető tanulmányba és a jegyzetekbe zsúfolódott hatalmas filológusi munka, az utalások és párhuzamok szövegeket átfogó hálóját igen nagy távlatok fölvyillantására csábítja. Talán újra kell majd fogalmazni a magyar prozodiáról szóló ismereteinket. Talán fény derül arra, milyen is volt a régi magyar nyelv ritmusa, hanglejtése. (Csak sajnálni lehet, hogy a kötetben egyetlen kottaközlés képviseli a szövegek sajátos beszéddallamát.) A kiaknázásban feltétlenül részt kell vennie a történeti vallápszichológiának és a vallásszociológiának. A hazai marxista vallástudomány különben is jócskán adósa a népi vallásosság kutatásának. Ez ideig a néprajz sem állott a segítségére, szinte egyoldalúan az ősvallásnak tartott sámánhit törmelékeit kutatta, s alig mondott valamit arról, hogy ezer éven át milyen formában és mértékben tette magáévá a magyarság a tételes keresztény vallásokat. Ez a bő példatár elemi szinten kínálja tanulmányozásra, hogy egyfelől miként rakódott le és rögzítődött a magyar parasztságban a katolicizmus eszmevilága, másfelől hogyan egészítette ki azt sajátos igényei szerint maga a parasztság. Hiba volna különben a parasztságra szűkíteni az imafolkloort, kivált visszatekintve a feudalizmusra, amelyben fogant. A nép és a kultúra fogalma azokban a századokban sokkal egyetemesebb volt, mint a következő társadalmi rendszerben. Egyetemesebb volt az életérzés, az életstílus, a magatartásforma is, amelyről ez az anyag árulkodik, amelyhez a szövegek kulcsot adnak. Micsoda félelmei lehettek annak az embernek, akinek ilyen iszonyú képzetek népesítették be a világát, milyen borzasztó magárahagyatottságot érezhetett, ha ennyire szomjazta a törődést, a szeretetet, a bensőséges kapcsolatokat. A fenséges nyelvi pompa mellett bizonyára ezek a feszültségek jelentik a népi imádságok és a modern költészet kapcsolódásának lehetőségét. A könyv csupán a kutatás genezisét nyújtja. Egy ember ereje erre aligha bizonyulna elegendőnek. A megoldásra váró feladatok egy sokfajta szakágazatot tömörítő akadémiai tudósbizottságot is hosszú ideig tudnának foglalkoztatni.

Túl a tudományos kérdéskörön, ezt a gyűjteményt őszinte öröm kézbe venni mindenkinek, aki szereti a folklórt vagy csupán és egyszerűen a költészetet. Minden jelebből gyűjtőnemzedéket izgatott: vajon meddig gyarapodhat még a hatalmas és gazdag magyar népköltési gyűjtemény. Mindegyik észlelt valami elmúlást és változást, s mindegyik munkára serkentő figyelmeztetést olvasott ki ebből. Még akkor is, ha a leletmentő gyűjtések után, akár fél évszázadig képes volt megújulni népköltészetünk — amit természetesen nem láthattak előre. Hányan leírták, hogy sietni kell, mert nemsokára itt a huszonnegyedik óra. Némelyek már a harangkondulást is hallani vélték. Aztán föllélegeztek: még nincs vége, milyen pompás balladákkal és mesékkel gyarapodtunk ismét. Ehhez képest még inkább rendkívüli a meglepetés, az apokrif imák olyan áradó bőségű fölbukkanása, amiről pár évvel ezelőtt nem is álmodhattunk. Különös, hogy míg más műfajok és szövegek már általában kopottan, romlottan, vagy elvéve gyűjthetők, az imádságokat a folklór virágkorára emlékeztető nagyfokú változatosság és eleven funkció jellemzi. Jóllehet az elődök, például Kálmány Lajos és Bálint Sándor följegyezték belőlük néhányat, mégis a szájhagyomány mélységében a legutolsó évekig rejtve maradtak. De erre a kérdésre a gyűjtés koronként változó módjai is választ adnak.

Erdélyi János és Kriza János alkalmanként maguk is följegyezték népköltési alkotásokat, de inkább leveleztek, falun lakó barátokat, ismerősöket, sőt ismeretleneket kértek és buzdítottak gyűjtésre. Utódaik lassan hagytak fel ezzel a mód-

szerrel. Bartók Béla és Kodály Zoltán, a következő nagy gyűjtői periódus legjelentősebb alakjai, már rendszeresen utaztak falura. Nekik hallaniuk kellett az énekest. Tanítók, papok, gazdatisztek segítettek: behívták vagy berendelték a legszebben éneklő parasztokat a községházára vagy a parókiára. A nyomukba lépő nemzedék már ezzel sem elégedett meg, házaikban kereste meg az embereket. Felfedezte a parasztság mindennapi gondjait és azok országos súlyát. Lehet még ennél is közelebb kerülni, mélyebbre hatolni? Élő példák tanúsítják, hogy igen. Az egyik Kallós Zoltáné, aki parasztok között élt és dolgozott. Szinte mindent megtanult, amit tudnak. A másik az Erdélyi Zsuzsannáé.

Hogy kiből miért lesz folklórista, annak sokféle indítéka és oka lehet. A téma-választást befolyásolhatja a véletlen is, mint éppen az archaikus imádságoknál egy 98 éves asszony szóhagyományában váratlanul fölszínre jutó első szöveg. Erdélyi Zsuzsannáról szólva azonban lehetetlen és nem is kell elvonatkoztatni a családi tradíciótól. A nagyapától — Erdélyi Jánostól —, népköltészeti gyűjtésünk első jelentős egyéniségének példájától, és a folklorisztikai munkásságáról méltatlanul kevésbé ismert apától, Erdélyi Páltól sem. Így még inkább érthető az elhivatottság érzése és az áldozatos munka, ami nélkül négy esztendő alatt aligha gyűlt volna össze, és nem menekül meg a feledéstől több mint hatezer szöveg.

A történelem szeszélyesen időzónákra osztotta a magyar néphagyományt. Itt több, amott kevesebb ideig engedi és engedte virulni. A határok nem a Greenwich keresztül haladó délkörhöz igazodnak. Általában elmosódnak, néha megmagyarázhatatlanul görbe vonalat írnak le, kikerülnek egy-egy különös okból megmaradt szigetet. Erdélyi Zsuzsanna útjai oda vezettek, ahol lassabban jár az idő, távolabb esik a sokat emlegetett huszonegyedik óra. De nem csak azokat a pontokat találta meg, ahol leghátrább van az óramutató, nemcsak az embereket, hanem azt a gyűjtői magatartást is, amelyet kevesen mondhatnak magukénak, amely előtt az ajtók után a lelkek és a szívek is megnyílnak. Olyan benső érzelmi területekre hatolt be, ahová ritkán nyílik lehetőség betekinteni. Az élelenség és virágzás is azzal magyarázható, hogy ez a réteg rendkívüli erős tradicionális kötöttségben és elzártan élt, még a vallás hivatalos képviselője, az egyház előtt is századok óta titok maradt. Ehhez a nem kis emberi és tudósi teljesítményhez több méltatás nem szükséges.

Kíváncsi és várjuk újabb szöveggyűjtemények megjelenését. Ezek mellett azonban mindig elismerés illeti majd Somogy megyét, mert a szép somogyi szövegeken föllelkesülve, magáévá tette a magyar folklór egyetemes ügyét. Megjelenést biztosított a könyvnek.

Manapság tanúi vagyunk annak, hogy a népi kultúra értékei sok évszázados különlet után véglegesen beleszövődnek a kialakuló új nemzeti kultúrába. Hogy minden eddiginél gazdagabb örökséggel számolhatunk, azt Erdélyi Zsuzsannának is köszönhetjük. (*Somogyi Almanach* 19—21. sz. Kaposvár, 1974.)

KÓSA LÁSZLÓ

Szekesztör: asztal

TÓTH BÉLA 50 ÉVES

Évekkel ezelőtt ellopták a biciklijét, azóta ismét gyalog jár. Komótosan, céltudatosan, ahogyan egy szekértolóhoz illik. Ő nevezi így magát, amióta szocializmus felé tartó szekere van ennek a népnek, s amióta föléri a löcsöt — immár harminc éve tehát. Innen lehet, hogy a címben fölűntetett ténnyt csupán a kalendárium és a dombiratosi anyakönyv igazolja. Mert ő nem öregszik. Olyan passziót meg sem engedne magának, hogy az évek múlását figyelje. Érkezése sincs ilyesmire, dolgát percre sem hagyhatja oda.

Ő is „az ódon könyvtárnak zugába” bújt, „ha künn a tavasz csókja égett”, akár a hajdanvolt előd, Móra Ferenc. Egyben-másban igazi utóda az egykori mesternek. Valódi ősenek azonban a nagyakaratú Móricz Zsigmondot és a pogány papot, Kálmány Lajost vallja és vallhatja. Cselekvő hit és nem dogma az ő számára az ügy, amelynek szolgálatára szegődött. Nem papolja hangos szóval, de élte-éli, s megalkotta magából konok akarattal az új típusú értelmiségit, a népének elkötelezett „janicsárt”, aki nem szorongatja hóna alatt a kincset, miből valamikor föltarisznyált, de küzdelmes munkával mindig szaporítja, s osztogatja két marokkal tovább. Ezt teszi könyvtárosként, kutatóként, íróként.

Tizenöt könyve lehetne.

Három van.

Élete csak egy. Mit is kívánhatnánk neki a születésnapon? Jó utat a szekérnek, hogy legalább fél kézzel a toll után nyúlhasson.

Rengeteget dolgozott. Íróként rengeteg adóssága van.

Ennek törlesztéséhez kívánunk alkalmas időket és jó egészséget!

Mocsár Gábor *Fekete csónak* című regénye cseh és litván nyelven jelenik meg a közeljövőben. Az NDK-ban pedig az író szatirikus írásainak válogatott kiadására készülnek.

*

Gink Károly Hódmezővásárhelyen készült felvételeit láthatjuk a Corvina új kiadványában. A város múltját és jelenét bemutató fotóalbumhoz Dömötör János, a Tornyai János Múzeum igazgatója írt bevezetőt. — A vásárhelyi tárgyú helytörténeti irodalom is új művel gyarapodott. Varsányi Péter munkáját (*Az iskolák államosságáért folyó küzdelem Hódmezővásárhelyen*) a városi tanács vb művelődésügyi osztálya adta ki. A korabeli dokumentumok (újságcikkek, jegyzőkönyvek stb.) fölhasználásával készült kiadvány egy leendő magyar iskolatörténet

egyik izgalmas fejezetének megírását segítheti majd.

*

Szeged felszabadulásának 30. évfordulóján adták át Szeged város tanácsa 1974. évi alkotói díjait. Ezúttal Sz. Lukács Imre író, Kovács János színművész, Pataki Ferenc festőművész, Szőke Mária újságíró és Szekeres Mihály belsőépítész kapott díjat.

*

Hat hónapig Szegeden tartózkodik Tadeusz Sokol lengyel költő és újságíró. Célja — a nyelvgyakorlás mellett — a magyar irodalommal való ismerkedés.